MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN No : 433

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYIN No : 3

Yrd. Doç. Dr. Neclâ PEKOLCAY

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTI METİNLERİNİ TETKİK METODLARI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL 1986

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN No : 433

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYIN No : 3

Yrd. Doç. Dr. Neclâ PEKOLCAY

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTI METİNLERİNİ TETKİK METODLARI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL 1986

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FATİH YAYINEVİ MATBAASI — 527 23 72
Alibaba Türbe Sok. 21/3 Nuruosmaniye - İST.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

İslâmî Türk edebiyatı üzerinde bir bütün teşkil eden doktora çalışmamı sonuçlandırdığım 1950 yılından bu yana, denediğim metodlarla dokuz kitap meydana getirmiş bulundum. 1968 yılı başlangıç olmak üzere, Millî ve Milletlerarası kongrelere onaltı tebliğ, resmî kuruluşlara, dil ve edebiyatla ilgili raporlar sundum. Bu faaliyetlerden önce okuduğum A. Meillet'nin *La Méthode Comparative en lingusistique historique* adlı eseri, mukayeseli dil çalışmaları üzerinde düşünmeme yardımcı olmuştu ve *Türkiyat Mecmuası* (İstanbul, 1955, XII. cild)'ında bu eser hakkında bir tenkidim de yer almıştı.

Türkçe Mevlid metinlerinin tasnif metodu üzerindeki tatbikatı bütün ayrıntılariyle gösteren ilk ve orijinal çalışma durumundaki doktora tezimi (Türkçe Mevlid metinleri, İstanbul, 1950, 2 cild; I. cild: *Türkçe Mevlid metinleri ve bu metinlerin tasnifi;* II. cild: Süleyman Çelebi Mevlid'inin —*Vesîletü'n-necât*'ının— 10 adet yazma nüshası karşılaştırılarak elde edilmiş metin olup, neşri yapılmıştır; İstanbul, 1980) bitirdikten sonra, aynı denemeyi başka nevîler (Tezkiretü'l-evliyâlar, Mirâciyeler, Hilyeler) üzerinde de yaptım ve aynı neticeye vardım: İslâmî Türk edebiyâtına dâir büyük çapta eserlerin âit bulundukları nevîler içindeki tasnifte en mühim unsur inanç sistemidir.

Devirlerin imlâsı üzerinde yaptığım araştırmaların sonucunda vardığım netice şudur: İslâmî Türk edebiyâtına dâir, arap harfleriyle yazılmış eski metinlerin imlâsı, Kur'ân-ı Kerîm'in arap hurûfâtı ve Arapça olarak yazılmış nüshaları gözönünde bulundurularak tetkik edilmelidir.

Ayrıca, vardığım sonuçlar hülâsaten şunlardır:

Türklerin İslâmiyeti kabullerinden sonraki metinler üzerindeki Türk dili tetkiklerinde İslâmiyetin te'sirini gözden uzak tutmamalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İslâmî Türk Edebiyâtı metinlerinde âyet ve hadîs meallerinin tesbit ve işâretinin (onların esas metnin muhteviyâtından parçalar sayılmaması için gerekli olduğu gibi) meallerin âyet ve hadîslerin aslına uygun olup-olmadığının kontrolü bakımından da gerekli bulunduğu unutulmamalıdır.

Âyet ve hadîs meallerinin sıhhatı eserin islâmî değerini belirlerken, âyet ve hadîs konularının eserin yazıldığı çevre ve zaman içinde yönelinen meseleleri aydınlatacağı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Tasavvufî metinlerde tasavvufî remizlerin, dîvan edebiyâtı metinlerinde dîvan remizlerinin metin tahlîlinden önce tesbit ve tetkikine ihtiyaç vardır; çünkü bu remizler teşbih (benzetme) unsurlariyle karıştırılabilir.

San'atkârın üslûbunu tesbit ederken, devre üslûbunu ve devreler içindeki nevîler üslûbunu gözönünde bulundurmak da gereklidir.

İslâm dini çerçevesinde yazılmış veya yaygınlaşmış halk edebiyâtı metinlerinde, şâirin mezhebi ve tarîkatı ne olursa-olsun, belirli ve müşterek inanç unsurları mevcuttur; hattâ bu unsurlardan birçoğu bütün tek Allah inancına bağlı dinlerde de vardır ve her topluluk içinde geçerli ahlâkî hükümlerle ilgilidir ki, bunun ilk misâllerini Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden kısa bir zaman sonra yazılmış metinlerde görüyoruz (*Kutadgu bilig* gibi).

***

Bu kitap iki kısımdan oluştu: I. Dil ve din ilişkisi ile bu konularda bugüne kadarki tebliğlerimi ve ilmî raporlarımı; II. ise, İslâmî Türk Edebiyâtı metinlerinin tetkik metodu hakkındaki görüşlerimi, uygulamalı olarak, içine almakta, eserin sonunda da, yazdıklarımı vesîkalandırmak maksadı ile bir Siyer-Mevlid olan *Zâdü'l-meâd* üzerinde uygulama ve eserden fotokopiler yer almaktadır.

İslâmî Türk edebiyâtı sâhasında, edebiyat târihi, vesîkalandırma suretiyle, metinlerin tesbit ve izâhına girişilmesi yolunda ilk neşredilen çalışma olan eserimden sonraki tetkiklerime de (Fakülte ve doktora öğrenciliğim sırasında vermiş bulundukları bilgilerle) ışık tutan profesörlerimi (Ord. Prof. Reşid Rahmeti

Arat, Ali Nihad Tarlan, Ahmed Câferoğlu, Sâdeddin Buluç) rahmet ve minnetle anıyorum.

Dünden bugüne çalışmalarımı destekleyen diğer hocalarıma ve meslektaşlarıma teşekkürü bir borç sayıyorum.

Bu küçük eserin, bu yolda çalışanlara da ışık tutacağını ümidederek sözü bağlıyor ve gayret bizden, yardım Allahtandır, diyorum.

Küçükçamlıca, 1985 Yrd. Doç. Dr. Neclâ Pekolcay

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GİRİŞ

DİL VE DİN ÜZERİNE

Dil, insan topluluklarının, gelişmeleri sırasında, faydalandıkları varlıkların başta gelenlerindendir. İnsanların, önceleri, konuşma vâsıtası olarak kabul ettikleri dil, gelişmeye başlayan toplumların belli-başlı bir varlık durumunda, ön plana almalarından sonra, beşeriyetin gayelerine hizmet edebilir hâle gelmiştir. Böylece de, âilenin, milletin, beşeriyetin malı olmuştur. Dil, dünden bugüne, bir âilenin, bir milletin, hattâ milletlerin eğitim ve öğretiminde birinci derecede varlık, dolayısiyle, vâsıtadır. Dili, halk dili ve kültür dili olarak ikiye ayıran bilim adamları, öncelikle kültür dilini geliştirmeye yönelmişler, zaman ve zeminin elverdiğince de, halk dilinden, bayağılığa kaçan argo kelimeleri ayıklama işine, yazdıkları eserlerle, yardımcı olmaya çalışmışlardır.

Dil, bir milletin mevcûdiyeti içinde, ön plandaki unsurlardan biri sayılırken, onun, milletler arası ilişkilerde de, gelişmesi nisbetinde, bir yerinin bulunacağı husûsu inkâr kabûl etmez bir gerçektir. Günümüzde milletlerarası kongrelerde birinci sırayı alan diller bunun başlıca misâlidir. Bu, milletlerin teknoloji sâhasındaki kuvveti meselesi değil, bu dillerin bilim alanlarındaki kelime zenginliği, kelime ve cümle bilgisinin gelişmiş veya geliştirilmiş bulunması meselesidir.

Yüzyıllar boyunca, değişik medeniyetler çerçevesinde inkişâf eden, İslâm medeniyeti çerçevesine girdikten sonra da, bu inkişâfın zirvesine ulaşan Türkçe, bir vasıta durumuna getirildikten sonra, çeşitli ideolojilerin hizmetine sokulmaya gayret edilirken, varlığından zâyiat vermiştir. Bugün rayına oturtulacağına kuvvetle inandığımız bu meselenin olumlu gelişmesini temennî eder ve bekler durumdayız.

Din, maddî hayâtı yanında, mânevî hayâtı da gelişen insanın ihtiyaç duyduğu bir müessesedir. İnsanoğlu, mevcut olduğu sürece, güçlü bir varlığa inanmak ihtiyâcını duymuştur. Üstün kabûl ettiği şeylerin kendisinin hükmü altına girebileceği âna kadar,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

putlara, bâzı hayvanlara, aya, güneşe tapmış, sonunda yaratıcısının, Allahın mevcûdiyetine inanmıştır.

Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (S.A.V.)'e indirilen Kur'ân, dil ve din bakımından, Arap yarımadasının mesâfeler kat'edişine sebep olmakla kalmamış, diller içinde ibâdet dilinin geniş bir yer işgal etmesini de sağlamıştır. Milletlerde din mefhûmu gelişirken, çok sonraki yüzyıllarda, hıristiyan kiliselerinde, münâkaşalar süregelmiş, reform hareketinin gayesini anlatmak maksadiyle, her milletin kendi dilince, bilhassa Fransa'da, Fransızca olarak, eserler kaleme alınmıştır (bk. D'Aubigné, *Histoire Universelle;* Calvin, *L'Institution Chrétienne*). Reformcu yazarlar, hıristiyanlığın papazlar tarafından bozulan şeklini esas şekline döndürmek istediklerini ifâde ediyorlardı; çünkü Kitâb-ı Mukaddes'e sonradan ilâveler yapılmıştı. Fransız klâsik edebiyatının ilk devresi içinde mütâlea edilen Pascal (1623—1662) da reformcu yazarlardan biri ve bu cereyânın edebî temsilcisi olarak bilinmektedir. Hollandalı İlâhiyatçı Jansénius'ün yolunda *Lettres écrites à un provencial* («Bir taşralıya mektuplar») adlı eseri ile, öbür âlemde insanın kendi vicdânına göre mükâfatlandırılacağı fikrinin müdâfasını yapmış, lâkin halk tarafından ilgi gören eser, Louis XIV.'nin saray vâizi, *Oraisons Funèbres* («Rûhânî âyinlerdeki vaazlar»)'in yazarı Bossuet'nin teşvîkiyle, fikrin müdâfîleri, kral tarafından tâkîbe uğramışlardır. Fakat, Pascal'ın ölümünden sonra evrâkı arasında bulunan *Pensées de Pascal* son hıristiyanlığın pek çok meselesine değinen bir eser olarak, dünyâ edebiyâtı içinde yer almıştır. Konunun bu cephesi eserlerin kritiğini yapmak maksadiyle ele alınmış değildir. Ancak, burada sıralanmış bulunan vesîkalarla insan aklının, bozulmuş dinî gerçekleri zorladığı belirtilmeye çalışılmıştır.

İslâm dini, Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği üzere, Hz. Muhammed (S.A.V.)'den önce gelen peygamberlerin kabûl edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bütün müslümanların bildiği veçhile de, son Peygamber, diğer tek Allah'lı dinlerin esasları bozulduğu için, gönderilmiştir. Bir başka gerçek, Kur'ân-ı Kerîm metninin, hıfz yolu ile nesilden nesile intikal ettiğinden, aslının değişmediğidir. Mezhep ayrılıklarının müslümanlıkta da mevcut bulunduğu mâlûm ise de, bu, tefsirle ilgili bir konudur; son hıristiyanlığın, Kitâb-ı Mukaddes'in aslının tahrif edilmesinden kaynaklanan meseleleriyle karıştırılamaz. Batı medeniyetine yönelen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkiye, Avrupa ile fikir alışverişinde bulunurken, oradan pek çok şey almıştır; fakat, kilisenin gidiş yolunu benimsemiş değildir. Çünkü, farklı sebepler aynı neticeleri husûle getirmez. Sonuç itibâriyle, müslümanların din kitabı, Allah kelâmı olarak kaldığından, müslümanlıkta reforma ihtiyaç belirmemiştir; zîrâ Allah kelâmının üstünlüğü, münâkaşasız kabûlü gerektiren bir konudur.

Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif devrelerde yapılan tefsirlerinde, insan aklının inkişâfı nisbetinde, gelişmeler görülmektedir. Fakat, insan aklı, ne kadar gelişirse gelişsin, Allah kelâmının künhüne peygamberler kadar vâkıf olma imkânını hiçbir zaman bulamayacaktır; ama geliştiği sürece ortaya çıkan pek çok meselenin hallini Kur'ân-ı Kerîm'de bulacak, veya Kur'ân'ın ışığında, birçok meseleye çözüm getirecektir.

Kitâbullâh, fevkalâde dili ve üslûbu ile, bütün dünya müslümanlarına, hattâ insanlığa hitâbetmektedir ve müslüman memleketler halkının duâları ana dilleriyle yapılmakla berâber, ibâdetleri Kur'an diliyle gerçekleşmektedir; çünkü yukarıda bahsedildiği gibi, Kur'ân dilinin şekilden muhtevâya uzanan derinliğine insan aklı her yönüyle nüfûz edememektedir.

Arapça muazzam bir eser olan Kur'ân-ı Kerîm, dilin yaratılmış, canlı bir varlık olduğunu belirttiği gibi (bk. Rûm sûresi, 22. âyet meâli: «O'nun (Allah'ın varlığının) delîllerinden biri de, gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda, bilenler için (alınacak) dersler vardır.»), insanoğlunun gelişmesi nisbetinde daha fazla takdîr edilen ve edilecek olan kıymetiyle de, isbat etmektedir ve isbata devâm edecektir.

İhtivâ ettiği edebî san'atlarla da, İslâmî edebiyata ilk ışığı tutan yine Kur'ân-ı Kerîm olmuştur. Burada İslâmî Arap edebiyatının gelişme seyrinin incelenmesi mütehassıslarına bırakılmıştır. Fakat, İslâmî Türk edebiyâtında geçen edebî san'atların Kur'ân-ı Kerîm'de bulunanlarla aynı olduğunu kaydetmek faydadan hâlî değildir.

Kitâbullah'taki konuların da birçok İslâmî Türk edebiyâtı mahsûlünde yer aldığını ve belirli bir sıra tâkibettiğini görmekteyiz.

Sonuç olarak, dil ve dinin, tarih ve kültürden, edebiyat ve içtimâiyâta uzanan bir alâka zinciri içinde, birbirine bağlı olarak tatkîkine ihtiyaç vardır. Çünkü, dinî edebiyat dışında görünen edebiyat da birçok kelime ve mefhûmunu dinden almıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİL VE MİLLETİN BAĞLANTISI

(I. Dil Kongresi tebliğim, yıl : 1969)

Dil dâvâsı millî dâvâlarımızın en mühimlerinden biri olmakla berâber, senelerden beri halledilememiş bulunmaktadır. Bunda sebep, işi bir kenara bırakış değil, yanlış yola götürüştür, sanırım.

Dil, bir vâsıta, bir konuşma vâsıtasıdır, şeklinde düşünüldüğü ve bu basit târifin ilerisine geçilemediği müddetçe, bu dâvâya bir hal çâresi bulunamayacağı muhakkaktır. Vâsıta insanın kolaylıkla hükmü altına girebilmekte, gaye olan bir varlık ise, insana hükmetmektedir. Dil, gaye olan bir varlıktır. Öyle bir gaye ki, mevcûdiyeti ile milleti ayakta tutmakta, nesillere hükmetmekte, temel kanunlarına göre, içine aldığı ve geliştirdiği kelimelerle bir milletin kültür ve medeniyet seviyesini ortaya koymaktadır.

Türk milleti asırlar boyunca birçok millete kendi varlığını kabûl ettirmiş, milyonlarca insanı dize getirmiş, kıt'alara hükmetmiş bir millettir. Gerek kazanılan zaferler, gerekse medenî alışverişlerle Türk diline bir hayli kelime dâhil olmuş, sonra bu kelimeler dilin bünyesine uygun değişikliklere uğramış, hattâ bir kısmı bugün aslı ile hiç alâkası görülemeyecek şekillere girmiştir; zamanla bu kelimelerden bâzıları da, devrini tamamlamış, yerini başkalarına terketmiştir. Bu gelişmenin bir zorlamayla ilgisi bulunmadığı bilinmektedir. Bu yolda zorlamanın bir fayda vermeyeceği muhakkak olduğu gibi, milletin bünyesini sarsıntıya uğratacağı da muhakkaktır.

Belirli bir toplueluğa hitâbeden kelimelerle ancak sun'î bir dil yapılır. Böyle bir dilin ömrünün çok kısa olduğu mâlûmdur. Nitekim, Esperanto, İdo gibi sun'î diller pek çabuk tarihe karışmış bulunmaktadır.

Dile, keşiflerle başka dillerden kelimeler girdiği de bilinmektedir. Bu kelimelerin yerine Türkçelerinin konulması gerektiğinde, şüphesiz ki, bunu bir Dil Akademisi'nin bu işten anlayan âzâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ları yapmalıdır; çünkü bu iş, dil kaidelerine uygun şekilde, dilin bünyesini sarsmadan yapılması lâzım gelen bir iştir.

Dil, asırlar boyunca gelişirken, birçok kelimeyi de terkeder. Bu kelimeleri tekrar ve zorla dile sokmaya kalkmak, ölüyü diriltmeye çalışmak gibi, faydasız bir davranıştır; çünkü bunlar bir sebeple ve mâkul bir sebeple terkedilmiş durumdadır.

Bir dilin muhtelif lehçelerindeki kelimeleri birleştirerek konuşmak veya yazmak, yazı dili meydana getirmek de imkânsızdır; zîrâ her lehçenin tarihî, coğrâfî ve içtimâî şartları dâhilindeki gelişmeler farklıdır.

Bir dile, her ne şekilde olursa-olsun, girmiş bulunan kelimelerden o dilin bünyesine uygun kelimeler dil içinde tutunur ve yerleşir; dilin bünyesine uymayan kelimeler ise, zamanla kaybolur. Aynı durum cümle bilgisi için de bahis konusudur; cümle bilgisine uymayan şekiller de muhâfaza edilemez.

Bugün ise, herkes dilimize istediği kelimeyi sokmak gayreti içinde bulunmakta, bu iş, dil kaidelerine aykırı olsa da, bir mes'ûliyet duyulmadan yapılmaktadır. Cümle bilgisinde de, aynı gidiş mevcuttur.

Yukarıda sıraladığımız durumları misâllerle anlatmaya çalışalım :

a) Dilimize keşif ve îcatlarla v.b. giren kelimeler, radyo, telefon, marş v.b. mevcuttur. Bunlar, başka dillerde de, aşağı-yukarı aynı söyleniş içindedir. İmlâlarında da büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Şüphesiz ki, bunların değiştirilmesi düşünülmemiştir ve düşünülemez; çünkü milletlerarası anlaşmalarda da, böyle bir değişiklik güçlükler meydana getirebilir. Diğer taraftan, pertavsız veya lüpün hangi kelimeyle karşılanacağı üzerinde düşünülürken, bu kelimelerin aynen kalıp-kalamayacağı fikri de ileri sürülebilir. Karar, hem dilcilerin, hem de bu sâhanın mütehassıslarının olmalıdır.

b) Düşeyazdım bileşik fiili çekimli şeklinin mânası «az kaldı düşüyordum»dur. Bu şekil, bugün, mâkul bir sebeple, edebî dilde, terkedilmiştir. Fakat, buna ve buna benzer kelimelere ve terkiplere bugün birçok eserde yer verilmektedir. Müdâfaası ise, mahallî şivelerde yaşadığı yolundadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c) Yer değiştiren yıldızlara eskiden seyyâre denilirdi. Bugün bu kelimenin yerine gezegen konulmuştur. Anadolu türkçesinde eklerin başındaki g- düşmüştür; başka Türk lehçelerinde ise yaşamaktadır. Anadolu lehçesini konuşanların bu kelimeden nasıl bir mâna çıkaracakları husûsu düşünülmeye değer.

d) Göçler veya medenî münâsebetler yoluyla girmiş kelimelerden uygun olanlar dile, kaidelerine göre, değişikliğe uğrayarak, yerleşmiştir ki, meselâ böyle kelimelerden biri maydanozdur. Farsçası mîdenuaz («mideyi okşayan») şeklindeki kelimenin içindeki vokaller Anadolu Türkçesi'nin telaffuzuna uygun duruma gelmiştir.

e) Türkçede cümleleri, konuşma dilinde, bilhassa hitâbette ve sohbette, devrik cümle dedikleri duruma, yâni cümle unsurlarının yer değiştirdiği bir duruma getirebiliriz: Söyleyiniz, arkadaşlar, gibi.

Netîce olarak :

1. Milletini seven kişilerin dilimizle ilgilenmeleri zamanı gelmiştir, hattâ geçmektedir. Çünkü, çok zengin bir dil olan Türkçenin topluluklar ve şahıslar tarafından bozulması için bir yarışa girişilmiş gibidir. Bu yarışta ister şahıslar, ister topluluklar kazansın, bu kazancın karşılığı dilimizin kaybı olacaktır.

2. Dilin anlaşılmaz duruma gelmesi, milletin yıkıma doğru gitmesi demektir; çünkü aynı dili konuşamayan bir topluluğa millet denilemez.

3. Ana dil, bütün millet fertlerinin anlaşabileceği dildir. Ana dilini korumak, milletini seven her ferdin vazifesidir; fakat, dili kaidelerine uygun olarak geliştirmek bundan anlayanların işidir.

4. Dil ırmağını tabiî mecraına çevirmek millî bir vazifedir. Bu vazifeyi üstlenecek ise, bir Dil Akademisi olmalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YAZI DİLİNDE GEREKLİ METOD VE TATBİKAT

(Millî Eğitim Bakanlığı TÜRK DİLİ YÜKSEK DANIŞMA KURULU toplantısına Yüksek İslâm Enstitüsü'nden temsilci olarak katıldığım sırada sunduğum rapordur, 28 — 29 Mayıs 1982)

Türk Dili için Millî Eğitim Temel Kanunu'nun yürürlükteki 10. maddesinin 2. fıkrasında: «Millî birlik ve bütünlüğümüzün temel unsurlarından biri olarak, Türk Dilinin, eğitimin her kademesinde, husûsiyetleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine ehemmiyet verilir; çağdaş eğitim ve ilim dili hâlinde zenginleşmesine çalışılır ve bu maksatla, Millî Eğitim Bakanlığı'nca gereken tedbir alınır» denilmekte ise de, bugüne kadar :

1. Bağlayıcı vasıfta bir yaşayan Türkçe mefhûmu ortaya konulamamıştır.

2. Dilimizin yüzyıllar içindeki gelişmesine açıklık kazandırılamamıştır.

3. Milletin bugünü, yarını olan dilin değişik çevreler içinde, kendi esaslarına göre kullanılış değerlendirmesi yapılamamıştır.

4. Türk Dilinin konuşma ve yazı dili çerçevesini belirtecek esaslar bulunamamış ve uygulanamamıştır.

5. Çağdaş eğitimin gereğince ilim ve teknoloji sâhalarındaki hızlı değişikliklere, söz ve yazı tarzları ile ayak uydurabilecek bir dile —dilimiz yüzyıllar boyunca gelişegelmiş bulunmakla berâber— sâhip olamamışızdır.

6. Kök ve ekleriyle tam mânası ile Türkçe olan kelimeleri tesbit edemediğimizden, rastgele benimsemelere yönelmişizdir.

7. Türk dilinin kaideleri ortaya konulamadığından, değişik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şekillerle ilerletilmesine çalışılmış, netice çıkmasa da, bu yolda çalışmalar süregelmiştir.

Tesbit ettiğim maddeler bu sâhadaki tetkik ve tatbikatımın ortaya koyduklarıdır, nazariyattan ibâret değildir.

İsanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün temsilcisi olarak katıldığım Türk Dili Yüksek Danışma Kurulu'ndan önce bu sâha içinde değişik çalışmalar ve uygulamalar yapmıştım. Bunlar, doktora yapığım Türk Dili'nin ilim sâhasına, temel eğitim ikinci kademesine, yüksek eğitim kurumlarından birindeki Türk Dili eğitimine tatbikî olarak da uzanmaktadır. Çünkü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Bölümü'nü bitirip, bu Üniversite'nin bu sâhadaki ilk kadın doktor elemanı olarak çalışmaya başladığım günden bugüne kadar farklı eğitim kurumlarında hizmet gördüm. Nitekim bugün de kadrosunda bulunduğum ve ders verdiğim Yüksek Okul'dan başka, temel eğitimin ikinci kademesinde de ek hizmetim var; bunu dil durumunu yakından görmek için devam ettiriyorum.

Yazı dilinin belirlenmesi, metod ve tatbikat, her dildeki gibi, bizim dilimizde de ehemmiyetlidir. Çünkü söz bir müddet sonra unutulabilir; yazı ise, yaşamaya devâm eder. Nitekim, bugüne kadarki eserleri bize ulaştıran vâsıta da odur.

Yazı dilinin değerlendirilişini :

1. Yüzyıllar boyunca yazılagelmiş ilim ve teknoloji sâhasındaki eserler ile, farklı türlere uzanan eserlerde;

2. Bugün yazılan ilim ve teknoloji sâhalarındaki eserler ile farklı türlere uzanan eserlerde yapmak gereklidir.

Bunun için de, önce bu eserlerin yüzyıllar boyunca gözden geçirilmesi, sonra bugünküne geçilmesi, en sonra da karşılaştırılarak, benzerlik ve ayrılıkların belirlenmesi gerekmektedir ki, bu da Türk dilinin, tarih boyunca kaidelerinin belirlenmesi demektir.

Dilbilgisi, öncelikle kelime bilgisine dayanır. Şu halde, tarihe dayanan bir sözlüğe de gerek vardır.

Bu işler günümüze kadar denenmiş, fakat netîcelenmemiştir. Çünkü :

1. Belirli bir sâhada denenmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2. Farklı kesimlerden doküman alınmamıştır.

3. Bir görüşte sürdürülmeye çalışılmış, karşılaştırmalı diller üzerinde çalışanlardan faydalanılmamıştır.

4. Bir program içinde geliştirilememiş, ölçü, gereğince belirlenememiştir.

Bu çalışmalar için bir Dil Akademisi'ne gerek bulunmaktadır. Fakat, bu Akademi'nin çalışmaları Üniversite çerçevesi içinde kalmamalıdır. Çünkü bugünkü dilin belirlenmesi için :

A) Okul öncesi kurumlarında Türk dilinde yazılmış kitapların değerlendirmesini yaparken, bu müesseselerde hizmet gören elemanların tecrübelerinden faydalanılması gerekmektedir.

B) Temel eğitim kurumlarında Türk dili eğitimi için yazılmış kitapların değerlendirilmesinde;

C) Orta eğitimde Türk dili eğitimi meselesini içine alan kitapların değerlendirilmesinde de, bu kurumlarda hizmet gören elemanların denemelerinden yararlanılmalıdır.

Yaygın eğitim, hizmet içi eğitim, yurt dışındaki işçi çocuklarının eğitimi için de durum aynıdır.

Ancak, üniversitelerimizin Türk dili sâhasındaki elemanlarının bu işe, yâni Akademi programı ve çalışma düzenine öncülük etmeleri gereklidir.

Netice :

Kuruluş düzeni olarak :

1. Üniversite denetiminde bir Dil Akademisi kurulmalıdır.

2. Milli Eğitim Bakanlığı'nca belirlenecek konularda komisyonlar kurulmalıdır.

Çalışma düzeni olarak :

1. Komisyon çalışmalarının son kontrol yeri Dil Akademisi olmalıdır.

2. Dil problemi kesin olarak çözümleninceye kadar, okul kitaplarında ve ilim eserlerinde aynı karşılıklarla yer almış bulunan kelime, deyim ve terimler şimdilik atılmamalıdır, yâni değişiklikler —yavaş da olsa— sağlam yapılmalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYÂTI ALANLARINDAKİ ÇALIŞMALARDA BELİRLENMESİ GEREKLİ GİDİŞ YOLLARI VE ELDE EDİLECEK VERİLERİN MİLLÎ KÜLTÜRÜMÜZE KATKILARI

(Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın isteği üzerine hazırladığım çalışma raporu; yıl : 1982)

Dil ve Millî Dil :

Dil bir milletin kültürünün temel taşlarının en önde gelenlerindendir; dolayısiyle de, millî topluluğu ilgilendiren bir kurumdur. Buna göre, o, kendi kanunları içinde gelişme durumunda bulunan canlı bir varlıktır. Böylece, bir millet üzerinde etkili durumlar dil üzerinde etkili, bunun dışındakiler etkisiz veya uzun süresiz olacaktır.

Dil denilince, geniş anlamiyle dil, millî dil denilince, bir milletin dili anlaşılmalıdır; bu, biz Türkler için, Türk dilidir.

Millî dil üzerinde uzun veya kısa süreli etkiler :

Bir milletin dili yüzyıllar boyunca gelişirken, girdiği medeniyet dâirelerinden etkiler aldığı gibi, kültür ilişkileri içinde bulunduğu milletlerden de etkiler alır. Kültür alış-verişleri milletlerin dillerine birçok kelime girmesine vesîle olmuştur.

Eserler yoluyla da, dillere kelimelerin girdiği ve yerleştiği görülmektedir. Yalnız, bu yerleşme bâzan süresizdir; bâzan kısa, bâzı defâ uzun sürelidir. Kelimeler bir dilin gelişme yasalarına uymazsa, kendiliğinden, kullanılmaz duruma gelir; dilin yasalarına tam bir uyum göstermezse, dil içinde kısa bir süre yaşar; dilin yasalarına bütünüyle uyarsa, uzun ömürlü olur.

Anlaşma aracı olarak dilin sürekliliği :

Dilin bir kurum olarak işi, milletin fertleri arasında anlaşmayı sağlamasıdır. Her milletin bir konuşma, bir de yazı dili vardır. Konuşma dili, toplulukların, akımların etkisinde zaman-zaman kalabilen ve kısa süreler içinde değişiklikler geçirebilen dildir; fa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kat, yazı dili, genel olarak, sürekliliğini koruyan dildir. Çünkü, yazı dili bir milletin kültür dilidir.

Türk milletinin son yıllardaki yazı dili :

Türk dilinin geliştirilmesi gayretleri içinde son yıllarda yapılan çalışmaların yazı dilimizi sistemli bir düzen içinde geliştiremediği ve belirleyemediği görülmektedir; çünkü yazı dilinin çerçevesini belirten esaslar bulunamamış ve uygulanamamıştır.

Yazı dilinin Türkçe'nin gelişmesi doğrultusunda geliştirilmesi —dil kanunlarına çok uygun kelimeler bulunmuş da olsa— sadece dildeki öztürkçe kelimelerin arttırılmasiyle gerçekleşmez; çünkü, hiçbir dilde yalnız kelimelerin rastgele sıralanmasiyle, konuşulmaz ve yazılmaz. Dile giren yeni kelimeleri, cümlelerin içine, kullanılışlarına göre yerleştirmek gereklidir ki, bu da cümle bilgisi demektir. Cümle bilgisinin de, imlâ kuralları ile yakın ilişkisi vardır. Son yıllarda okul kitaplarında yer alan kelime ve terimlerin durmadan değişmesi yanında, imlâ kuralları da değişmektedir. Bu yolda yeni bir öneri, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından, ortaokullara gönderilmiş bulunmaktadır ki, bu öneri imlâdaki önemli bir yanlışlığı düzeltmektedir. Türkçe'nin son yıllardaki yazı dili tam bir gelişme içinde, hattâ yolunda bulunsaydı, bu değişikliklere gerek duyulmazdı.

Dil ve Tarih Kurumlarının Türk kültürü alanındaki çalışmaları :

Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu, Cumhûriyetimizin ilânından bu yana, kültür çalışmaları yapmışlardır. Türk Tarih Kurumu'nun gayretleri günümüzde de olumlu yönde süregelmektedir. Türk Dil Kurumu da değerli eserler yayınlamıştır. *Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*'nden, ismi beğenilmese de, bugün birçok aydın, eski eserlerdeki kelimeler için, faydalanmaktadır. Fakat bu kelimelerin dilden kendiliğinden çıkmış olanlarının, gerekmese de, dile yeniden sokulması çabası tartışma konusudur. Sorbonne Üniversitesi profesörlerinden J. Marouzeaux'nun *Lexique de la Terminologie Linguistique* adlı eseri ilk baskısından Türkçe'ye, Dil Kurumu tarafından çevrilmiş, fakat son baskısı üzerinde tekrar durulmamış, bildiğime göre, gerekli bir eser olduğu halde, piyasada nüshası kalmayan bu eserin yeni bir baskısı yapılmamıştır. Dil

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilimi ile uğraşmış olan, bugün de uğraşmaya devam eden profesörlerimizin birçok faydalı eserleri yine Dil Kurumu tarafından basılmış bulunmaktadır. Lâkin sayıları tükenen bu eserlerin çoğunun yeni baskıları yapılmamaktadır. Demek ki, çalışmalar, iddia edildiği gibi, sistemli değildir.

Milli Kültürün gelişmesi için rastgele değişikliklere açık bulunmayan bir kültür dilinin gerekliliği :

Bir milletin kültürünün belirli alanlarda gelişmesi için, kuralları, rastgele değişikliklere uğramayacak şekilde, bir kültür dili gereklidir. Bu da, yazı dili kurallarını tam olarak belirledikten sonra, metodlu bir çalışmayla, gerçekleşebilir.

Çalışma düzeni :

Yaşantımız içindeki çalışmalar bize birçok şey kazandırmıştır; fakat, bu çalışmaların en verimlileri sistemli olanlarıdır. Zâten sistemsiz bilgiden geniş çapta verim beklenemez.

Milli kültürümüzün dünü, bugünü, yarını :

Türk kültürü, dünden bugüne, değişik kültür dâireleri içine girmiş, bunların hepsinde de, gelişmiş eserlerde akislerini bulmuştur. Türk edebiyâtında bu devreleri : 1. İslâm öncesi kültür dâiresi, 2. İslâm kültürü dâiresi olmak üzere ikiye ayırarak belirledikten, İslâm kültürü dâiresini de, a. Eski dönem, b. Yeni dönem olarak ikiye ayırdıktan sonra, incelersek, her dönemde millî kültürümüze katkıda bulunacak eserlerin yer aldığını görürüz. Fakat :

1. Millî bir dili rayına oturtamadığımız için, millî değerler gençlerimize, tam olarak, tanıtılamamaktadır.

2. Tarihî değerlerimizi tanıtacak eserleri yaygınlaştıramadığımızdan, gençlerimize gerekli tarih bilgisi verilememektedir.

3. Atatürk'ü, getirdiği kıymet hükümleriyle, değerli bir Türk büyüğü, dünyâ çapında bir devlet adamı olarak tanıtmak yerine, gençlere, «Atatürk yüzümüzü Batı'ya çevirdi» şeklinde basmakalıp sözler belletilmekte, Atatürkçülüğün ne demek olduğu, Atatürk gençliğine anlatılamamaktadır.

Sonuç olarak, gençlerimiz dış etkilere açıktır. Bu gidişle de, millî kültürümüzün bugünü zayıftır; yarını, önlem almazsak, tehlikededir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Millî Eğitim Bakanlığı'ndan beklediklerimiz :

1. Türk Dili Yüksek Danışma Kurulu'nda belirlenen komisyonların çalışmalarının hızlandırılması;

2. Türk Dil Kurumu çalışmalarını sürdürürken, ayrıca bir Türk Dil ve Kültür Akademisi'nin kurulması, bu Akademi'nin Üniversite denetiminde bulunması ;

3. Türk Dili Yüksek Danışma Kurulu komisyonları çalışma sonuçları ile Türk Dil Kurumu çalışma sonuçlarının, Türk Dil ve Kültür Akademisi kontrolünden geçirildikten sonra, belirli duruma getirilmesi ve bundan sonra da, bu sonuçlar üzerinde bir değişiklik yapılmaması;

4. Türkçe'nin yazı dilinin, dolayısı ile kültür dilinin, tam bir açıklığa kavuşturulmasıdır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan beklediklerimiz :

1. Türk tarih ve edebiyâtı ile ilgili eserlerin yüzyıllar boyunca, bugüne kadar aynı canlılığı ve değeri taşıyanlarının, tarih sırasına göre, veyâ edebî şekil ve türler içinde bir seçim uygulanarak, yayınlanmalarının gerçekleştirilmesi;

2. Millî kültürümüz ve turizm açısından büyük değer taşıyan kütüphânelerimizde çalışma zevki verilmesi bakımından, yazma eserlerin tâmiri, tavsîfi üzerine araştırıcıya kolaylık sağlayacak el-kitaplarının yayınlanması, kütüphâneleri tanıtıcı rehberler yanında, kütüphânelerde çalışmayı kolaylaştıracak ayrıntılı rehberlerin hazırlatılması (örnek olarak, Muzaffer Gökmen'in hazırlamış olduğu kısa rehberi gösterebiliriz ki, bugün birçok öğrencinin elinde bulunmaktadır);

3. Millî Kültür Şûrâ'sı ana komisyon çalışmalarının hızlandırılması;

4. Millî Kültürümüzü gerçek değerleriyle tanıtan yabancı yazarların eserlerinin Türkçe'ye çevrilmesi ki, bu, Batı'ya rastgele hayranlığa karşı, önlem olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTINA DÂİR METİNLERDE MÂNÂ DİLİNİN DURUMU

(IV. Millî Türkoloji Kongresi tebliğim, Eylül, 1981)

Bir milletin kültürü içinde en başta yer alan iki unsurdan biri dil, biri de dindir. Yüzyıllar boyunca insan oğlu bir yandan merâmını en iyi şekilde anlatmak gayretinde bulunmuş, bir yandan da âlem içinde tutunacak bir dal aramış, Yaratıcısını bulmaya çalışmıştır. Tekâmül silsileleri kat'eden insan, Allah inancına vardıktan sonra, inancını ifâde için, dili en güzel kelime nüansları ve cümle şekilleriyle süslemeye gayret etmiştir.

İslâm Peygamberine ilk gelen İlâhî emir *İkra'*, yâni *Oku* olduğuna göre, İslâmî Türk edebiyâtı mahsullerinin ekserisinde söz ile bilgiden berâber bahsedilmesi tabiîdir. Bu cümleden olarak, İslâmî Türk edebiyâtının ilk yazılı mahsullerinden *Kutadgu bilig*'in 170. beyitinde şöyle denilmektedir :

Bilip sözlese söz biligke sanur
biligsiz sözi öz başını yiyür

«Söz, bilerek söylenirse, verilen bilgi sayılır; bilgisizin sözü onun kendi başını yer »

178. beyitte de, bilerek söz söylemekten bahsolunmaktadır :

Kalı mundag erse bilip sözle söz
sözüng bolsu közsüz karagurka köz

«Mâdemki bu böyledir, öyleyse sözü bilerek söyle; sözün gözsüzlere, körlere göz olsun.»

Başka beyitlerde de, dil, bilgi ve söz sık-sık geçmektedir:

202. beyit :

Biligligke sözledim uş bu sözüm
biligsiz tilini bilümez özüm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«İşte ben bu sözümü bilgili için söyledim; bilgisizin dilini ben de bilemem.»

209. beyit :

Bilig birle sözle kamug sözni sen
biligin bedük bil kamug özni sen

«Sen her sözünü bilgi ile söyle; herkesin bilgi ile büyük olduğunu bil.»

210. beyit :

Yaşıl köktin indi yagız yirke söz
sözi birle yalnguk agır kıldı öz

«Söz kara yere mâvi gökten indi; insan kendisini sözü ile kıymetlendirdi.»

211. — 214. beyitler :

Kişi köngli tüpsüz tengiz teg turur
bilig yinçü sanı tüpinde yatur
tengizden çıkarmasa yinçü kişi
kerek yinçü bolsun kerek san taşı
yagız yir katındaki altun taş ol
kalı çıksa beğler başında tuş ol
biliglig çıkarmasa bilgin tilin
yarutmaz anıng bilgi yatsa yılın

«Kişinin gönlü dibi olmayan bir deniz gibidir; bilgi sanki onun dibinde yatan incidir.»

«Kişi inciyi denizden çıkarmazsa, deniz dibinde yatan ister inci, isterse çakıl taşı olsun, farketmez.»

«Kara yer altındaki altın, taştan farksızdır; eğer oradan çıkarsa, beylerin başına taç olur.»

«Bilgili bilgisini dili ile meydana çıkarmazsa, yıllarca yaşasa bile onun bilgisi etrâfı aydınlatmaz.»

312. beyit :

Yıpar kizlese sen yıdı belgürer
bilig kızlese sen tilig ülgüler

«Sen miski gizlesen, kokusu onu belli eder; bilgiyi gizlesen, dili âyarlamasından kendini belli eder.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

381. beyit:
Tilim turma öggil Yaratıglını
yaragsızını mindin yıratıglını

«Dilim, durma Yaratanını öğ; benden kötülükleri uzak tutana hamd ve senâ et.»

386. beyit:
Köngülüg bezedi yarukluk bile
tilimni bezedi tanukluk bile

«O, gönlü aydınlık ile süsledi; dilimi kelîme-i şehâdet ile bezedi.»

972. — 974. beyitler:
Biliglig sözi yirke suv teg turur
akıtsa suvug yirde ni'met önür
biliglig kişining savı eksümez
akıglı süzük yul suvı eksümez
üyük çim osuglug bolur bilgeler
çıkar suv kayuda adak tepseler

«Bilgilinin sözü toprak için su gibidir; suyu akıtsa, yerden ni'met elde edilir.»

«Bilgili kişinin sözü eksilmez; akan (hareket hâlinde olan) duru pınarın suyu kesilmez.»

Âlimler sulak yerlere benzerler; nereye ayak vursalar, oradan su çıkar.»

1002. beyit:
Söz asgı birle yagız yirdeki
yaşıl kökke yoklar bolur tördeki

«Sözün faydası ile gör (ki) kara yerdeki mâvi göğe yükselir ve başköşede olur.»

Öküş söz eşitgil telim sözleme
ukuş birle sözle bilig birle tüz

«Çok dinle, (fakat) çok söyleme (az konuş); (sözü) akıl ile söyle, bilgi ile süsle.»

1021. — 1024. beyitler:
Kamug teprenigli bu sansız kalın
tanuglug birür bir Bayatıg tilin
törütti tümen ming halayıklarıg

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tili birle Tengrig ögerler arıg
et özlüg kişike kereki bu ol
birisi tilin söz birisi köngül
köngül til törütti köni söz üçün
sözi egri bolsa küyer ol küçün

«Bütün canlılar, bütün bu sayısız mevcûdat Allahın birliğine dil ile şehâdet getirir.»

«Allah yüzbinlerce mahlûku yarattı; onların hepsi Allâhı dilleri ile öğerler.»

«Vücut sâhibi kişiye lâzım olanlardan biri dil ile söz, biri de gönüldür.»

«Allah gönlü ve dili doğru söz için yarattı; (kişinin) sözü eğri olursa (o) zorla ateşe atılır.»

1469. beyit :
Asıglıg kumaru kişike söz ol
kumaru sözüg tutsa asgı yüz ol

«Kişiye faydalı miras sözdür; vasiyet olan sözü tutmanın yüz türlü faydası vardır.»

Kutadgu bilig'de, yazılı kelâmdan da söz edilmektedir :
2223. — 2228. beyitler :
Bitig birle yalnguk bitir bilmişin
bitise bilür er negü kılmışın
tetiklik nişanı turur bu bitig
bitig bilgüçi er bolur ked tetik
bitig bilmez erse apa oglanı
negü bilgey erdi yıl ay gün sanı
bitip kodmasa erdi bilge bitig
sakışka negü erdi yang itig
türütmezde aşnu Bayat bu alem
törütti yorıttı bu levh ü kalem
ferişte bitir kul negü kılmışın
idi ötrü aydur yarın ol işin

«İnsan, bildiklerini yazı ile yazarsa, ne yapmış olduğunu bilir. Bu yazı, zekâ nişânıdır; yazı bilen kişi çok zekî olur. İnsan-oğlu yazı bilmeseydi, yıl, ay ve günün sayısını nasıl bilirdi. Âlimler kitap yazıp bırakmamış olsalardı, hesâba nasıl imkân bulunurdu.

Allah Taâlâ bu âlemi yaratmadan önce, bu levh ile kalemi yarattı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Melek, kulun neyi kıldığını (nasıl amel ettiğini) yazar; sonra, yarın Hak Taâlâ onun işini sorar.»

Gönül ile dilin münâsebeti de söz konusu edilmiştir:

2295. beyit:

İsitür kişi könglin alçak kişi
yıratur ernig tili il buşı

«Alçak gönüllü kişi insanları kendisine ısındırır; hiddetli kimseler insanları kendisinden uzaklaştırır.»

Kılınçı ongay bolsa tengler söz ök
sözüg tengler erning işi ked süzük

«(Bir) insanın tabiatı iyi olursa, (o kişi) sözünü iyi tartarak söyler; sözü tartan kişinin işi çok temiz olur.»

2517. beyit:

Öküş ne eşittim bu til sözlemiş
köngül sırrı açlıp erin başlamış

«Ben çok işittim (ki), dil (ihtiyatsız konuşurken) gönül sırrını açıp, kişiyi yaralamıştır.»

2665. beyit:

Sözi bolsa yumşak şeker teg süçig
süçig sözke yumşar ulug hem kiçig

«(Elçinin) sözü yumuşak ve şeker gibi tatlı olursa, tatlı söze (karşı) büyük küçük herkes yumuşar.»

2686. beyit:

Ağızdan ara ot ara suv çıkar
birisi itigli birisi yıkar

«Ağızdan bâzan ateş bâzan su çıkar; (bunlardan) biri yapar; biri (ise) yıkar.»

Akar suv teg ol bu tilin edgü söz
kayuka bu aksa çiçek öndi tüz

«Bu dilin söylediği iyi söz akarsu gibidir; bu nereye aksa (orada) çiçek açar.»

Yazılı sözün gönle te'sîri güzel bir şekilde dile getirilmiştir:

Bitigde hat uz bolsa açlur köngül
okıgu kelir baksa avnur köngül
belâgat bile hat tengeşse kalı
idi edgü til bu bitig söz tili

«Mektupta hat uz olursa gönül açılır; (onu görünce) insanın okuyacağı gelir, gönlü avunur. Hattın güzelliği belâgat ile denk düşerse, bu yazılı söz dili, mükemmel bir ifâde dili olur.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bilginin yazılı ifâdede iyiye veyâ kötüye kullanılışı üzerinde de durulmuştur :

2725. beyit :

Suk erse bitigçi bilig artatur
bitir umdu birle bitig artatur

«Kâtip haris ise, bilgiyi kötüye kullanır; tamah ile yazar ve yazıyı tahrîf eder.»

Dilden evvel gönüle hükmetmek gerekliliğinden bahsedilmiştir.

2428. beyit :

Köngülde kiterse kör öç keklerin
tilinde yorıtma köngülde barın

«Öç ve kibiri gönülden atmalı, gönlünde ne varsa, dilinde de o olmalıdır.»

Sözün faydası şöyle hülâsa edilmektedir :

5434. beyit :

Söz asgı ol ol kör eşitmiş sözüg
alıp işke tutsa könitse özüg

«Sözün faydası, işittiği sözü alıp, işe tatbik etmekte ve kendini doğru yola yöneltmektedir.»

Dil, din ve ilmin birbiriyle alâkasına, XIII. yüzyılın büyük mutasavvıf şâiri Yûnus Emre de şöyle temâs etmektedir :

Dürr ü cevher ister isen âriflere hizmet eyle
câhil bin söz söyler ise, mânîde miskaal olmaya

«İnci ve cevher istersen, âriflere hizmet et; câhil bin söz söylese onların kıymeti mânâda miskal dahi olmaz.»

Burada, hizmet edilmesi gereken kişiler olarak gösterilen ârifler, din ve ilim büyükleridir, inci ve cevher ise, onlardan sâdır olacak mânâ dilidir ki, bu onlara hizmet etmekle elde edilir. Câhilin bin sözü ise, mânâda miskal dahi olamaz.

Yûnus Kelâmullahtan da bahsetmektedir:
Kur'an aydur ki itteku, yine aydur ki tezreû

Mânevî mânâya müteallik sözü ederken, gönlünün nasıl titrediğini şöyle dile getirmektedir:

Miskin Yûnus aydur sözü kan yaş ile dolar gözi
Dergâhına tutar yüzi aceb n'ola benüm hâlüm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Allah Taâlânın gönüle ilhâm ettiğinin mânâ dilinde tecellîsini şöyle belirtmektedir :

Yûnus bilmez kendü hâlin Hak Çalap söyletür dilin

«Yûnus kendi hâlini bilmez, Allah Taâlâ onun gönlüne ilham vererek, kendi hâlini söyletir.»

Mânâ dilinden gereğince bahsetmektedir :

Tevhîde uydur sözüni Mevlâ'ya döndür yüzüni
Eğnine kefen bezini sararlar bir eyyâm gelür

2440. beyit :

«Allâhın birliğini sözün ile ikrâr et, yüzünü Mevlâ'ya döndür (Allâha lâyık bir kul olmaya çalış); bir eyyâm gelir ki, o zaman arkana kefen bezini sararlar.»

Hiç bilmezsin mânî nedür ne dilde çağırmak gerek

«Mânevî mânânın ne olduğunu, onu ne dilde çağırmak gerektiğini bilmezsin.»

Dil ile gönlün birbiriyle alâkası olması gerekliliğini şöyle anlatmaktadır :

Yûnus şimdi sen dil ile ben Hakkı severüm dime
Ol Pâdişah Hazretüne körklü metağ iltmek gerek

«Yûnus şimdi sen sâdece dil ile Allâhı severim deme. O pâdişah Hazretlerine iyi meta' ulaştırmak gerek.»

Bir kişiye söyle sözi kim mânîden haberi var
Ol kişiye vir gönlüni canunda ışk eseri var

«O kişiye mânâ dili ile hitâbet ki, onun mânâdan (mânevî mânâdan) haberi vardır; gönlünü o kişiye ver ki, onun gönlünde aşk-ı İlâhî'nin eseri vardır.»

Âşıklarun her hâli Ma'şuk katında biter
sözün var Ana söyle benüm elümde ne var

«Aşk-ı İlâhî'ye mübtelâ olanların her hâli Ma'şuk (Allah) huzûrunda biter; senin sözün var ise, Ona söyle, benim elimde ne var.»

Gönül pisin yudunise kibr ü kini kodunise
ikrar bütün olmayınca andan nazar olmayısar

«Gönülün kibrini yıkadınsa (arıttınsa), kibir ve kini bir tarafa bıraktınsa da, ikrar bütün olmadıktan sonra, gönlün Nazargâh-ı İlâhî durumuna gelmeyecektir.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mânâ dilini harekete getirenin Allah Taâlâ olduğunu şöyle belirtmektedir :

İ sözlerün aslın bilen gel di bu söz kandan gelür
söz aslını anlamayan sanur bu söz benden gelür
söz var kılur kaygıyı şâd söz var eyler bilişi yâd
eğer horluk eğer izzet her kişiye sözden gelür
söz karadan akdan değül yazup okumakdan değül
bu yürüyen halkdan değül Hâlik avâzından gelür

«Ey sözlerin aslını bilen, gel söyle, de (ki) bu söz nereden gelir; (çünkü) sözün aslını anlamayan bu sözün benden geldiğini zanneder.»

«Söz vardır (ki), kaygıyı giderici, sevindirici olur; söz vardır (ki), bildik kişiyi (darıltır), yabancı durumuna getirir; (hülâsa) horluk da, izzet de, her kişiye sözden gelir.»

«Söz karadan, aktan, yazıp okumaktan ibâret değildir; o Hâlik avâzından gelmektedir.»

Okına Kur'ân ü Yâsîn kulak urup dinleyesin
tağça günahlar yuyasın tanla seher vaktinde tur

«Kur'ân ve Yâsîn okununca, kulak verip dinleyesin ki, dağca günahlarını arıtmış olasın; tanla, seher vaktinde kalkman lâzımdır.»

İ kendüzini bilmeyen, söz mânîsini bulmayan
Hak varlığın ister isen ilm içinde Kur'ân'dadur

«Ey kendini bilmeyen, sözün mânâsını da bulamayan (kişi) Cenâb-ı Hakkın varlığını istersen, (O) ilm içinde, Kur'ân'dadır.»

Ben diyeyin sözün hakkın işit unutma key sakın
uş Kıyâmet geldi yakın gönlünden geçmesin hayâl

«Ben sözün hakkını söyleyeyim; onu işit ve sakın unutma; işte Kıyâmet yaklaştı, gönlünden hayâl geçmesin.»

Garib-nâme müellifi Âşık Paşa da, bu eseri yazış sebebini belirtirken, mânâ dilinden bahseder :

Her nefesde yol açukdur Tanrıya
kim anabildiyse Anı bî-riyâ
kamu dilde vardurur mânî sözi
görene gizli değül mânî yüzi
mânî ehli mânînün kadrin bilür

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kanda kim bulsa ana rağbet kılur
çok acâib çok garâib nesneler
söylenür dilde neler vardur neler
mânîyi bir dilde sanman siz heman
cümle diller anı söyler bî-güman
cümle dilde söylenen ol sözdürür
cümle gözler gördüği ol yüzdürür

«Her nefeste, Tanrıyı riyâsız anabilene yol açıktır; her dilde mânâ sözü (mânâ diline müteallik söz) vardır; görene mânâ yüzü gizli değildir. Mânâ ehli mânânın kadrini bilir; nerede bulsa, ona rağbet eder. Dilde söylenen neler-neler, çok acâib, çok garâib nesneler (insanı hayrete düşürecek mânâ) vardır; mânâyı (mânâya müteallik kelâmı) siz bir dilde mevcut zannetmeyin; bütün diller şüphesiz onu (Kelâmullâhı ve İlâhî kelâma müteallik sözleri) söyler. Bütün dillerde söylenen o sözdür; bütün gözlerin gördüğü de Cemâlullah'tır.»

Anlaşılacağı üzere, İslâmî Türk edebiyâtı metinlerinde mânâ dili, bilhassa Anadolu metinlerinde vâzıh bir şekilde, Kelâmullâhı ve İslâm inançlarına müteallik hususları, Allâhın bu yolda insan kalbine verdiği ilhamları ifâdeye yarayan dil olarak belirlenmektedir.

Bu cümleden olarak da, başlangıçtan bugüne kadar, İslâmî Türk edebiyâtında mânâ diline, bilerek veyâ bilmeyerek, geniş bir yer verilmiştir. Misâlleri çoğaltarak, günümüze kadar tâkîbedebiliriz.

Netice olarak da :

1. İslâmî Türk edebiyâtı mahsullerinde dinî ve ilmî ifâdenin ilk unsuru mânâ dili olmuştur.

2. Metinlerde beliren mânâ dili evvelâ Kelâmullah karşılığı olarak kullanılmıştır; sonra, İlâhî kelâma müteallik ifâdeye mânâ dili denilmiştir. Muhtelif metinlerde aynı kullanılış mevcut olduğuna göre, bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'in ilme devamlı ışık tuttuğu gerçeğini te'yîdeder. Fakat, tefsir ilmi asırlar boyunca mesâfeler kat'ederken, insan aklının inkişâf seyrini tâkîbetmiştir ve edecektir. Bu sebeple de, âyetlerin mânası ancak meâlen belirtilebilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XV. ASIR İSLÂMÎ ANADOLU METİNLERİNDE SENTAKS HUSÛSİYETLERİ

(V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi tebliğim, Eylül, 1982)

Cemiyet hayâtı içtimâî müesseseler ile kaimdir. İçtimâî müesseseler de târihî ve içtimâî hâdiselerden sürekli veyâ süreksiz te'sirler almakta, bâzan da birbirine müessir olmaktadır. Dil içtimâî müesseselerin başta gelenlerindendir; bunların ikincisi ise, dindir; çünkü insan-oğlu önce konuşmak mecbûriyetini hissetmiş, sonra bir varlığa inanmak ihtiyâcını duymuştur; daha sonra, bu yoldaki heyecanlarını yine dil ile ifâdeye koymuştur. İslâmî eserlerin çoğunda bu ikinci gidişi konu sırası içinde müşâhede etmekteyiz ki, bu yol mütekâmil insanın da gidiş yoludur.

Kaideleri teşekkül ettikten sonra, bir dilin imlâsı, fonetiği, morfolojisi ve sentaksı bir bütün teşkil eder olmuştur. Bu durum bütün dillerde aynı şekildedir. Bir dilin belirli bir sâhadaki asır husûsiyetlerini tesbîti o dilin ancak o asır ve çevredeki inkişâf seyrini gösterir.

Tebliğimin konusu XV. asır Anadolu metinlerinin sentaks husûsiyetleri ise de, bu metinlerin o asırdaki husûsiyetlerini cümle bilgisi (sentaks) içinde tesbitten evvel, yukarıda belirttiğim sebeplerle, bu asır Anadolu'sundaki târihî ve içtimâî hâdiselere nazar atfetmeye, sonra da bu hâdiselerin dilin imlâsı, fonetiği ve morfolojisi üzerindeki te'sirlerini tetkike çalıştım; çünkü mukayeseli dil tetkiki yapanların başlangıç planı budur.

İmlâyı ele aldığım zaman dikkatimi çeken ilk husûsiyet ablatif ve instrümental ekinin, XIV. asır sonlarından itibâren tenvinle yazılışı oldu. Türkçe kelimelerde şeddenin kullanılışına da sık-sık rastlayınca, XIV. ve XV. asır Anadolu târihine tekrar yöneldim.

Bu asır Anadolu'sunda İslâmiyetin kuvvetle yerleşmesinin ve yaygınlaşmasının, bilhassa Fâtih'in, devrinde Kur'ân-ı Kerîm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yazmalarını ve Kur'an tefsirlerini ilmî bir şekilde çoğaltmak için, Mısır ve Suriye'den âlim ve fakihler getirtmesinin bu durumun belli-başlı sebeplerinden biri olabileceğini düşündüm; çıkardığım netîceyi, kuvvetli bir ihtimal olarak, «İslâmî Türk Edebiyâtı» kitaplarımda belirttim. Bu husûsiyetlerin, imlâ husûsiyeti olmakla berâber, mânâya uzanan bir tarafı bulunduğunu hatırlatmak isterim.

Bu devrede imlâdan sentaksa uzanan bir husûsiyet de, farsça izâfet gibi görünen şekiller içinde yer alan bir -y meselesidir ki, bu -y hareke ile değil, arap hurûfâtındaki -y ile yazılmaktadır. Bahis konusu şekil, tetkiklerde, yanlış yazılış, acemi hattatların işi gibi gösterilmekte ise de, bu devredeki Anadolu metinlerinde ekseriyetle bir «yâ-yı vahdet» mânasını vermektedir. Sözde *ideyin yed-i beyzâ ayân* bu misâllerden biridir (Tebliğimin münâkaşası sırasında Ankara Dil ve Târih Coğrafya Fakültesi profesörlerinden Meliha Anbarcıoğlu eski farsçada böyle -y'lerin bulunduğundan bahsetti; tetkiklerimin dışında bulunan bu husûsu not etmekte fayda mülâhaza ediyorum).

Asırlar içindeki fonetik husûsiyetlerin tesbîti güçlük arzetmekle berâber, imlâdan morfoloji ve sentaksa uzanırken, târihî ve dînî hâdiselere yönelmemizin bizi daha sağlam netîcelere vardırabileceği inancındayım. Ve yine sanırım ki, bu metod hristiyanlıkla ilgili metinleri tetkik edenler için de geçerlidir.

XV. asır Anadolu metinleri sentaksının tetkîkinde metod yönünden iki yol tâkîbettim: 1. Şekilden mânâya, yâni morfolojiden sentaksa intikal; 2. Mânâdan şekle, yâni sentakstan morfolojiye intikal. Fakat, bu ancak durumun dış görünüşüdür. Dînî eserlerde dinin mânâya hükmeder durumu içinde şekil, ilk bakışta ön planda gelendir. Her iki durumda da, mânâ hâkimdir; fakat, yukarıdaki usul, fiş ile tesbîtte, kolaylık sağlamaktadır.

İslâmî eserlerin tetkîkinde, imlâ, morfoloji ve sentaks yönünden hatâlı görünen birçok şekli, târihî ve içtimâî hâdiselerin tetkîki açıklığa kavuşturacaktır.

Doç. Ahmed Topaloğlu da, konusu «XV. yüzyılda yapılmış bir Kur'ân tercemesi» olan doktora tezinde, hatâlara temâs ederken, meseleye Kur'ân kırâati yönünden açıklık getirmekte, bu farklılıktan doğan yanlışlıklar üzerinde durmaktadır. Bir kırâat üzre yazılan Kur'ân metninin, terceme esnâsında başka kırâatler ter-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cih edilerek, mânâlandırılmasından hatâların doğabileceği ihtimâlini ileri sürmüştür. Ahmed Topaloğlu'nun tahmîni, yukarıda bahsettiğimiz târihî hâdiselerin ışığı altında, ağırlık kazanmaktadır.

Topaloğlu'nun, basılmış olan tezinin I. cildinde (s. 34), verdiği misâller dikkate şâyandır ki, yazarın bunlardan biri hakkındaki mütâlaası şudur: «Metindeki (44 b, 6) «yedhulûn» fiiline, bir kırâat şekli olan «yudhalûn» meçhul fiiline göre mânâ verilmiştir. Metne göre ise, karşılık «gireler» olmalıdır.»

İslâm dînini kabûl etmiş XV. asır Anadolu'su metinlerindeki sentaks husûsiyetleri üzerinde çalışırken, aynı nevî içindeki eserlerde de, nev'e has deyişler tesbit ettim ki, bunlar Mevlid'ler, Sîre'ler, Evliyâ tezkireleri v.b. tür islâmî eserler içinde görülmektedir. Msl. Tezkiretü'l-evliyâ tercemelerinde her bahsin başında yer alan *Nakldür kim* ibâresi bunlardan biridir.

Ağırlık merkezini islâmî konuların teşkil ettiği cümlelerdeki kelime gurubu, deyim bileşik fiil v.b. mürekkep şekillerdeki kelimelerin mânâya bu yönden uygun şekilde sıralandığı, eklerin de dinin gündelik hayâta hükmedici bir unsur olduğunu belirtecek durumda kelimelere eklenerek şekillendiğini görmekteyiz.

Mevlid, Sîre, Kur'an tefsirleri, Tezkiretü'l-evliyâlar, Menâkıbnâme'ler içinde tesbit edebildiğim müşterek husûsiyetleri ise, hülâsaten şöyle belirtebilirim:

1. Ağırlık merkezi islâmî bir konu olan tamlamalarda birinci isim ek almamaktadır: Şâfiî'nün aklın kalan cümle halâyık aklı ile dartsalar, *Şâfii aklı* artuk geleyidi (*Tezkiretü'l-evliyâ* tercemesi, Husûsî kütüp nüshası, 64 a, 11).

...ayıtdılar... *müsülmanlar âlimleri* gelsünler didiler (ayn. esr., 65 b, 11).

2. Dinî konu ile ilgili bileşik fiiller cümlenin mânâsına hükmeder durumda olanlardır:

Ebû Hanîfe bir bay kişiye *tevâzû eyledi* (ayn. esr., 62 b, 7).

Halîfe ayıtdı hakîmler sana *muâlece eylesünler* kim aklun yirine gele didi (ayn. esr., 62 a, 7).

Çünkim *can ısmarladı* cenâzesin götürdiler (ayn. esr., 68 b, 3).

İman ehli *korkuya düşdiler* (Ebü'l-Leys tefsîri, Bayezid Genel kitaplığı, Veliyüddin Ef. Böl., nr. 73, 410 b).

Birkaç lokma *iftar kıldılar* oturup birkaç *keleci kıldılar* birbirile ilmî nesnelerden söylediler (ayn. esr., 411 a).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Bir ekin dinî konuya kuvvet kazandıracağı durumlarda alışılmış eklerden farklı ekler tercih edilmektedir:

Kıyâmete *inkâr* itdiler (ayn. esr., 411 b).

Âhirete *inkâr* itdiler (ayn. esr., 411 b).

4. Konunun kuvveti karşısında bâzı kelimeler lüzumsuz bulunup, atılmış görünmektedir :

Allah Taâlâya kâfir olup («Allah Taâlâ indinde kâfir olup» yerine; ayn. esr., 411 b).

5. *Ol* zamirinin mânânın bütününe hükmettiği, bütünlük mânâsı ifâde ettiği yerlerde ek almadığı görülmektedir:

Ol içlerinde bu fesâdı işleyen rum meliklerinden bir melik idi (ayn. esr., 408 a).

6. İslâmî konularda, mânâya kuvvet vermek için -me ekinin yerini *değül* almaktadır:

Biz ana tapar *değülüz* (ayn. esr., 409 b).

7. Dinî çerçeve dâhilinde müsbet veyâ menfî kişileri ifâde için kullanılan kelimeler, bir deyim gibi, isim tamlaması oluşturmuştur.

Veyldür her bir âdem ardınca *yavuz söyleyiciye* (Topaloğlu'nun üzerinde çalışma yaptığı Kur'ân tercemesi, 288 b, 10).

Bayık anlar *fesad eyleyicilerdür* velîkin anı bilmezler (2 b, 7).

8. İnsan ile Allah arasındaki durumlarda «kendini kurtarmak» için *kendüzini satın al-*, «teslim olmak» için de *kendüzini ısmarla-* kullanılmaktadır :

Ayıtdı ana Çalabısı *kendüzini ısmarla* (ayn. esr., 10 a, 6).

Yazuk yokdur ol iki üzere anun içinde *kendüzin satın aldı* anunile (17 a, 9).

9. Dine müteallik inanç ve âdetlerin gündelik hayâta hükmettiği durumlarda *ile*'nin yerini *-e* eki almaktadır:

Ol yiğitler ki islâma gelmişlerdi *oruca* ve *namaza* ve *sadakaya meşgul oldılar* (Ebü'l-Leys tefsîri, Bayezid Genel kitaplığı, Veliyüddin Ef. Böl., nr. 73, 408 b).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Netice olarak :

İslâm dinini kabul etmiş olan XV. asır Anadolu'su metinlerindeki cümle yapısının:

1. Dine müteallik inanç ve âdetlerin hayâta hükmedişi ile;

2. Arapça kaynaklardan istifâde edildiği veyâ tercemeler yapıldığında, Arapça'nın cümle yapısı te'sirinde kalınış ile;

3. O devredeki târihi ve içtimâî hâdiselerin te'siri ile;

4. İslâmî eser türlerindeki tarzın benimsenişi ile izâhı mümkün olabilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YAHYÂ KEMÂL'İN — ŞİİRİYLE — TÜRK DİLİNE HİZMETLERİ

VI. Millî Türkoloji Kongresi tebliği, 24 — 29 Eylül 1984

Manzum eserlerin bir dilin fonetiğini, morfolojisini ve sentaksını tâyinde sağlam dayanak olamayacağı bilinmektedir; fakat, birçok kelime ve deyimin, hattâ mâna yönlendirmelerinin şiir diliyle benimsendiği de inkâr kabûl etmez bir gerçektir. Bunun bütün şâirler için geçerliliği iddia olunamazsa da, bu, Yahyâ Kemâl gibi, şiirin doruğuna varmış bulunan şahsiyetlerin eserlerinde dâimâ geçerlidir.

Tebliğimin esas konusunu teşkil eden Yahyâ Kemâl'in şiirinde sentaks husûsiyetlerine dâir tesbitlerimi aşağıdaki sıra dâhilinde değerlendirmeye çalıştım:

A. Konuşma dili Yahyâ Kemâl'in şiirinde ustalıkla ifâdesini bulmaktadır:

1. Tümleyici unsur, ehemmiyet derecesine göre, öne veyâ sona gelmektedir:

Artarak gönlümün aydınlığı her sâniyede,

Bir mehâbetli sabah oldu, Süleymâniye'de
(*Süleymâniye'de Bayram Sabahı*, mısra 3 — 4)

Balkan şehirlerinde geçerken, çocukluğum,
Her lâhza bir alev gibi hasretti duyduğum.
(*Açık Deniz*, 1 — 2)

2. Zaman sıralaması içinde vak'alar, ehemmiyet derecesine re, usûlünce planlanarak, mısrâlara yayılmıştır:

İftardan önce gittim Atik-Valde semtine,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kaç def'a geçtiğim bu sokaklar, bugün yine,
Sessizdiler. Fakat Ramazan mâneviyyeti
Bir tatlı intizâra çevirmiş sükûneti.
Semtin oruçlu halkı, süzülmüş benizliler,
Sessizce çarşıdan dönüyorlar birer birer;
Bakkalda bekleşen fukarâ kızcağızları
Az çok yakından sezdiriyor top ve iftarı.

(*Atik-Valde'den inen sokak*, 3 — 10)

B. Nesir dilinin şiirde, cümle unsurlarının tabiî sıralaması içinde kullanıldığı da —ehemmiyet derecesine göre sıralamaya uygun düşerse— görülmektedir :

Ruh ufuksuz yaşamaz:
Dağlar ufkunda mehâbet,
Ova ufkunda huzur,
Deniz ufkunda teselli duyulur.
. . . . . .
Annemin na'şını gördümdü;
Bakıyorken, bana sâbit ve donuk gözlerle,
Acıdan çıldıracaktım.

(*Ufuklar*, 1 — 8)

Dolu rüzgârla çıkıp ufka giden yelkenli
Gidişin seçtiğin akşam saatinden belli.

(*Deniz Türküsü*, 1 — 3)

C. Şiirde kafiye düzenini mânaya göre ayarlarken, mânada ağırlık kazanan unsurlar ön plana geçmektedir :

Hür ve engin vatanın hem gece, hem gündüzüne,
Uhrevî bir kapı açmış buradan gökyüzüne,
Tâ ki geçsin ezelî rahmete ruh orduları,
Bir neferdir bu zafer mâbedinin mimârı.

(*Süleymâniye'de Bayram Sabahı*, 18 — 21)

Kopar sonbahar tellerinden
Derinden, derinden, derinden,
Biten yazla başlar, keder mûsikîsi.

(*Mevsimler*, 2 — 4)

Gördüm ön safta oturmuş nefer esvaplı biri
Dinliyor vecd ile tekrâr alınan Tekbîr'i;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ne kadar sâf idi sîmâsı bu mü'min neferin,
Kimdi- Bânîsi mi, mîmârı mı ulvî eserin?
(*Süleymâniye'de Bayram Sabahı*, 13 — 16)

Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir, bu.
Bin yıl sürecek zannedilen kar sesidir, bu.
Bir kuytu manastırda duâlar gibi gamlı
Yüzlerce ağızdan koro hâlinde devamlı,
Bir erganun âhengi yayılmakta derinden...
Duydumsa da, zevk almadım İslav kederinden.
(*Kar Mûsikileri*, 3 — 6)

Kopmuşuz bizler o öz varlık olan manzaradan
Bahseder gerçi duyanlar bir onulmaz yaradan;
Derler insanda derin bir yaradır köksüzlük;
Budur âlemde hudutsuz ve hazin öksüzlük.
(*Koca Mustâpaşa*, 19 — 22)

D. Soru-cevap usûlüyle şiire canlılık vermektedir :
Deniz ufkunda bu top sesleri nerden geliyor?
Barbaros, belki, donanmayla seferden geliyor.
Adalardan mı, Tunus'tan mı, Cezâyir'den mi?
Hür ufuklarda donanmış iki yüz pâre gemi
Yeni doğmuş aya baktıkları yerden geliyor;
O mübârek gemiler hangi seherden geliyor?
(*Süleymâniye'de Bayram Sabahı*, 3 — 8)

Hünkâr dedi: «Koca! Pek yaman saldın!
Eğerçi bellisin benim katımda
Bir sır olsa gerek bu ilk atımda,
Bu sihirli oku nereden aldın?»
İhtiyar elini bağrına soktu,
Dedi ki: «İstanbul muhâsarası
Başlarken aldığım gazâ yarası
İçinden çektiğim bu altın oktu!»
(*Ok*, 5 — 8)

Kandilli'den Çubuklu'ya çıktık gezintiye;
Yalnız kürek sadâsı gelen bir kayıktayız.
Bizler mi vakti hoşça geçirmekteyiz, bugün?
Şüphem budur: vakit mi geçirmektedir bizi?
Zihnim neden kapıldı bu sonsuz düşünceye?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir yanda boşluğunda hudut olmayan semâ;
Bir yanda dâimâ uzayıp, bitmeyen zaman.
İnsan tezat içinde fikirler mırıldanır.
(*Gezinti*, 1 — 7)

E. Zaman-zaman, efsânelerin korkunç ejderlerine benzetilen deniz, güzel teşbihlerle duygulandırılmakta, böylece ifâdede bir yumuşaklık belirmektedir:

Garbın ucunda, son kıyıdan en gürültülü
Bir med zamânı, gökyüzü kurşunla örtülü
Gördüm deniz dedikleri bin başlı ejderi;
Gördüm güzel vücûdunu zümrütleyen deri
Keskin bir ürperişle kımıldandı, anbean,
Baktım ve anladım ki, o ejderdi canlanan.
(*Açık Deniz*, 10 — 15)

Sonsuz ufuktan âh o ne coşkun gelişti o!
Birden nasıl toparlanarak kükremişti o!.
Yelken, vapur, ne varsa kaçışmış limanlara,
Yalnız o kalmış ortada, âsî ve bağrı hûn
Bin nağra atmış, ulurken uzun uzun,
Sezdim bir âşinâ gibi, heybetli hüznünü!
(*Açık Deniz*, 17 — 22)

Zambak gibi en güzel çağında
Serpildi deniz nefesleriyle;
Sâf uykusunun salıncağında
Sallandı balıkçı sesleriyle.
. . . . .
Her gezmeğe çıkmasiyle her yer
Bir zevkini andırır bahârın
Endâmını zanneder görenler
Bir bestesi eski bestekârın.
Hayrân olarak bakarsınız da,
Hulyânızı fetheder bu hâli:
Beşyüz sene sonra karşınızda
İstanbul fethinin hayâli.
(*Mihriyâr*, 1 — 5; 9 — 16)

F. Şiirde her zaman idrâkini idrâk ediliş sırası içinde vermektedir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Git bu mevsimde, gurup vakti, Cihangir'den bak!
Bir zaman kendini karşındaki rüyâya bırak!
. . . . .
Az sürer gerçi fakir Üsküdar'ın saltanatı;
Esef etmez Güneş'in şimdi neler yıktığına;
. . . . .
Karşı sâhilde, karanlıkta kalan her tepeden,
Gece birçok fukâra evlerinin lambaları,
En sahih aynadan aksettiriyor, Üsküdar'ı.
(*Hayal Şehir*, 2 — 3; 17 — 18; 23 — 25)

Ötmekte fecre karşı horozlar birer birer
Geçtikçe her dakika, belirmektedir seher.
(*Üsküdar'ın Dost Işıkları*, 2 — 3)

G. Şiirde, hayâl etmesi okuyana bırakılarak noktalanan boşluklar ifâdede kesiklik husûle getirmeyip, ifâdenin gidiş yolunu alabildiğine uzatmaktadır; çünkü beşerî tedâîlere açıktır:

Kandilli yüzerken uykularda
Mehtâbı sürükledik sularda.
Bir yoldu parıldayan gümüşten
Gittik... Bahsaçmadık dönüşten.
Hülyâ tepeler, hayâl ağaçlar...
Durgun suda dinlenen yamaçlar...
Gitmiş, kaybolmuşuz uzakta,
Rüyâ sona ermeden şafakta...
(*Gece*, 1 — 6; 9 — 10)

Yalnız bu semti sevmek için ömrümüz kısa...
Yazlar yavaşça bitmese, günler kısalmasa...
İçtik bu nâdir içkiyi yıllarca yanmadık...
Bir böyle zevke tek bir ömür yetmiyor, yazık!
(*Eylül Sonu*, 4 — 7)

Dün Fenerbahçe'de gördüm,
İri bir zümrüt içindeydi bahar...
(*Fenerbahçe*, 1 — 3)

Artık enginleşince mâvi sükûn,
Artıyor gökyüzünde yıldızlar...
(*Maltepe*, 8 — 9)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Körfezdeki dalgın suya bir bak, göreceksin:
Geçmiş gecelerden biri durmakta derinde;
Mehtâb, iri güller ve senin en güzel aksin...
Velhâsıl o rüyâ duruyor, yerli yerinde!
(*Geçmiş Yaz*, 5 — 8)

Yine dün geçtim o yoldan;
Aynı raylarda tirenler geçiyor...
(*Aşk Hikâyesi*, 3 — 4)

Zil, şal ve gül. Bu bahçede raksın bütün hızı...
Şevk akşamında Endülüs üç def'a kırmızı...
(Endülüs'te Raks, 1 — 3)

Sonuç olarak :

1. Yahyâ Kemâl, yazı dili ve konuşma dilini gereğince kullanmıştır. Manzum ifâde içindeki teknik, hissedilir durumda değildir.

2. His ve mantık berâber yürümekte, hislerin ifâdesi mantığa ters düşmemektedir. Bu durum şiir ifâsine canlılık kazandırmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hz. MUHAMMED (S.A.V.)'İN İNSANLIĞA GETİRDİKLERİNİN İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTI İÇİNDEKİ YERİ

Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Hicret Kongresi tebliğim, 28 — 30 Mayıs 1981 - Erzurum

Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye Hicret'i İslâm inkılâbının başlangıcı sayılmıştır; çünkü islâmiyetin te'sir ve yayılış sâhası genişlemiş ve değişmiş bulunmaktadır. Bundan sonra, Medine'de esaslı bir mescid inşâ edildiği de bilinmektedir.

İslâm dininin insanlığa pek çok şey kazandırdığı muhakkaktır; çünkü gerçek mânada bir müslüman, insan olmanın hakikî değerini bilir; anlayış ve bilginin faydasına inanır; istişâreyi gerekli görür; mütevâzidir; iyimserdir; büyüğünü sayar, küçüğünü korur; hülâsa İslâm peygamberinin ahlâkı ile ahlâklanmıştır.

Peygamberimize Allah tarafından ilk gönderilen emir *İkra'*, yânî «Oku» emridir. Kur'ân-ı Kerîm'de her ilim dalına dâir de açık ve kapalı işâretler bulunmaktadır. Bundan dolayı, her müslüman, kendisine bahşedilen bu nîmetler için, Allâha hamdetmiş, Peygamberine duâ etmiştir. Hz. Muhammed'in resûlü olduğu dinin esasları ve İslâm ahlâkı birçok eserde yer almış bulunmaktadır.

İslâmî Türk edebiyâtı mahsullerinde de Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dînin esaslarına getirdiği İslâm ahlâkına müteallik muhtelif işâretler mevcuttur; çünkü türkler, İslâmiyeti kabûl ettikten sonra, bu dînin îcaplarını en sağlam şekilde yerine getirmesini bilmişlerdir.

İslâmî Türk edebiyâtının ilk devre metinlerinde âyet ve hadîslere telmihlerin bilhassa üç şekilde belirdiğini görüyoruz:

1. Âyet ve hadislerden toplumlardan her an gerekli olanların kısmî mealleri alınarak yapılan telmihler;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2. Âyet ve hadîslere dolayısı ile yapılan telmihler;

3. Âyet ve hadîs meallerine âyet ve hadîslerden alınan tek veyâ birkaç kelimeyle yapılan telmihler.

Ayrıca, konu bütünlüğüne sâhip eserlerde gördüğümüz bir husûsiyet de, hem konunun bütünlüğünü İslâmın esasları ile te'min etmek, hem de âyet ve hadîslere bâzan mealleri ile tam olarak, bâzan da dolaylı bir şekilde yer vermektir.

İslâm tasavvufunun ilk devre metinlerinde tasavvufta öncelikle yer verilen âyet ve hadîs mealleri yanında Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kıssalara telmihler fazlasiyle bulunmakta, tasavvufî remizler işlenmektedir. Bu ilk mahsuller tavâzû ve iyimserliğin insanoğluna kazandırdıklarını çok esaslı bir şekilde belirten eserlerdir.

Hz. Muhammed'in insanlığa örnek evsâfının Mevlid'lerde açık bir şekilde dile getirildiğini görüyoruz. Siyer-Mevlid diye adlandırdığımız büyük çapta manzum eserlerde bu kısım daha tafsîlatlıdır.

Allâha âyet ve hadîsler vâsıtası ile tam yönelişten dünyevî meselelere intikalin faydası insanda iç huzûru sağlamasıdır ki, bunun belirtilerini de Tevhid'lerde görmekteyiz. Bu türün bellibaşlı örneklerine XVI. ve XVII. yüzyıllarda kaleme alınmış Dîvan'larda rastlıyoruz.

Bilhassa XVI. yüzyıldan itibâren kaleme alınan Hilye'lerde de aynı şekilde bir inkişaf görüyoruz.

İslâmî Türk edebiyâtının son devre metinlerinde hareket noktasını âyet ve hadîsler yerine dünyevî meseleler teşkîl etmekte, sonra âyet ve hadîslere yönelinmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibâren ekseriyet kazanmaya başlayan bu durum, XX. yüzyılda bütünleşmektedir.

Yüzyıllar ilerledikçe, insan-oğlu hem dünyevî meselelere fazlasiyle yönelmiş, hem de Allâhü Taâlânın sıfatlarının tecellîleri üzerinde daha derin düşünmeye başlamıştır. İslâmî Türk edebiyâtına dâir metinlerdeki hareket noktasını dünyevî meselelerin teşkil etmesi durumunun herhâlde bu iki husus ile de alâkası mevcuttur.

Hz. Muhammed'in insanlığa getirdiklerinin İslâmî Türk edebiyâtı içindeki yerini, İslâmî Türk edebiyâtının ilk büyük yazılı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mahsûlü, ayrıca konu bütünlüğünü İslâmın esasları ile sağlayan bir eser durumundaki *Kutadgu bilig*'de belirlersek, burada âyet ve hadîs meallerine bâzan tam, bâzan dolaylı bir şekilde yer verildiğini görürüz.

Kutadgu bilig, «Kutlu olma bilgisi» demektir ki, burada iki cihan saâdetine işârettir. Eserdeki sembolik unsurlar temel taşları durumundadır.

Müellif bunu şöyle beyân ediyor 350. — 358. beyitler :

Kitab adı urdum Kutadgu bilig
kutadsu okıglıka tutsu elig
sözüm sözledim men bitidim bitig
sunup iki ajunnı tutgu elig
kişi iki ajunnı tutsa kutun
kutadmış bolur bu sözüm çın bütün
bu kün togdı ilig tidim söz başı
yörügin ayayın ay edgü kişi
basa aydım emdi bu ay toldını
anıngdın yaruyur ıduk kut küni
bu kün togdı tigli törü ol köni
bu ay toldı tigli kut ol kör anı
basa aydın emdi kör ögdülmişig
ukuş atı ol bu bedütür kişig
anıngda basası bu odgurmış ol
munı âkıbet tip özüm yörmiş ol

«Kitabın adını *Kutadgu bilig* koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin. Bu sözümü söyledim ve kitabımı yazdım; bu kitap uzanıp, iki cihanı tutan bir el gibidir. İnsan her iki dünyâyı devletle elinde tutarsa, mes'ut olur. Önce Kün-Toğdı hükümdardan bahsettim, sonra Ay-Toldı'dan söz açtım; mübârek saâdet güneşi onunla parlar. Bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan doğruya kanundur, Ay-Toldı ise saâdettir. Bundan sonra, Öğdülmiş'i anlattım; o aklın (akl-ı meâdın) adıdır. Ondan sonrası Odgurmış'tır. Odgurmış'ı ben âkıbet olarak aldım.»

Bilindiği üzere ,adâlet ve doğru kanun insan hayâtının temel taşlarıdır. Kendisine adâletle hükmedilen ve kendisi dürüst olan kişi mutludur. Lâkin, aklını yerince kullanmayan kişinin mutluluğu uzun sürmez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İslâm dini doğruluk ve hakkaniyetle hareket edilmesi gerekliliği üzerinde ısrarla durmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de ahlâk kelimesi 30 yerde geçmektedir. Ayrıca akıla 34 sûrede yer verilmiş, 65 defâ zikredilmiştir.

Akıl ve basîretten el-Haşr sûresinin 2. âyetinde (meâlen) şöyle bahsedilmektedir :

«O, Ehl-i Kitâb'dan küfür edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz çıkaracaklarını sanmamıştınız. Onlar da kal'alarının (Allâhın azâbına) hakîkaten mâni olacağını zannettilerdi. İşte onlara, hesâba katmadıkları cihetten Allâhın (emr ü azâbı) geliverdi. O, bunların yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle, hem mü'minlerin elleriyle hârabediyorlardı. İşte ey akıl ve basîret sâhipleri siz bundan ibret alın.»

Her insan mutlaka bir gün ölecektir.

İnsan hayâtı, insanın kendisini bildiği zamandan itibâren iki devreden oluşur: gençlik ve ihtiyarlık. Gençlik faydalanılacak devredir; zihin, bilgileri kolaylıkla almaya açıktır. Bu devreden faydalanmasını bilmek lâzımdır ki, şâir bunu şu şekilde ifâdeye koyuyor

359. — 362. beyitler :
Sevinçin yorıglı ay edgü yigit
sözümni yava kılma könglün eşit
katıglan yangılma könilik yolın
yigitlik yava kılma asgın alın
küsüş tut yigitlik keçer sinde terk
kaçar bu tiriglik neçe tutsa berk
seningde bar erken yigitlik küçi
yava kılma taat tapug kıl tuçı

«Ey sevinç içinde ömür süren iyi genç, sözümü gönülden dinle. Gayret et, doğruluk yolundan şaşma; gençliğini heder etme. ondan faydalanmasını bil. Sende henüz gençlik kuvveti varken, bunu boşuna harcama; dâimâ tâat ve ibâdet ile meşgul ol.»

Bundan sonra, gençliği geçirdiğinden bahisle şöyle demektedir :

370. — 371. beyitler :
Tatıg erdi barça yigitlik işim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

agu kıldı emdi manga yir aşım
bodum erdi ok teg köngül erdi ya
köngül kılgu ok tek bodum boldı ya

«Gençlikte her işim bir zevk idi; şimdi bana yediğim zehir oldu. Vücûdum ok ve gönlüm yay gibiydi; şimdi vücûdum yay oldu; gönlümü ok yapmalıyım.»

Sonraki beyitlerde şâirin müslüman olduğuna hamd ve şükrettiğini görmekteyiz:

381. — 394. beyitler :

Tilim tınma öggil yazatıglını
yaragsızını mindin yıratıglını
ödürdi törütti yaruttı köngül
köni yol öze tuttı könglüm amul
karangkuda erdim yaruttı tünüm
tünerikte erdim togurdı künüm
azıp yügrür erdim ayu birdi yol
küyer erdim otka küdezmese ol
ödürdi adırdı kötürdi mini
azuklar yolından kiterdi mini
köngülük bezedi yarukluk bile
tilimni bezedi tanukluk bile
köngül birdi köz hem ukuş ög bilig
aça birdi sözüm yorıttı tilig
Habib savçı yolı mini yetteçi
ol ok savçı bolsu elig tuttaçı
bu barça idim fazlı erdi kamug
agırladı minteg tapugsuz kulug
muning şükri emdi neteg öteyin
tirig bolsa özüm yılın hem ayın
İlâhî bilürsen bu âcizlıkım
sangar ok açar men mungum hem takım
kılumaz ma şükrüng Sanga men bire
meningdin şükür kıl Sanga Sen sira
köni yol öze tüz tuta bir mini
suçulma meningdin bu îman tonı
tenimdin çıkarda mening bu canım
şehâdet bile kesgil âhir tınım

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Ey dilim, durma, Yaratan'a ve seni kötülüklerden uzak tutana ham ve senâ et. Seçti, yarattı ve gönlü aydınlattı; zulmette idim, bana Güneş'i doğdurdu. Yolumu şaşırmış koşuyordum, bana yol gösterdi; O korumasaydı, ateşte yanardım. O seçti, ayırdı, beni yükseltti; beni yolunu şaşırmışlar arasından uzaklaştırdı. Gönlümü aydınlıkla süsledi, dilimi kelime-i şahâdet ile bezedi. Gönül, göz, akıl, zekâ ve bilgi verdi; dilimi açtı ve bana ifâde kudreti ihsân etti. Sevgili Resûlün yolu beni selâmete götürecektir. O Resûl (dilerim ki), bana şefâat etsin. Bütün bunların hepsi Rabbimin fazlı ve keremiydi; O, benim gibi âsî bir kula değer verdi. Daha aylarca ve yıllarca yaşasam bile, bunun şükrünü edâ edemem... Beni doğru yol üzerinde doğruluğa sevket, üzerimden îman libâsını çıkarma. Bu canım tenden çıkarken, son nefesimi kelime-i şehâdet ile al.»

Yukarıda mânasını verdiğim beyitlerin taalluku bulanan âyetlerin meallerini vermeye çalışalım :

el-Bakara sûresi, 29. ve 30. âyetler :

«Yerde ne varsa hepsini sizin (fâideniz) için yaratan, sonra (irâdesi) göğe yönelip de, onları yedi gök hâlinde tesviye (ve tanzim) eden (sapasağlam yapan) Odur ve O her şeyi hakkı ile bilendir.»

«Hani Rabbim meleklere: «Muhakkak ben yeryüzünde (benim emirlerimi tebliğ ve infâza me'mur) bir halîfe (bir insan, âdem) yaratacağım» demişti. (Melekler) de «Biz Seni hamdinle tesbih ve Seni takdîs (ayıplardan, eş koşmaktan, eksiklerden tenzîh) edip dururken, (yerde) —orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek— kimse mi yaratacaksın?» demişlerdi. Allah da: «Sizin bilemeyeceğinizi herhâlde ben bilirim» demişti.»

el-En'âm suresi, 1. ve 2. âyetler :

«Hamd olsun —O gökleri ve yerleri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden— Allâha.»

«O, sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamânını, hükmü takdîr edendir...»

el-A'râf sûresi, 42. ve 43. âyetler :

«İman edip de, güzel amel (ve hareket)lerde bulunanlar(a gelince:) —ki biz hiçbir kimseye gücü yeteceğinden başkasını yük-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lemeyiz— onlar Cennet'in yârânıdır. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar.»

«Kinden göğüslerinde (dünyâdan kalma) ne varsa, söküp atacağız. Altlarından ırmaklar akacaktır. «Hamd olsun Allâha ki, derler, bizi hidâyetiyle buna kavuşturdu. Eğer Allah bize hidâyet etmeseydi, kendiliğimizden bunun yolunu bulmuş olamazdık. And olsun ki, Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdir.» Onlara: «İşte (dünyâda) yapmakta devâm ettiğiniz (iyi işler) sâyesinde mirasçı edildiğiniz Cennet budur» diye nidâ edilecektir.»

et-Tevbe sûresi, 112. âyet:

«Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, seyâhat edenler, rükû edenler, (insanlara) iyiliği emredenler ve (onları) kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar ve Allâhın sınırlarını koruyanlar (emrettiklerini yapanlar, nehyettiklerinden kaçınanlar yok mu? İşte onlar Cennet ehlidirler. Habîbim) Sen o mü'minlere dahi (Cennet'i) müjdele.»

Yûnus sûresi, 9. âyet:

İman edip de, güzel güzel amel (ve hareket)lerde bulunanlar(a gelince), onların Rabbi, îmanları sebebiyle, kendilerini altlarından ırmaklar akan o nîmet dolu Cennetlerdeki (saâdetlere) erdirir.»

er-Ra'd sûresi, 17. âyet ve 19., 22. âyetler:

«O, gökten bir su indirmiştir de vâdiler kendi mıkdarınca sel olmuştur. Sel de yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür. Bir zînet veyâ meta' ara(yıp yap)mak için ateşte üzerine (körükleyip) yaktıkları şeylerden (mâdenlerden) de bunun gibi bir köpük (posa hâsıl olur). İşte Allah, hak ile bâtılı böyle çarpıştırır. Ammâ köpük atılır gider. İnsanlara fâide verecek olan şeye (asla, cevhere) gelince: İşte bu, yeryüzünde kalır. Allah böylece misaller îrad eder.»

«... Ancak selim akılların sâhipleridir ki, iyice düşünüp, idrâk eder.»

«Onlar ki (sırf) Rabblerinin rızâsını isteyerek (her zorluğa) katlanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve âşikâr (hayır yoluna) harcarlar, kötülüğü iyilikle savarlar. İşte onlar, onlar için bu dâr(-ı dünyâ)nın (iyi) bir sonucu (âhiret saâdeti) vardır.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

el-Hicr sûresi, 98. ve 99. âyetler :

«Sen hemen Rabbini, hamd ile tesbîh et ve secde edenlerden ol.»

en-Nahl sûresi, 78. âyet :

«Allah sizi analarınızın karınlarından, kendiniz hiçbir şey bilmiyorken, çıkardı. Size, şükredesiniz diye, kulaklar, gözler, gönüller verdi. Tâ ki, şükredesiniz.»

el-İsrâ sûresi, 44. âyet :

«Yedi gökle yer ve bunların içinde bulunan (melekler, cinler, insan)lar Onu tesbîh (ve tenzîh) eder(ler). Hiçbir şey hâriç değil, hepsi Ona hamd ile tesbîh eder. Fakat siz, onların tesbîhini anlamazsınız. O hakîkaten halîmdir (gafletinize ve şirkinize rağmen, ukubette acele etmez), gerçekten yargılayıcıdır (içinizden tevbe edenleri affedicidir).»

el-Furkaan, 58. ve 59. âyetler :

«Ölmek şânından olmayan O Bâkî (Taâlâ)ya güvenip dayan, Ona hamd ile tesbîh (ve Onu tenzîh) et. Onun, kullarının günahlarından hakkiyle haberdar olması yeter.»

«O, gökleri ve yeri, aralarında olan şeyleri altı günde yaratan, sonra (emri) arş üzerinde hükümran olandır. Rahmandır (rahmeti umûmîdir). Bunu (Onun sıfatlarından) haberdar olana sor.»

en-Neml sûresi, 93. âyet :

«... «Allâha hamd olsun» de. O, size âyetlerini gösterecek de, siz de bunları tanıyacaksınız...»

el-Kasas sûresi, 70., 71., 72., 73. âyetler :

«O, öyle Allahtır ki, kendinden başka hiçbir Tanrı yoktur. Önünde de, sonunda da hamd Onundur. Hüküm de Onundur. Siz ancak Ona döndürül(üp götürül)eceksiniz.»

«De ki: «Eğer Allah üzerinizde geceyi tâ kıyâmete kadar fâsılasız devâm ettirirse, Allahtan başka size ziyâ getirecek Tanrı kimdir? Bana haber verin. Hâlâ dinlemeyecek misiniz?»

«De ki: «Eğer Allah üzerinizde gündüzü Kıyâmet gününe dek mütemâdiyen devâm ettirirse, size içinde dinleneceğiniz bir geceyi Allahtan başka getirecek kimdir? Bana haber verin. Hâlâ görmeyecek misiniz?»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Onun rahmeti (cümlesinden) dir ki, O, sizin fâideniz için, içinde sükûn ve istirahatınız için, geceyi fazl u kereminden (rızkınızı) aramanız için gündüzü yaratmıştır. Tâ ki, şükredesiniz.»
er-Rûm sûresi, 18., 20. âyetler.

«Göklerde ve yerde hamd Onundur. Gündüzün nihâyetinde de, öğleye vardığı vakitte de (Allâhı tenzîh ve tesbîh edin, namaz kılın).»

«Sizi bir topraktan yaratmış olması Onun âyetlerindendir. Sonra siz (her tarafa) yayılır bir beşer oldunuz.»

Lokman sûresi, 27. âyet:

«Eğer yer(yüzün)deki (herbir) ağaç kalem olsa, deniz de, arkasındaki yedi deniz daha kendisine yardım ederek (mürekkep) olsa, yine Allâhın kelimeleri tükenmez. Şüphesiz ki, Allah yegâne gaaliptir, tam bir hüküm ve hikmet sâhibidir.»

Kutadgu bilig'deki İslâmiyette yer alan hususlara müteallik beyitlerden, tedbir, akıl, bilgi hakkında başka nümûneler de verelim:

Kutadgu bilig, 443 beyit:

«Gaafil olma, her işte ihtiyatlı ol; her iki dünyâyı bir tedbir ile dile.»

Saad sûresi, 29. âyet:

«(Bu Kur'an), âyetlerini iyiden iyiye düşünsünler, temiz akıl sâhipleri ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz feyz kaynağı bir Kitaptır.»

Muhammed (S.A.V.) sûresi, 25. âyet:

«Hakîkat kendilerine hidâyet belli olduktan sonra arkalarına dönenler (yok mu?) şeytan onları fitlemiş, onlara uzun zaman göstermiştir.»

Kutadgu bilig, 472. beyit:

Bilig kıymetini biliglig bilir
ukuşka ağırlık biligdin kelir
«Bilginin kıymetini bilgili bilir, akıla hürmet bilgiden gelir.»
Âl-i İmrân sûresi, 190. âyet:
«Hakîkat, göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

birbiri ardınca gelişinde (ve uzayıp kısalmasında) temiz akıl sâhipleri için elbet ibret verici delîller vardır.»

Kutadgu bilig'de halâl rızk konusuna da yer verilmiş olup, bu konu el-Bakara sûresinin 168., el-Mâide sûresinin 88., el-Enfâl sûresinin 69., en-Nahl sûresinin 114. âyetlerine uygun şekilde işlenmiştir.

Muhtelif mânalariyle Kur'ân-ı Kerîm'de 7 yerde geçen *harâm* da, *Kutadgu bilig*'de, geniş olarak, ele alınmıştır.

Ayrıca, cemiyet içinde yer alan bütün müesseselerden söz edilmekte, temel kaaideler mevzûunda, İslâmın her dürüst toplulukta geçerli hükümlerine dayanılmaktadır.

Tevâzu hakkında :

ayn. esr., 703. — 709. beyitler :
Mini bulguçı kılkı alçak kerek
köngül kodkı til sözde yumşak kerek
özini küdezse ayı ertmese
yavuz yunçık işke yakın turmasa
tengi birle tutsa tirilmiş nengin
yorık tüzse kılkı kılınçı yangın
özinde ulugka tapug kılsa öz
özinde kiçigka süçig tutsa söz
kişig satgamasa küvezlig bile
basıtmasa özde kiçigke küle
yavalıkka boşlag nengin saçmasa
oyunka katılmasa elgin tilin
könilik öze tutsa kılkı yangın

«Beni (saâdeti) bulan kimse mütevâzî tabiatlı, alçak gönüllü, tatlı dilli olmalıdır. Kendisini gözetmeli, hiçbir zaman ifrâta gitmemeli, kötü, çirkin işlere yaklaşmamalıdır? Toplanmış olan malı yerine sarfetmeli, hayâtını, işini, tavır ve hareketini düzenlemelidir. Kendinden büyüğe saygı göstermeli, kendinden küçüğe ise, rıfk ve şefkatle muâmele etmelidir. Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne bırakmamalıdır. Boşuboşuna kendisini içkiye vermemeli, boş yere malını saçıp, hebâ etmemelidir. Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

el-Hicr sûresi, 88. âyet :

«Sakın (o kâfirlerden) bir takımlarını fâidelendirdiğimiz şeylere (servete ve sâireye) iki gözünü dikip, uzatma. Onların karşısında tasalanma. Mü'minler için de kanadını indir (onlara karşı mütevâzi ol, onları kanatlarının altında himâye et.)»

eş-Şuarâ sûresi, 215. âyet :

«Mü'minlerden sana tâbî olanlara kanadını indir.»

el-Furkaan sûresi, 63. âyet :

«O çok esirgeyen (Allâhın has) kulları, ki onlar yer(yüzün)de vekar ve tevâzû ile yürürler, kendilerine beyinsizler (hoşa gitmeyecek) laflar attığı zaman «Selâm(etle)» de(yip geçe)rler.»

Doğruluk; zekât vermek ve israf etmemek hakkında :

el-Bakara sûresi, 43., 110., 177. âyetler :

«Dosdoğru namaz kılın, zekât verin, rükû' eden mü'minlerle birlikte rükû' edin.»

«Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, kendiniz için önden ne hayır yollarsanız, Allah katında onu bulacaksınız. Şüphesiz, Allah ne yaparsanız, kemâliyle görücü (ve ona göre mükâfâtını verici)dir.»

«(Namazda) yüzlerinizi doğu ve batı yönüne döndürmeniz birr (Cenâb-ı Hakka yaklaştıran her türlü iyilik, hayır ve tâat) değildir. Fakat birr, Allâha, Âhiret gününe, meleklere, Kitâb'a ve peygamberlere îman eden, malı(nı Allah) sevgisiyle (yahut, mala olan sevgisine rağmen) akrabâya, yetimlere, yoksullara, (yolda kalmış misâfirlere), dilencilere ve köle ve esirler(i kurtarma)ya veren, namazı(nı) dosdoğru kılan, zekâtı(nı) veren (kimselerin), ahidleştikleri zaman sözlerini yerine getirenler(in), sıkıntıda ve hastalıkta ve muhârebenin kızıştığı zamanlarda sabr ü metânet gösterenler(in) birridir. Onlar (yok mu? Îmanlarında ve birr ü tâat iddiasında) sâdık olanlar onlardır ve onlar takvâya erenlerin ta kendileridir.»

Âl-i İmrân sûresi, 180. âyet :

«Allâhın faz(u kereminden) kendilerine verdiğini (sarf u infakta) cimrilik edenler zinhâr bunun, kendileri için bir hayır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olduğunu sanmasın(lar). Bil'akis bu, onlar için bir şerdir. Onların cimrilik ettikleri rey Kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirâsı Allâhındır. Allah ne yaparsanız (hepsinden) hakkiyle haberdardır.»

en-Nisâ sûresi, 161., 162. âyetler :

«... içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.»

«Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene îmân edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allâha ve Âhiret gününe inananlar... İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.»

el-Mâide sûresi, 90. âyet :

«Ey îman edenler, içki, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için, bun(lar)dan kaçının ki, murâdınıza eresiniz.»

el-En'âm sûresi, 141. âyet :

«O çardaklı ve çardaksız Cennet (gibi üzüm) bağ(larını), o meyveleri ve tatları çeşitli hurmaları, mezrûâtı, zeytinleri, narları —birbirine hem benzer, hem benzemez bir hâlde— yaratıp yetiştiren O'dur (Allahtır). Her biri mahsûl verdiği zaman mahsûlünden yiyin. Devşirildiği ve toplandığı gün de hakkını (sadakasını) verin. İsraf etmeyin; çünkü o Allâh israf edenleri sevmez.»

Görüldüğü veçhile, İslâm dini insanlığa, İslâm peygamberi vâsıtası ile, yararlı olan her şeyi getirmiştir.

Kutadgu bilig'deki yukarıdaki âyetlerin meâline veciz bir şekilde temas eden şu beyitlere de işâret edelim :

Kutadgu bilig, 1009. beyit :
Öküş söz eşitgil telim söyleme
ukuş birle sözle bilig birle tüz
«Çok dinle, fakat az konuş; sözü akıl ile söyle, bilgi ile süsle.»
ayn. esr., 1147. beyit :
Yarınlık orun edgü kolsa özün
isiz kılmasunı bu iki ajun

«Kim Âhiretini mâmur etmek isterse, her iki dünyâyı harâb etmesin.»
ayn. esr., 1192. beyit :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Üle neng kişike yitur hem içür
sini neng keçürgey sen anı keçür

«Malını insanlara dağıt, yedir, içir; mal seni kullanacağına sen onu kullan.»

ayn. esr., 1747. beyit :

Bu dünyâda baylık tilese özüng
köni bol könilik öze tut sözüng

«Bu dünyâda zenginlik dilersen, özünle ve sözünle doğru ol.»

Hülâsa :

1. İslâmî Türk edebiyâtı metinlerinde Hz. Muhammed (S. A.V.)'in insanlığa getirdiklerine, doğrudan-doğruya veya dolaylı olarak, geniş bir yer verilmiştir. İslâmiyetin her topluluk içinde en evvel geçerli olması lâzım gelen hükümlerine sık-sık temâs edilmiştir.

2. İlk devir metinlerinde âyet ve hadîslerden dünyevî meselelere intikal edilmiş, son devir metinlerinde dünyevî meselelerden âyet ve hadîslere yönelinmiştir; fakat, âyet ve hadîslerden vazgeçilememiştir.

Hal böyle olunca, s o n u ç o l a r a k, bu metinlerde :

1. İnsanlara, din kardeşlerine fayda te'mini ön plandadır.
2. Bâzı yerlerde fayda ön planda görünmese de, yine mevcuttur.

Binâenaleyh, metin tetkikinde de önce âyet ve hadîslerin tesbîti gereklidir. Dolayısı ile, âyet meâline temâs eden metinlerde meâllerin gözden kaçmaması veyâhut Kur'ân-ı Kerîm'deki san'atların şâirin yaptığı san'atlar zannedilmemesi için de, buna ihtiyaç vardır. Tetkike ters yönden başlamak yanlış sonuçlara götürür.

Kul hatâdan sâlim değildir. Yalnız burada Yûnus sûresinin 37. âyetini hatırlamakta fayda vardır ki, meâlen şöyledir :

«Bu Kur'an Allah(ındır. On)dan başkasının değildir. O, ancak kendisinden evvelki (kitap)ları tasdîk ve o kitabı (Allâhın levh-i mahfuzda yazdığını) tafsîl eder. Onda şüphe edilecek hiçbir şey yoktur. Âlemlerin Rabbindendir o.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTINA DÂİR METİNLERDE YÖNELİNEN ÂYET VE HADİS KONULARININ TESBİTİNİN METİN TETKİKİ VE EDEBİYAT TÂRİHİ YÖNÜNDEN SAĞLAYACAĞI FAYDALAR

İslâmî İlimler Kongresi tebliğim, İstanbul, 1982

İslâmî Türk edebiyâtına dâir metinlerde âyet ve hadislere, doğrudan doğruya, veyâ meâlen, yahut da telmih yolu ile geniş bir yer verildiği mâlûmdur. İlk devre metinlerinde âyet ve hadislerden dünyevî meselelere, son devre metinlerinde dünyevî meselelerden âyet ve hadislere yönelindiği ise, tesbit ettiğim bir husus olmuştu. Metinlerde bu yönelişin hareket noktası aynı olmakla berâber, yönelinen âyet ve hadîsler muhtevâ bakımından farklılıklar göstermektedir.

İslâmî Türk edebiyâtı metinlerinde âyet ve hadislerin konuları yönünden incelenmesi, metin tetkiki ve edebiyat târihi bakımından ehemmiyet taşımaktadır; çünkü, tetkîkimiz bize, eserin vücut bulduğu toplumun târihî hâdiselerini, içtimâî meselelerini tanıtmakla kalmayacak, bu İslâmî eserin kaleme alındığı sâhanın târihî ve içtimâî durumunu da tanıtacak, eserin bu durum içindeki yerini de tâyin edecektir. Ayrıca, yine eserin İslâmî Türk edebiyâtı içindeki yeri belirlenmiş olacaktır.

Bu faydaları misâllerle te'kîde çalışalım: İslâmî Türk edebiyâtının ilk mahsullerinden *Kutadgu bilig*'i ele alalım. «Bu eser İslâmî Türk edebiyâtı içinde konu bütünlüğü olan nasihat kitaplarının sâdece birincilerinden değildir; aynı zamanda, bu edebiyat içinde yer alması gereken islâmî, içtimâî, târihî ve siyâsî, kıymetli bir eserdir.» târifi, âyet ve hadislerin ışığında açıklık kazanmaktadır. Çünkü, eser Karahanlılar sâhasında yazıldığına göre, bu kıymetli yâdigâr içinde İslâm ahlâkına dâir âyet ve hadis mealerinin fazlaca bulunması, İslâmiyetin o devre ve sâha dâhilinde, kül-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

türlü zümre arasında iyice kavrandığının ve halka kavratılmaya çalışıldığının delîlidir.

Bir nasihatnâme olmak yanında, münâzara tarzına da yer verilen eserde âyet ve hadîs konuları birbirini ilzâm etmekte, münâzaranın sonucu da bu sebeple, kat'î sûrette belirlenmemektedir.

Ayrıca muhkem âyet mealleri ekseriyet teşkil etmektedir.

Vasâyâ-yı aşere tekrâren yer almaktadır (vasâyâ-yı aşere «On vasiyyet» denilen emirlerdir ki, bu emirler el-En'âm sûresinin 151. — 153. âyetlerindekilerdir).

Kutadgu bilig şâiri Yûsuf'un geniş ve derin bir İslâmî kültüre sâhip bulunduğunu yine eserden öğreniyoruz; çünkü, içtimâî dâvâlara ilâç olabilecek âyet ve hadîsleri meâlen ve yerli-yerince, salâhiyetle kullanabilmiş, bu mealleri de, Hakaniye türkçesiyle manzum ve muvaffak bir şekilde verebilmiştir.

Kutadgu bilig'in İslâmî Türk edebiyâtı içinde aynı nevîden eserler arasındaki yerini tâyine çalışırken, âyet ve hadîs konularının tesbîtinden sonra, ilk yapılacak iş, eseri aynı nevîden yakın devre ve çevre mahsulleriyle karşılaştırmaktır ki, bunların başlıcası *Atebetü'l-hakaayık*'tır. O devrede ve çevrede yazılan nasihat kitaplarının ekserisinde olduğu gibi, iki eserde de, aynı başlıklar altında, aynı türden parçalar yer almaktadır: Tevhid, Na't, Dört sahâbenin medhi, eserin takdîm edildiği şahsa bir medhiye, Kitabın yazılması hakkında bir parça, Bilginin değeri, Dilin meziyet ve kusûru, muhâfazası gerekliliği, İyiliklerin faydası v.b. Yalnız *Atebetü'l-hakaayık*'ta nasihat ön planda bulunduğu için, iyilikler, meziyet ve kusurlar hakkında ayrı başlıklar da konulmuştur ve esere bu şekilde devâm edilmiştir. Akla daha geniş bir yer ayıran, aynı zamanda, konu bütünlüğü içinde, münâzara tarzında sürdürülen *Kutadgu bilig*'de hâliyle başka parçalar da bulunmaktadır. Aradan bir asırdan fazla bir müddet geçtikten sonra yazılmış olan *Atebetü'l-hakaayık*'ta da aynı âyet ve hadîs meallerinin fazlasiyle bulunduğunu görüyoruz. Fakat, bu eserin değeri *Kutadgu bilig* derecesinde değildir.

Kutadgu bilig'de, usûlünce sıralanan âyet ve hadîs meallerinden başka, hükümdar Kün-Toğdı'nın birbiri ardınca mevkî işgal eden iki has-hâcibi, Ay-Toldı ve Öğdülmiş ile konuşmaları sıra-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sında da, Karahanlılar toplumunun meseleleri âyet ve hadîs mealleri verilerek, açıklığa kavuşturulmaktadır. Ayrıca, Karahanlılar topluluğu içinde yer alan meslek erbâbının, bilhassa saray mensuplarının, vazîfe ve mes'ûliyetleri üzerinde aynı şekilde durulmaktadır.

Konular dâhilinde âyet ve hadîs meâllerine misâller vermeye çalışalım :

Bilgi ve akıl :

Kutadgu bilig, 154. beyit.
Ukuş kayda bolsa ulugluk bulur
bilig kimde bolsa bedüklük alur

«Anlayış nerede olursa, orası uluk kazanır; bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur.»

Âl-i İmrân sûresi, 7. âyet :

«(Habîbim), sana Kitab'ı indiren Odur. Ondan bir kısım âyetler muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın anası (temeli)dir. Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir. İşte kalblerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak (ötekini berikini saptırmak) ve (kendi arzularına göre) onun te'vîline yeltenmek için, onun müteşâbih olanına tâbî olurlar. Halbuki onun te'vîlini Allahtan başkası bilmez. İlimde yüksek pâyeye erenler ise; biz Ona inandık; hepsi Rabbimiz katındandır, derler. Bunları sâlim akıllardan başkası düşünmez.»

Atebetü'l-hakaayık, 83. ve 84. mısrâlar :
Bilig birle bulnur saâdet yolı
bilig bil saâdet yolını bula
«Saâdet yolu bilgi ile bulunur, bilgi edin (ki) saâdet yolunu bul(asın)»

Dilin meziyet ve kusuru (boş söz) :
Kutadgu bilig, 172. beyit :
Öküş sözleme söz birer sözle az
tümen söz tügümin bu bir sözde yaz
«Sözü çok söyleme, sırasında ve az söyle; binlerce söz düğümünü bu bir sözle çöz.»

el-Mü'minûn sûresi, 3. âyet :

«Onlar (mü'minler) boş (lakırdılardan) ve fâidesiz şeylerden yüz çevirirler.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Atebetü'l-hakaayık, 133., 134. mısrâlar :

Sanıp sözlegen er sözi söz sagı
öküş yangşagan til unulmaz yagı

«Düşünerek konuşan adamın sözü sözün iyisidir; çok gevezelik eden dil karşı konulmaz bir düşmandır.»

ayn. esr., 157., 159. mısrâlar :

Küdezgil tilingni kel az kıl sözüng
küdezilse bu til küdezlür özüng

«Dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes; dil korunursa, kendin korunmuş olursun; Resûl «İnsanı yüzü koyun ateşe atan dildir» dedi.»

Doğru ve yalan :
Kutadgu bilig, 1326. beyit :
Tilingde çıkarma bu yalgan sözüg
bu yalgan sözün er uçuzlar özüng

«Ağzından yalan söz çıkarma; yalan sözle insan kendi îtibârını düşürür.»

el-En'âm sûresi, 153. âyet :

«Şüphesiz ki (emrettiğim) bu (yol) benim doğru yolumdur. O hâlde ona uyun. (Başka aykırı) yollara tâbî olmayın. Sonra sizi Onun (Allâhın) yolundan ayırır. İşte (Allah) size bunları emretti ki, (kötülükten) sakınasınız.»

Atebetü'l-hakaayık, 165., 166. mısrâlar :
Köni bol könilik kıl atan köni
köni tiyü bilsün kişiler sini

«Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın; insanlar seni doğru olarak bilsinler.»

İyiliği emir, kötülükten nehyetme ::
Kutadgu bilig, 543. beyit :
Bu yanglık bolur bu kişi edgüsi
kişi edgüsi ol budun yüdgüsi
«... Halkın yükünü haiffleten kimse insanların iyisidir.»
ayn. esr., 1315. beyit :
Kişi yası kolma özüng kılma yas
neçe edgülük kıl hava arzu bas

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Başkasının zararını isteme, kendin de zarar verme; hep iyilik yap, kendi hevâ ve hevesine hâkim ol.»

Âl-i İmrân sûresi, 104. âyet :

«Sizden öyle bir cemâat bulunmalıdır ki, (onlar herkesi) hayra çağırsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışsınlar. İşte onlar murâdına erenlerin ta kendileridir.»

el-En'âm sûresi, 155. âyet :

«İşte bu (Kur'an) da indirdiğimiz feyz kaynağı bir Kitâb'dır. Artık buna tâbî olun ve kötülükten kaçının. Tâ ki, esirgenmiş olasınız.»

Ebû Zerr (R.A.) şöyle dedi: Rasûlullâha: «Bir kimse hayır nev'inden iş yapar ,insanlar da bu işten dolayı onu medhederler, böyle medhedilen bir kimse hakkında ne buyurursunuz?» denildi. Rasûlullâh (S.A.V.) : «Bu mü'minin peşin müjdesidir.» buyurdu.» (Buhârî, *Sahîh, trc.*, VIII, 111).

Burada Peygamberimizin (S.A.V.) el-Hadîd sûresi, 12. âyete dayandığı belirtiliyor ki, meâlen şöyledir :

«Bugün sizin müjdeniz, içlerinde ebedî kalacağınız, altlarından ırmaklar akan Cennetlerdir» diyeceklerdir. İşte bu, büyük murâda ermenin ta kendisidir.»

Atebetü'l-hakaayık, 365., 366. mısrâlar :
Tiril edgü fi'lin köngüller alıp
isizliktin özni sıngaru salıp

«İyi hareket et, gönüller alarak yaşa; kötülükten kendini bir yana çek.»

Kul hakkı :

Kutadgu bilig, 2398. beyit :
Kim iş kılsa terkin angar birgü neng
uş ol neng bile er kızıl kılsa eng

«Bir kimse bir yararlık gösterirse, ona derhal mükâfâtını vermeli ve bununla onun yüzünü güldürmelidir.»

el-Hadîd, 10. âyet :

«Ne oluyor size ki (îman ettikten sonra da) Allah yolunda

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

harcamıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin (bütün) mîrâsı Allâhındır...»

«Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir; dedi ki: Rasûlullâh (S. A.V.) şöyle buyurdu «İnsanlara teşekkür etmeyen Allâha şükretmez.» (Tirmizî, *Sünen*, trc., Birr ve sıla bâbı, III, 381).

Atebetü'l-hakaayık, 251. — 252. mısrâlar :
Eliglerde kutluk birigli elig
alı birmegen el elig kutsuzı

«Ellerin en kutlusu veren eldir; alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur.»

Kusur aramak :

Kutadgu bilig, 4301. beyit :

Kurug sözleme sen kişig songdama
uşak söz ederme yime kikneme

«Boş söz konuşma, insanları çekiştirme; dedi-koduya uyma, kendin de, dedi-kodu yaparak, fitne uyandırma.»

Karahanlılar topluluğu dâhilinde farklı asırlarda kaleme alınmış olan *Kutadgu bilig* ve *Atebetü'l-hakaayık*'ta, aynı içtimâî muhitte kaleme alındıkları için, aynı konulardaki âyet ve hadîslere yer verildiği görülmektedir. Misâlleri aşağıdaki konular içinde çoğaltmak mümkündür:

Müslüman kardeşliği :

Kutadgu bilig, 3503. beyit :
Müsülman işin it mungınga yara
Bayat birge uçmak kör ornung töre

«Müslüman kardeşinin işini gör, ihtiyaçlarına yardım et; Allah sana Cennet verir, yerin baş-köşe olur.»

Âl-i İmrân, 103. âyet :

«Hepiniz, toptan sımsıkı Allâhın ipine (Kur'ân-ı Kerîm'e) sarılın. Parçalanıp, ayrılmayın. Allâhın, üzerinizdeki nîmetini düşünün. Hani siz birbirinizin düşmanlar(ı) idiniz de, O, kalplerinizi (İslâma ısındırıp), birleştirmişti. İşte Onun (bu) nîmeti sâyesinde (din) kardeşler(i) olmuştunuz ve yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken, oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

size âyetlerinizi böylece apaçık bildiriyor. Tâ ki, doğru yola eresiniz.»

Atebetü'l-hakaayık, 325. — 326. mısrâlar :
Müsülmanka müşfik bolup mihriban
sanga sandukung tek müsülmanka san

«Müslüman kardeşine karşı şefkatli ve merhametli ol, kendin için düşündüklerini müslüman kardeşin için de düşün.»

Nefse hâkimiyet :

Kutadgu bilig, 1725. beyit :
Agır neng kişike bu altın kümüş
özin tutguçı er kümüşte küsüş

«İnsan için altın, gümüş kıymetlidir; fakat, kendisine hâkim olan kimse gümüşten daha kıymetlidir.»

er-Ra'd, 22. âyet :

«Onlar ki (sırf) kalblerinin rızâsını isteyerek, (her zorluğa) katlanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve âşikâr (hayır yoluna) harcarlar, kötülüğü, iyilikle savarlar, onlar için bu dâr(-ı dünyâ)nın (iyi) bir sonucu vardır.»

Atebetü'l-hakaayık, 189. — 192. mısrâlar :
Bu dünya nengindin yigü kedgülük
al artuk tileme vebal yüdgülük

«Bu dünyâ malından yiyecek ve içecek (kadarını) al; fazlasını isteme, (fazlası) yüklenilecek vebâldir. Resûl, dünyâ için, tarladır demiş; tarlada çalış, çabala, iyilik et.»

İnsanın, öldükten sonra, eserinin yaşaması :

Kutadgu bilig, 114. beyit :
Neçe tirse dünyâ tüker alkınur
bitise kalır söz ajun tezginür

«Dünyâ malı ne kadar toplanırsa-toplansın, biter ;söz kaleme alınırsa dünyâyı dolaşır.»

Yâsîn, 12. âyet :

«Hakîkat, ölüleri biz diriltiriz, biz. Önden gönderdikleri şeyleri (bıraktıkları eserleri) de biz yazarız. (Zâten) biz her şeyi apaçık bir Kitab'da (Levh-i mahfûzda) yazıp saymışızdır.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cerîr b. Abdullah el-Becelî'den bir hadîs-i şerîf meâli : «Kim İslâmda güzel bir sünnet (gelenek) bırakırsa, bunun ve kendisinden sonra onunla amel edenlerin vebâli —onların vebâlinden hiçbir şey eksilmemek üzere— onundur.» (Müslim, *Sahîh* trc.)

Atebetü'l-hakaayık, 475., 476. mısrâlar :
Bitidim bu tangsuk turaf sözlerin
kalu barsa özüm sözüm kalsu tip

«Eğer kendim gidersem, sözüm kalsın, diye, bu (kitabı) nâdîde ve zarif sözlerle yazdım.»

Özü, sözü doğru olmak :

Kutadgu bilig, 1451. beyit :
Törü kıl katıglan bolup kılma küç
tapug kıl Bayatka anıng kapgı kuç

«Adâletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulmetme; Allâha kulluk et ve Onun kapısına yüz sür.»

el-Hadîd, 19. âyet :

«Allâha ve peygamberine îman edenler (yok mu?) onlar sözü, özü doğru olanlar, Allah için şâhidlik edenlerdir. Onların hem mükâfatları, hem nurları (mânevî, hattâ maddî feyizleri) vardır. Küfredenler(e), âyetlerimizi yalan sayanlar(a gelince), onlar da Cehennem'in yârânıdırlar.»

Atebetü'l-hakaayık, 154. mısrâ :
Keçür sen me ömrüng könilik öze
«Sen ömrünü doğrulukla geçir.»

Sabır :

Kutadgu bilig, 2159. beyit :
Negü kelse Rabdın tapı bol tapı
özüng kullukı ol tapılık tapı

«Allahtan ne gelirse, ona râzı ol; her şeye râzı olmak kulluk îcâbıdır.»

ayn. esr., 554. beyit :
Sen az ivme işler ödinge tapug
ödi kelse açlur bu beklig kapug

«Sen biraz sabret, her işin müsâit bir zamânı vardır; vakti gelince, kapalı kapılar açılır.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kur'ân-ı Kerîm'de 93 yerde zikredilen sabıra dâir de âyetler verelim :

el-Bakara, 45. âyet :

«Hem sabır (ve sebat) ile, hem namazla (Haktan) yardım isteyin. (Gerçi) bu, elbette büyük (ağır ve çetin bir şey)dir. Ancak (Allâha karşı) yüksek saygı gösterenlere göre öyle değil.»

ayn. sûre, 155., 156., 157. âyetler :

«Andolsun, sizi biraz korku, (biraz) açlık, (biraz da) mallardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenlere (lütf ü keremimi) müjdele. Ki onlar kendilerine bir belâ geldiği zaman «Biz (dünyâda) Allâhın (teslîm olmuş kulları)yız ve biz (Âhiret'te de) ancak Ona dönücüleriz» diyenlerdir. Onlar (o teslimiyyet ve istircâı gösterenler yok mu?) Rabblerinden mağfiretler ve rahmet onların üzerindedir ve onlar doğru yola erdirilenlerin ta kendileridir.»

Atebetü'l-hakaayık, 331., 332. mısrâlar :
Küç emgek tegürme kişike kalı
sanga tegse emgek kişidin kötür

«Başkasına zorluk ve zahmet çektirme, eğer sana başkası eziyet ederse, tahammül et.»

Sağlıkta yapılan hayır :

Kutadgu bilig, 4468. beyit :
Mün ol bu tiriglik tile edgü at
isiz kılma edgün kılın mengü at

«Bu hayat bir sermâyedir, onun ile iyi ad kazanmaya çalış; onu boşuna geçirme, iyilik ile adını ebedîleştir.»

el-Müzzemmil, 20. âyet :

«...Önden nefisleriniz için ne hayır gönderirseniz, onu Allâhın nezdinde bulursunuz, (hem) bu daha hayırlı, sevapça daha büyük olmak üzere. Allahtan mağfiret isteyin. Şüphesiz ki, Allah (mü'minleri) çok yarlıgayıcı, çok esirgeyicidir.»

Atebetü'l-hakaayık, 433., 434. mısrâlar :
Sening malıng ol mal aşındurdukung
sanga hasret ol tek tutup turdukung

«Senin malın öbür tarafa geçirdiğin maldır; elinde tuttuğun (mal ise), senin için ancak hasrettir.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Karahanlılar topluluğu çerçevesinde kaleme alınmış bulunan *Kutadgu bilig* ve *Atebetü'l-hakaayık* adlı eserlerin her ikisinde de, Kur'ân-ı Kerîm'de geniş bir yer verilmiş olan konulara, bilhassa tevâzû, yardımlaşma, zekâta müteallik beyitler mevcut ise de, *Kutadgu bilig*'de âyet ve hadîs mealleri bir münâzaranın içinde yer aldığından, *Kutadgu bilig*, İslâmî Türk edebiyâtında münâzara şeklinde bir eser olarak da değerlenmektedir. *Kutadgu bilig* şâirinin âyet ve hadîsleri meâlen, Hâkaaniye lehçesinde, manzum ve başarılı bir durumda yazdığını, âyet ve hadîslerdeki san'atlar dışında, kendi yaptığı san'atlara da yer verdiğini düşünürsek, esere İslâmî Türk edebiyâtının şâheserlerinden biri vasfını yakıştırmak mübâlağalı olmaz kanaatındayım.

Atebetü'l-hakaayık şâiri hakkında hiçbir bilgiye sâhip olmasak da, eserde, *Kutadgu bilig*'de meâlen yer alan âyet ve hadîslere yönelindiğine göre, bu eserin Karahanlılar içinden yetişmiş, dinî kültürü geniş bir şahsiyet tarafından yazıldığı belirmektedir ki, bu gerçeği *Atebetü'l-hakaayık*'ta bulunan —ikisinin yazarı mâlûm— üç ayrı parçadan da öğrenmiş bulunuyoruz.

Her iki eserde de muhkem âyet meâllerinin ekseriyet teşkil etmesi Karahanlılar topluluğu dâhilinde İslâm dininin kültürlü kişilerce sağlam kavranmış olduğunun ve halka kavratılmaya çalışıldığının bir başka delîlidir.

Netîce olarak :

1. Karahanlılar topluluğu dâhilinde İslâmiyetin kültürlü zümre içinde iyice kavrandığı, halka kavratılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Buna delîl, ilk büyük ve bütün İslâmî Türk edebiyâtı mahsûlünün muhtevâsıdır ki :

a. *Kutadgu bilig*'de İslâm ahlâkına dâir âyet ve hadîs meâllerinin geniş bir yer tutması;

b. Münâzara şekli içinde de meâlen yer alan âyet ve hadîs meallerinin birbirini ilzâm etmesi;

c. Vasâyâ-yı aşerenin tekrâren yer almasıdır.

2. *Kutadgu bilig*, İslâmî Türk edebiyâtının san'atkârâne bir mahsûlüdür. Bu da Karahanlılar topluluğunda islâmî edebiyat sâhasında mesâfeler kat'edildiğini göstermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Buna delil :

a. Âyet ve hadîs meallerinin, manzum bir şekilde, muvaffakiyetle yazılmış olması;

b. Âyet ve hadîs meallerinin şiirde yerli-yerince kullanılmış olmasıdır.

3. *Kutadgu bilig* ilk büyük, Türkçe bir eser olduğu halde, nasihat-nâme şeklinde ve münâzara tarzında eserler arasında yer tutmaktadır ki, bu da Karahanlılar topluluğunun tekâmül derecesini gösterir; çünkü:

a. Eser başarılı bir İslâmî nasihat-nâme durumundadır;

b. Kıymetli bir İslâmî münâzara eseridir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HALK EDEBİYÂTINDA, HALKA DÖNÜK MUTASAVVIFLARDA VE GEZİCİ DERVİŞLERDE, MAHALLİ VE AN'ANEYE BAĞLI UNSURLAR

(Uluslararası Türk Folklor ve Halk Edebiyatı Kongresi tebliği. 26 — 28 Ekim 1984)

Halk edebiyâtında, mahallî ve an'aneye bağlı unsurlar, folklorun düşünüş ve inanış sistemlerini tetkik eden kısmını ilgilendiren malzemedir. Bu malzemeyi:

1. Halka dönük veyâ halka hitâbeden mutasavvıflarda,

2. Gezici dervişlerde tesbit ve tetkik etmek malzemenin ne maksatla kullanıldığı husûsuna ışık tutacaktır.

Gerçi bir halk şâirinde de mahallî ve an'aneye bağlı unsurlar maksadı anlatmaya vâsıtadır; fakat, vâsıta, gaye ile yakından ilişkili olduğu için, bu hususta tam görünen bir isbâta varabilmek zordur. Meselâ Karacaoğlan:

Erisin dağların karı erisin
İnsin seli düz ovayı bürüsün
Türkmen ili yaylasına yürüsün
Ak kuzusun melesin de gidelim

beyitlerinde, gayeye ilkbaharın gelişindeki tafsilâtı vâsıta kılmıştır. Lâkin bu tafsilâtı manzum parçanın gidiş yolu içinde tabii bulanlar olabilir. Halbuki, her mezhep içinde aynı kabûl edilmiş İslâmî hakîkatleri dile getirmeye mahallî ve an'aneye bağlı unsurlar vâsıta edilmiş durumda ise, bunun zıddını düşünebilmek zordur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıda bahis konusu ettiğimiz tasavvuf erbâbı içinde dinî esaslara ve tasavvufî remizlere yöneliş halkın gözünün önünde canlandırabileceği şekilde belirir.

Meseleyi, metinler üzerinde, aydınlatmaya çalışalım :

1. Tabiat ve mevsimler, çok defâ, inanca müteallik kelâma vâsıtadır :

Yine vakt-i hazân oldı durugel yatma iy sâkî
Bu gafletde ne yatursın bu ömr kalmaz sana bâkî
Durugel bağçeye bir gel ağaçlar sözüni dinle
Ah eyler çarhun elinden dökülmiş yire yaprağı
Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî)

2. Bulunulan çevredeki veyâ dünyâdaki nebatlar, sıfat-ı İlâhîden Allâha varış vâsıtasıdır :

Sen bu sun'a bak Sânii gör ne hüner eyler
Kurı kamışın için kand ü şeker eyler
Kaygusuz Abdal

3. Yaşadıkları çevre hakkında verdikleri bilgi dinî, tasavvufî inanç ve remizleri anlatmaya vâsıtadır :

Gönül bostanın sakın
Su sığırı girmesün
Kaygusuz Abdal

Her yaradılmış kılur cinsin taleb
Nitekim sâhini şâhin kazı kaz
Dost eteğin pek tut Elvan sen dahi
Var bu dost mahmurluğun Dost ile yaz
Elvan Çelebi (Âşık Paşa'nın oğlu, XIV. yy.)

Bitdi yerün nebâtı
Götürüldi zulmeti
İrdi Hızır Hazreti
Can bostanun suvardı
. . . .
Sünbül, nergis, menekşe
Âşık oldı bu nakşa
Bular Hakka yüz tutup
Her an boyun eğerdi
Muhiddin Abdal (XVI. yy.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4. Mahallî iş, alış-veriş hakkındaki bilgi, dinî ve tasavvufî inançları anlatmaya vâsıtadır :

Çarşu çarşu dükkân komadum vardum
Bin tay ipek çıkardum bir kirişde
...
Çulla hem bin bir çile bez dokudum
Hisâbı var argaç ile arışda
Kaygusuz Abdal

5. Mahallî atasözleri, âdetler, dinî ve tasavvufî nasihatlere vâsıta olmaktadır :

Yolu ile gelenden yüz dönderme
Özüni inkâra teslim gönderme
Gönül bir sırçadur anı sındırma
Öyle midür deli gönül öyledür
Mirza (XVIII. yy.)

6. Mahallî uyuşmazlıklar da dinî ve tasavvufî nasihatlere konu vesîlesi olmaktadır :

Âşinâ olmaya koyun kurdile
Nitekim Türkmen barışmaz kürdile
Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî)

7. Gezici derviş şâirlerde, gündelik hayat içindeki hâdiseler de remiz olarak kullanılmaktadır :

Şikârum sürüyüp sahrâya çekdüm
Av iletmek içün Sultan'a geldüm
Baş oynadum anun aşkı yolunda
Bu meydanda aceb merdâne geldüm
Alp erenlerden Şems-i Hüda (Akbıyık Sultan, XV. yy.)

8. Derviş şâirlerin yaşadıkları durum, şehir ve tabiî hâdiseler, kanun, nizam da tasavvufî remizler arasında yer alır:

Şu fenâ mülküne gelüp giderken
Sarbân olup Hak katarın yiderken
Çamurun yoğurup balçık iderken
Arkam ile su taşıdum Âdem'e
Ahmed Sariban (XVI. yy.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Biz Urum Abdallarıyuz
Maksûdumuz Yârdür bizüm
Geçdük zînet kabasından
Gencînemüz erdür bizüm

Balım Sultan

İkrârıdur koç yiğidün yuları
Fakîhleri çeksem gelmez ilerü
Ak pınarun yeşil güllü suları
Çağlar gelür şâhum Abdal Mûsâ'ya

Kaygusuz Abdal (Serâyî, XV. yy.)

Birlük oldı il emindür töre düz
Birlüge bitdi kamu yahşı yavuz

Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî, XVI. yy.)

9. Tasavvufî mertebeler de gezici derviş hayâtı içinde anlatılmaktadır :

Misâfir dervişem gezdüm cihanda
Teferrüc eylemişem her mekânda

Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî)

Her dem vahdetümüz bahar bağ olur
Solmaz güllerümüz dâim sağ olur
Muhabbetün yayığında yağ olur
Yiyen bilür yemiyenler ne bilür

Fakir Ednâ (XVII. yy.)

Öter can bülbüli işbu illerde
Zahmı işler anun dertlü dillerde
Yolcular eğlenmez karlı bellerde
Göç yaragın görüp yolun arzular

Nakşî (Akkirman'lı, XVII. yy.)

10. İslâmî ve tasavvufî hakîkatlerin dile getirilişi halka dönük mutasavvıflarda farklı şekiller göstermektedir :

a. En yakın âile büyüklerine nisbeten sıdk ve îmân :

Uşbu sûretdür kamu ol dayıdur bu amu
Şartı müslümanlıgun sıdkile îmân olur

Eflâkî (XVI. yy.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b. En sert cisim olarak demirin Allah emrine boyun eğmesi : (remiz şeklinde) :

Kimsene nefsi zebun kılmadı ey zûfünûn
Demüri od kaynadur aşk anı râm eyledi

Eflâkî

c. Bostan dolabından kinâye insan :

Suâl itdüm bugün ben bir dolaba
—Niçün dâim sürersin yüz bu âba
. . . .
Dolap aydur eyâ gözüm çirâgı
İşitmege cevâbum aç kulagı
. . . .
Demür mıhlar dokundı yüregüme
Kazâ destiyile çarhun çomagı
Zekeryâ gibi bağrumdan delüben
Dolap içün düzütdiler yarağı
İnilerüm ben anda Dost diyüben
Gözüm yaşı sular bostanı bağı

Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî)

d. Nefs-i emmârenin durumu, ona aldanmamak gerekliliği :

Bu şarda hayâl çokdur hadd ü şümârı yokdur
Bu hayâle aldanan otlar davara benzer
. . . .
Her kim kendüzin bildi bu şehre sultan oldı
Kendüzini bilmeyen misl-i hımâra benzer

Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî)

e. Mânâ dilinin ehemmiyeti :

Sözüni Kaygusuz ârife söyle
Ne bilsün şekkeri dana buzağı

Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî)

Said sen sözüni câhile dime
Ne bilsün sözüni dağdaki hayvan

Said Emre (XIV. yy.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

f. Allâhın her yerde hâzır ve nâzır olduğu, gönülde hissedildiği:

Câferoğlu artdı derdüm
Hak söylerüm Hakdur virdüm
Sıdk ile erden içerü

(Caferoğlu, XVII. yy.)

g. Şüphe hakkında :

Gerçek olan hemdem olmaz kalleşe
Kalleş olan meyil virür gümâna
Gerçek olan kemlik sanmaz yoldaşa
Yoldaş olan bakar ehl-i îmâna

Kalbî (XVIII. yy.)

h. Âdemoğlu ve münkir hakkında :

Torunuyuz bir dedenün
Tohumuyuz bir bedenün
Münkir ile cenk idenün
Silâh olsam bellerine

Seyrânî (Kayseri'den Develi'li, XIX. yy.)

i. Doğruluk hakkında :

Doğru yürü Hak yoluna
Rahm ide Allah kuluna
Kul reh-i Hakda buluna
İşde bu elyak didiler

Türâbî (XIX. yy.)

j. Yaradılışının gayesini bilmek lüzumu :

Nefsümi bildür
Aslumı buldur
Ölmeden öldür
Sultânum Allah

Mustafa Zekâyî (XVIII.-XIX. yy.)

k. Yalan hakkında :

Kendü bilgisine gidene lânet
Kizbe te'vil olmaz hakdur bu sohbet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kimseye dil olma ey ehl-i hüccet
Gördüğün ört, görmedüğin söyleme

Azbî (Kütahya'lı, XVIII. yy.)

Sonuç olarak :

Bir halk şâirinde, halka dönük bir mutasavvıfta, gezici bir derviş şâirdeki şiir malzemesi görünüşte farklıdır; fakat, birincinin yurt ve toprak sevgisiyle, an'aneye ve düşünce sistemine, diğerlerinin inanç sistemine bağlanan gidiş yolları bir kavşakta birleşmektedir; hepsi folklor malzemesidir ve vâsıtadır, gaye değildir.

Yalnız, folklor malzemesinin bu türü bir şâirin yaşadığı yer, çevre, zaman hakkında bilgi vermeye yaradığı gibi, coğrafya, tarih, sosyolojiye, hattâ tabiat ilimlerine ışık tutmaktadır.

Not : Tebliği hazırlamak için faydalanılan eserler :

Râif Yelkenci'den aldığım yazma mecmualar, Halk şiiri antolojileri ve ilmî tetkikler olup, bu hususdaki ek listeyi tebliği verdiğim sırada takdim ettim.

Burada, imlâ birliğini sağlamak maksadı ile —başka metinlerde tatbik ettiğim usul olan eski devre şiir örneklerinde mısrâ başlarında kullandığım küçük harfler yerine— bütün mısrâ başlarında büyük harf kullandım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YAHYÂ KEMÂL'İN — ŞÂİR OLARAK — İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTI İÇİNDEKİ YERİ

(VI. Millî Türkoloji Kongresi tebliği, 24 — 29 Eylül 1984)

Şiir bâzı şahsiyetler için his ve inançları en iyi şekilde anlatma vâsıtasıdır. Yahyâ Kemâl de, bu guruba dâhil etmemiz gereken şahsiyetlerden biri olarak, İslâmî Türk edebiyâtı içinde belirli bir yere sâhibolmuştur.

Yahyâ Kemâl'in yetiştiği devrede, İslâmî ve millî kültürün birçok sanatkârlar üzerindeki te'siri bârizdir. Fakat bu te'sir, bâzılarında sathî, bâzılarında derin izlerle kendini gösterir. Yahyâ Kemâl ikinci tür sanatkârlardandır. Yaşadığı her an ve yerde, şâirimizin milletini ve dînini hemen dâimâ hatırladığı, bu meyanda da eski ve yeniyi his ve ifâdesiyle mezcettiği görülmektedir. Aynı zamanda, onun şiirinin, hakîkat ve hayâlin karıştığı gidiş yolu içinde millî ve dinî duygu da birleşmektedir.

İslâmî konuları, bu hususta sâhibolduğu kültür sâyesinde, gereğince sıralayıp işleyebilen Yahyâ Kemâl, vatanının her parçasına ve milletinin fertlerine karşı duyduğu içten sevginin ve millî kültüre vukufunun sâyesinde de, Türk milletini ve Türk vatanını lâyıkı ile tanıtabilmiş, vatan ve vatandaşı kendi öz benliğiyle kaynaştırmıştır. Milletine güvenme ve en zor anlarda bile ümit, onda dâimâ mevcuttur. Onun için, zaferlerimiz birer cihad sonucudur; aydınlık, ışık timsâlidir.

Hayâtı yaşanmaya değer bulan şâirin bu tutumu kader inancının neticesidir. Ölümü korkulacak bir son olarak görmeyişi de hayâta iyimser bakışının sonucudur. Fakat, kader inancı onda gerektiği gibi yerleşmiş, atâlete yer vermemiştir.

Hakîkatten hayâle gidiş, önce vak'aları belirleyiş, sonra his ve hayâl ettiğini söyleyiş, şiirine İslâmî edebiyat çerçevesinde ve dışında, ayrı bir değer kazandırmaktadır :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu hususlardaki mısrâlarını şöyle sıralamak mümkündür :

Millî ve dînî duygunun mezcolduğu mısrâları :

Kendi gök kubbemiz altında bu bayram saati,
Kalkıyor tozlu zaman perdesi her an aradan.

. . . . .

Gecenin bitmeğe yüz tuttuğu andan beridir,
Duyulan gökte kanat, yerde ayak sesleridir.
Bir geliş var!.. Ne mübârek, ne garîb âlem bu!..
Her ufuktan bu geliş eski seferlerdendir;
O seferlerle açılmış nice yerlerdendir.
Ordu-milletlerin en çok döğüşen, en sarpı
Adamış sevdiği Allâhına bir böyle yapı
En güzel mâbedi olsun diye, en son dînin
Budur öz şekli hayâl ettiği mîmârînin.
Görebilsin diye sonsuzluğu her yerden iyi,
Seçmiş İstanbul'un ufkunda bu kutsî tepeyi,
Taşımış harcını gazîleri, serdâriyle,
Taşı yenmiş nice bin işçisi mîmâriyle.
Hür ve engin vatanın hem gece, hem gündüzüne,
Uhrevî bir kapı açmış buradan gökyüzüne,
Tâ ki geçsin ezelî rahmete rûh orduları...

. . . . .

Dili bir, gönlü bir, îmânı bir insan yığını
Görüyor varlığının bir yere toplandığını;
Büyük Allâhı anarken, bir ağızdan herkes
Nice bin dalgalı Tekbîr oluyor tek bir ses.
Ulu mâbedde karıştım vatanın birliğine,
Çok şükür Tanrı'ya, gördüm, bu saatlerde yine
Yaşayanlarla berâber bulunan ervâhı.
Doludur gönlüm ışıklarla bu bayram sabahı.

(*Süleymâniye'de Bayram Sabahı*'ndan)

Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: İlerle!
Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kafilelerle.

. . . . .

Cennet'te bugün gülleri açmış görürüz de,
Hâlâ o kızıl hâtıra titrer gözümüzde.

(*Akıncılar*'dan)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Uçtuk Mohaç ufkunda görünmek hevesiyle,
Canlandı o meşhur ova at kişnemesiyle!

. . . . .

Bir bir açılırken göğe son def'a yarıştık;
Allâha giden yolda meleklerle karıştık.

(*Mohaç Türküsü*'nden)

Eski mimâra nasıl rahmet okunmaz burada
Suyu Cennet'ten akıtmış bu güzel manzarada
Bu duvarlarda, saatlerce temâşâya değer,
Çiniden, solmayacak bahçeler açmış yer yer;
Mânevî râhata bir çerçeve yapmış ki gören
Başka bir âlemi görmekle geçer kendinden.

(*Ziyâret*'ten)

Yurdun bu iftarından uzak kalmanın gamı
Hadsiz yaşattı rûhuma bir gurbet akşamı.
Bir tek düşünce oldu teselli bu derdime;
Az çok ferahladım ve dedim kendi kendime:
«Onlardan ayrılış bana her an üzüntüdür;
Mâdemki böyle duygularım kaldı, çok şükür.»

(*Atik-Valde'den İnen Sokak'ta*'dan)

Yaşamak zevki nedir bilmez ölümden korkan!
Gür bir îmanla damarlarda ateşten bir kan
Birleşip böyle diyorlardı, derin bir sesle,
Yeri fethetmek için gelmiş o fâtih nesle.
Böyle bir dersi alan rûha vatan dar görünür;
Dâimâ başka sefer, başka ufuklar görünür.

(*O Rüzgâr*'dan)

Koca Mustâpaşa! Ücrâ ve fakir İstanbul
Tâ fetihten beri mü'min, mütevekkil, yoksul,
Hüznü bir zevk edinenler yaşıyorlar burada.
Kaldım onlarla bütün gün bu güzel rüyâda.
Bir afîf âile sessizliği var evlerde;
Örtüyor fakrı asâletle çekilmiş perde.
Kaldırımsız, daracık, iğri sokak, doğru sokak.
Her geçildikçe basılmış ve düzelmiş toprak.
Kuru ekmekle bayat peyniri lezzetle yiyen,
Çeşmeden her su içerken «Şükür Allâha» diyen
Yaşıyor sâde maîşetlerin en sâfında;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rûh esen kuytu mezarlıkların etrâfında.
Bu vatandaş biraz ahşapla, biraz kerpiçten,
Yapabilmiş bu güzellikleri birkaç hiçten

. . . . .

Şu fetih vak'ası Yâ Rabb! Ne büyük mûcizedir!
Her tecellîsini nakletmek uzundur bir bir.

(*Koca Mustâpaşa*'dan)

Üsküp ki, Yıldırım Bayezid Han diyârıdır,
Evlâd-ı Fâtihân'a onun yâdigârıdır.
Fîrûze kubbelerle bizim şehrimizdi o;
Yalnız bizimdi, çehre ve rûhuyla bizdi o.

. . . . .

İsâ Bey'in fetihte açılmış mezarlığı
Hulyâma Âhiret gibi nakşetti varlığı.

(*Kaybolan Şehir*'den)

Vatan ve vatandaşı kendi öz benliğiyle kaynaştırdığı mısrâları :

Gönlüm, dilim, kanım ve mizâcımla sizdenim,
Dünya ve Âhiret'te vatandaşlarım benim.

(*Üsküdar'ın Dost Işıkları*'ndan)

Öyle sinmiş bu vatan semtine milliyetimiz
Ki biziz hem görülen, hem duyulan yalnız biz.

(*Koca Mustâpaşa*'dan)

Millete güvendiği ve bu yolda her zaman ümitli olduğunu gösteren mısrâları :

Vatanda korkulu rüyâ içindeyiz gerçek,
Fakat bu çok süremez, mutlaka şafak sökecek.
Ateş ve kanla siler, bir gün ordumuz lekeyi,
Bu, insan oğluna şeyn olan Mütâreke'yi.

(*1918* adlı şiirinden)

Eski ve yeniyi mezcettiği mısrâları :

Tâ Malazgirt ovasından yürüyen Türk oğlu
Bu nefer miydi ?Derin gözleri yaşlarla dolu,
Yüzü dünyâda yiğit yüzlerinin en güzeli,
Çok büyük bir işi görmekle yorulmuş belli;
Hem büyük yurdu kuran, hem koruyan kudretimiz
Her zaman varlığımız, hem kanımız, hem etimiz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vatanın hem yaşayan vârisi, hem sâhibi o,
Görünür halka bu günlerde teselli gibi o,
Hem bu toprakta bugün, bizde kalan her yerde,
Hem de çoktan beri kaybettiğimiz yerlerde,
. . . . .
Gökte top sesleri, bir bir, nerelerden geliyor
Mutlaka her biri bir başka zaferden geliyor?
Kosva'dan, Niğbolu'dan, Varna'dan, İstanbul'dan,
Anıyor her biri bir vak'ayı heybetle bu an;
Belgrad'dan mı? Budin, Eğri ve Uyvar'dan mı?
Son hudutlarda yücelmiş sıra-dağlardan mı

(*Süleymâniye'de Bayram Sabahı*'ndan)

Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum,
Her lâhza bir alev gibi hasretti duyduğum.
. . . . .
Duydum akıncı cedlerimin ihtirâsını
Her yaz, şimâle doğru asırlarca bu koşu
Bağrımda bir akis gibi kalmış uğultulu...
Mağlûpken ordu, yaslı dururken bütün vatan,
Rüyâma girdi her gece bir fâtihâne zan.

(*Açık Deniz*'den)

Eski mûsikide millî ve dinî terennümler bulduğunu belirten mısrâları:

Büyük Itri'ye eskiler derler,
Bizim öz mûsikîmizin pîri
O kadar halkı sevkedip yer yer,
O şafak vaktinin cihangiri,
Nice bayramların sabahı erken,
Göğü top seleriyle gürlerken,
Söylemiş saltanatlı Tekbir'i.
Mûsikisinde bir taraftan din,
Bir taraftan bütün hayat akmış;
. . . . .
Hüznümüz, şevkimiz, zaferlerimiz,
Bize benzer o kâinât akmış.

(*Itrî*'den)

Çok insan anlayamaz eski mûsikîmizden
Ve ondan anlamayan, bir şey anlamaz bizden.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Açar bir anahtarla ruh ufuklarını,
Hemen yayılmaya başlar sadâ ve nûr akını.

. . . . .

Bu neslin ortada dâhîcedir başardığı iş,
Vatan nasıl karışır mûsikiyle göstermiş.

(*Eski Mûsikî*'den)

Hayâl ve hakîkatin karıştığı, fakat hakîkatin önde geldiği mısrâları:

Bu sükûnetle karıştıkça karanlıkla ışık,
Yürüyor, durmadan, insan ve hayâlet karışık;
Kimi gökten, kimi yerden üşüşüp her kapıya,
Giriyor birbiri ardınca İlâhî yapıya,
Tanrının mâbedi her bir tarafından doluyor,
Bu saatlerde Süleymâniye târih oluyor.

(*Süleymâniye'de Bayram Sabahı*'ndan)

Gürlemiş Topkapı'dan bir yeni şiddetle daha
Şanlı nâmiyle «Büyük Top» denilen ejderhâ,
Sarfedilmiş nice kol kuvveti gündüz ve gece,
Karadan sevkedilen yüz gemi geçmiş Halic'e;
Son günün cengi olurken, ne şafakmış o şafak,
Üsküdar, gözleri dolmuş, tepelerden bakarak,
Görmüş İstanbul'a yüzbin meleğin uçtuğunu;
Saklanmış durmuş, asırlarca, hayâlinde bunu.

(*İstanbul Fethini Gören Üsküdar*'dan)

Vatanın her parçası içinde bilhassa İstanbul'a karşı duyduğu sevgiyi gösteren mısrâları:

Sana dün bir tepeden baktım azîz İstanbul!
Görmedim gezmediğim, sevmediğim hiçbir yer.

(*Bir Başka Tepeden*'den)

Gelmek'çün ikinci bir hayâta
Bir gün dönüş olsa Âhiret'ten,
Her rûh açılıp da kâinâta,
Keyfince semâda bulsa mesken;
Tâlih bana dönse nâzikâne;
Bir yıldızı verse mâlikâne;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bîgâne kalır o iltifâta,
İstanbul'a dönmek isterim ben.

(*Bedri'ye Mısrâlar*'dan)

Gurbetten, uzun yolculuk etmiş dönüyordum;
İstanbul ufuktaydı...

. . . . .

İstanbul ufuktan simâsını göstermeden önce,
Kalbimde göründü;
Özlentili kalbimde bütün çizgileriyle,
Binbir kıyı, binbir tepesiyle,
Binbir gecesiyle.

(*İstanbul Ufuktaydı*'dan)

Vatanın her parçasına karşı duyduğu sevgiyi gösteren mısraları:

Madrid'de kahvehâneyi gördüm ki havradır,
Bir yerdeyiz ki, söz denilen şey palavradır.

. . . . .

Durdum hazin hazin, acıdım kendi hâlime,
Aksetti bir dakîka uzaktan hayâlime,
Sâkin Emirgân'ın Çınaraltı kahvesi,
Poyraz serinliğinde yaprakların sesi.

(*Madrid'de Kahvehâne*'den)

Yurdun hemen her köşesinde, zafer, aydınlık ve ışığı görmek istediğini veya gördüğünü belirten mısraları:

Birden kapandı birbiri ardınca perdeler...
Kandilli, Göksu, Kanlıca, İstinye nerdeler,
Som zümrüt ortasında, muzaffer akıp giden
Fîrûze nehri nerde? Bugün saklıdır, neden?

. . . . .

Sıyrıl beyaz karanlık içinden parıl parıl,
Berraklığında bilme nedir hafta, ay ve yıl.
Üsküdar, bir ulu rüyâyı görenler şehri!
Seni gıptayla hatırlar vatanın her şehri,
Hepsi der: «Hangi şehir görmüş onun gördüğünü?
Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü!»

(*İstanbul Fethini Gören Üsküdar*'dan)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Her mevsimi yaşamaya değer bulduğunu belirten mısrâları :

Eylül ferahlığında giderken Çubuklu'ya,
Geçmiş, geçen veyâ gelecek vakti duymadan,
Âheste çek kürekleri mehtâb uyanmasın.

(*Gezinti*'den)

Şafaktan önce uyandım, bahar odamdaydı.
Mayıs, çiçekleri öyle bir yaydı
Ki, varlığım büyülenmişti en derin hazla,
Cihanda lezzet alınmaz bu duygudan fazla.

(*Moda'da Mayıs*'tan)

Hayâta iyimser bakışını ve ölümden korkmadığını belirten mısrâları :

Sürekli sevgiyi duydukça anne topraktan,
İçimde korku nedir kalmıyor yok olmaktan.
Hayâtı râyiha sihriyle sindiren toprak,
Bugün ne semtine baksam, çiçek, çimen, yaprak!
İçinde râhata varmış yatan azîz ölüler
Demek ki, böyle bahar örtüsüyle örtülüler.

(*Moda'da Mayıs*'tan)

Hiç şaşmayan saat gibi işler durur kader,
Bir gün çalar saat... Çok uzaktan gelir haber...
Artık Güneş görünmez olur, gök bulutludur,
Râhatça dal, ölüm sonu gelmez bir uykudur.

(*Geçiş*'ten)

Yukarıda belirtilen hususların birkaçını Yahyâ Kemâl'in aynı mısrâ veyâ beyitleri üzerinde de göstermek mümkündür. Bu da, onda aynı kuvvette birçok yönün mevcûdiyetini belirtmekte, büyük şâir olduğuna delil teşkil etmektedir.

Sonuç olarak :

1. Yahyâ Kemâl, millî ve dînî hislerini şiirine dünyevî hâdiselerden hareketle nakşederken, mısrâlarında maddî ve mânevî hakîkatleri mezcetmiştir.

2. Zaferlerimizi eski millî ve dînî kültürümüze ve an'anelerimize bağlılığımızın sonucu olarak görmüş ve göstermiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTI METİN TETKİKİNDE ÂYET VE HADİSLERİN DURUMU

İslâmî Türk edebiyâtına dâir metinlerde âyet ve hadîsler bâzan tam olarak yer alır, bâzan da onlara telmihler bulunur. Bu metinlerde âyet ve hadîslere yöneliş sebeplerini şöyle hülâsa etmek mümkündür :

1. Eserin yazıldığı zaman içinde o toplumu islâh için gerekli hususların İslâm dinine dayanılarak belirlenmesi lâzım geldiği zaman (bu durumda, âyet ve hadîslerden, belirtilen meselelerle en yakın ilgisi bulunanların kısmî mealleri aynen alınmaktadır) :

2. Târihî ve içtimâî meseleler içinde İslâmiyetten kuvvet alınması gerektiğinde (bu durumda âyet ve hadîs meallerine —kısmen veyâ bütünüyle— dolaylı bir şekilde telmih yapılır);

3. Eserdeki meselelerin İslâmiyetle sâbit olduğunu belirlemek için (bu durumda, âyet veyâ hadîsten alınan tek veyâ birkaç kelimeyle telmih yapılır).

Konu bütünlüğü bulunan eserlerde hem konunun bütünlüğü İslâmın esasları ile te'min edilmekte, hem de yukarıda işâret olunan durumlarda âyet ve hadîslere bâzan tam olarak, bâzan da dolaylı bir şekilde yer verilmektedir.

İslâm tasavvufunun ilk devre metinlerinde tasavvufun esas itibâriyle dayandığı âyet ve hadîs meâllerinden başka, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kıssalara da telmihler yer almakta, tasavvufî remizler de bulunmaktadır.

İslâmî Türk edebiyâtı metinlerinde âyet ve hadîslere yöneliş iki şekilde belirlenebilir :

1. Âyet ve hadîs meallerinden dünyevî meselelere yöneliş (ilk devre metinleri bu şekildedir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2. Dünyâya müteallik meselelerden hareketle âyet ve hadîslere yöneliş (son devre metinleri bu şekildedir).

İkinci durumu, insan-oğlunun son devrelerde dünyâya fazla kıymet verişine ve insanın, aklı geliştikçe, Allâhü Teâlânın sıfatlarının tecellîleri üzerinde daha derin düşünmeye başlamasına bağlayabiliriz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTINA DÂİR BİR METNİN TETKİKİNDE USÛL HAKKINDA

Bir edebî metni tetkik ederken, eserden müessire gidiş sağlam bir yoldur; fakat eser hangi dilde yazılmışsa, o dilin yüzyıllar boyunca gelişme seyrini ve yine yüzyıllar boyunca bu gelişmeye te'sir eden âmilleri bilmek gereklidir. Çünkü, bu ön bilgi olmadıkça, eserin dil yönünden değerlendirmesi yapılamayacaktır. Eğer tetkik konusu eser İslâmî Türk edebiyâtına dâirse, târihî âmiller yanında içtimâî âmillerin başta gelenini (içtimâî bir müessese olan dini) göz önünde tutmak lâzımdır. Bu tür bir metnin, imlâ, fonetik morfoloji ve sentaksının Kur'ân-ı Kerîm'in ışığında tahlilinde fayda vardır. Bununla berâber, eserin kaleme alındığı zamandaki târihî hâdiselerin de, aynı ölçüde, metin tahlilîne yardımcı olacağı unutulmamalıdır. Meselâ, Türklerin kullandıkları uygur alfabesinden sonra benimsedikleri Arap harfleriyle verdikleri ilk Türkçe eserlerde seslerin hareke yerine sesli harflerle ifâde edilişi dikkate şâyandır; çünkü Türklerin evvelce kullandıkları Uygur harfleriyle kelime yazılışında bütün sesler sesli harflerle ifâdesini bulmaktaydı. Diğer taraftan, sonraki asırlara doğru giderken, Arap hurûfâtı ile yazılmış Türkçe metinlerde harekenin sesli harflerin yerini almaya başladığını görüyoruz. Bunun ekseriyet kazandığı, XV. yüzyıl Anadolu metinleridir ki, bu yüzyılda Fâtih Sultan Mehmed'in, Mısır'dan yetenekli hattatlar getirterek Kur'ân-ı Kerim nüshalarını istinsah yolu ile çoğaltttırdığı bilinmektedir. Bu te'sirin daha kuvvetli bir delîli tenvin kullanılışının aynı sırada Türkçe metinlerde yer aldığıdır ve daha sonraki yüzyıla da hareke kullanılışının uzandığıdır.

Şu hâlde, İslâmî Türk edebiyâtına dâir bir eserin yazıldığı sâhayı biliyorsak, o devredeki târihî ve içtimâî hâdiselerin metin tetkikinden önce gözden geçirilmesi faydalı olacağı gibi, metnin yazıldığı zamandan önceki devrenin de aynı yönleriyle göz önünde bulundurulması faydadan hâlî olmayacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Târihi, müellifi ve yazıldığı çevre belli olmayan —İslâmî Türk edebiyâtına dâir— bir eserde bu bilinmez noktaları, yazıdan hareketle, halletmek de mümkündür. Yazının devirler içindeki husûsiyetlerini bilirsek, eserin yazıldığı yüzyılı belirleyebiliriz.

Bir eserde kullanılan yazının şekli kadar, yazıldığı dil içindeki devir husûsiyetleri de —ister morfoloji, ister sentaksa dâir olsun— yazılış zamanının tâyininde mühim unsurlardır.

Konumuz edebiyat içinde bulunduğuna göre, eser manzumsa, şekilden mânâya uzanan tetkik planı içinde ilk yer alanlar vezin ve kafiye düzeni olacaktır. Vezin aksaklığı gibi görünen pek çok meselenin metnin yazıldığı devrenin imlâ husûsiyetleriyle ilgisi mevcuttur. Harekenin ekseriyette olduğu devre metinlerinden biri olan Siyer-Mevlid *Zâdü'l-Meâd*'da, Kur'ân-ı Kerîm'in esas metninde bulunan imâle işâretlerinin de mevcut olduğunu, böylece vezin aksaklığı gibi görünen birçok hece fazlalığının, bâzı yerlerde bağlamayla yok edilerek, giderilebileceğini görüyoruz. Meselâ :

Nâm-ı Fettâh oldı çün miftâh-ı feth
Fethi andan bilk'ide Fettâh feth 1b, 8
Şükr Anundur k'oldı Rabbü'l-âlemîn 2a, 7
Nitekim eşbâha Âdem oldı eb
Zerr ü nesl'anun belinden geldi hep 4b, 11

Aslında uzun olan hecelerin aruz vezniyle yazılmış metinlerde yerince kullanılışı, cinaslı kafiyelerin durumu, müştakların kullanılış şekli eserin edebî bakımdan değerlendirilmesi içinde de yer alacaktır. Bunlar da, eserlere göre de, yüzyıllara göre de farklılıklar göstermektedir.

Edebî şekil ve nevîlerin yüzyıllar içindeki durumu da metin tetkikinde değer taşımaktadır. Meselâ belirli sâhalarda ve belirli devrelerde gazel şeklinde na'tler yazılmıştır. Tevhidlerin planı eskiden bu yana değişiklikler göstermiştir.

Belirttiğimiz esaslarla eserin zamanını tâyinden sonra, yer aldığı şekil ve nevî içindeki değerini belirlerken, yazıldığı yüzyıl içindeki yazılmış eserlerdeki şekil ve nevî husûsiyetleri göz önünde bulundurulmalıdır. Meselâ XV. ve XVI. yüzyıllarda Mevlid nev'inden eserler ekseriyâ mesnevî şeklinde yazılmakta, bu eserlerin içinde kasîdeler de bulunmaktadır.

Asırlar boyunca, âyet ve hadîslerin lüzûma göre, farklı konu-

larda olanlarının eserlere yerleştirildiğini, divan remizlerinin ve tasavvufî remizlerin farklı şekillerde kullanıldığını görüyoruz.

Türklerin İslâmiyeti kabûlünden sonra vücut bulmuş olan edebiyatlarında İslâm dininin te'siri bâzan belirli, bâzan da belirsiz şekilde mevcuttur. Lâdinî konularda kaleme alınmış eserlerde de, nasihat vesîlesiyle, İslâmın esaslarından faydalanıldığı gibi, zaman-zaman hadîs meallerinden de istifâde edilmiştir.

İslâmî Türk edebiyâtının ilk devre metinlerinde âyet ve hadîs meallerinden dünyevî meselelere intikal edildiğini, son devre metinlerinde dünyevî meselelerden âyet ve hadîs meâllerise intikal edildiğini tesbit ettiğimize göre, metinlerin devrelerinin tesbitinde bu bilgiden faydalanabilmemiz mümkün olacaktır.

Devirlerin ve şahısların üslûbu da metin tetkikinde eserlerin zamanını ve değerini tâyine yarayan mühim unsurlardır.

Dinî edebiyatlar dışındaki edebiyat tetkiklerinde, eserin muhtevâ yönünden, bir başka deyişle dış ve iç yönden tahlîlinde, belirli bir ayırım yapmak tetkikte kolaylık sağlar. Durum İslâmî Türk edebiyâtında da böyle olmakla berâber, şekil ve muhtevânın çok defâ birlikte mütâleası gerekmektedir. Eserde konu bütünlüğü olduğu takdirde ise, buna hassaten ihtiyaç vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

var. 1b **Kitâb Mevlûdü'n-Nebiyy aleyhi's-selâm**

(Zâdü'l-Meâd)

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

1. Evvel-i âyât-ı Kur'ân-ı Kadîm
Lafz-ı Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

2. Fâtih-i gencîne-i esrâr-ı Gayb
Matla'-ı dîbâce-i envâr-ı Gayb

3. Mebde'-i her kâr-ı feth-i her kelâm
Menşe'-i her nâme-i hatm-i hitâm

4. Zinet-i tevkî-i tuğrâ-yı ezel
Feth-i miftâh-ı cemî-i akd ü hal

5. Mağrifetbahş-ı sudûr-ı ins ü cân
Menzilet-akrâ-yı halkan-ı cihân

6. Nâm-ı miftâh oldı çün miftâh-ı feth
Fethi Andan bilki'de Fettâh feth

7. Feth-i ebvâb-ı meânîden fütûh
Dilesen Fettâhdan um feth-i rûh

8. Ger ire Andan sana avn ü meded
Olasın makbûl-i Allâhü's-samed

9. Çün Müfettihdendürür her feth-i bâb
Nâm-ı Fettâh'ile kıl feth-i kitâb

10. Hakkun adile olıcak fâtiha
Hâtime hayr'ile irer Fâtihe

11. Hak izinsüz çünki iş ebter olur
Ansuz işe başlayan bî-ber olur

12. Her kaçan kılsan Hakı bed'-i kelâm
Nazma Allah adı-ile vir nizâm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

13. Zîra Ansuz neye idersen şürûğ
Nâ-tamâm olur kamu asl-ı fürûğ

var. 2a 14. Pes gerek anunla itmek ibtidâ
tâ sözün hayr'ile bula intihâ

15. Feth olup müşkil-lerün hep ola hall
Kavl ü fi'lünde bulınmaya halel

16. Hâsıl idesin kemâl-i iktidâr
Bula-sın söz âleminde iştihâr

17. Pes ayıt «el-hamdüli'llâhi'l-muîn»
Râzıku'l-erzâk Rabbi'l-âlemîn

18. Hamd ana kim yir ü gök ehli tamâm
Rûz u şeb yir lütfi hânından taâm

19. Hamd Anundur Hâmid ü Mahmûd Ol
Cûd Anundur Vâcid ü Mevcûd Ol

20. Şükr Anundur k'oldı Rabbi'l-âlemîn
Dahi cem' olmamışiken mâ' ü tîn

21. Nîmeti merbûbıdur çün ins ü cân
Ana hamd itmek gerekdür câvidân

22. Bed' âlemden olınca intihâ
Cem olursa enbiyâ vü evliyâ

23. Dahi ikdâm eyler-ise ins ü cân
Hamdinün itmâmına Anun ayân

24. Bin bininden birisin add idemez
Nice ad ihsâ ile had idemez

25. Bil ki bir nîmetde kalur güng ü lâl
Hamd ü şükr eylerler-ise lâyezâl

26. Şükr ü nîmet zîre nîmetdür hemân
Pes buna kaçan olur hadd ü kerân

27. İlle vardur bu kadar kim bir nefes
Şükrden hâlî gerekmez k'ola kes

28. Tâ ki şâkirlerden ola adı ad
Nîmet ü ikbâlin artura Ahad

29. Hıfz ü emânında idüben emîn
Kurtara şeytan şerrinden hemîn

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

30. Râhat ü rahmetde ola tâ ebed
İzzet ü iclâline olmaya had

var. 2b 31. Çünki kâr-ı feth-i hamd oldı tamâm
Nazma sûz ü derdile bağla nizâm

32. Tâ ki her ne söylerisen hûb ola
Dinleyenlere kamu mahbûb ola

33. Can kulağın tuta ana ins ü cân
İşidenün gide kalbinden gümân

34. Hûblar zülfi gibi dilgîr ola
Gerdeni cân ü dile zencîr ola

35. Zâid-i cân ola dilberler gibi
Kayd-ı akl ide semenberler gibi

36. Rûh-ı İsâ gibi rûh efzâ ola
Dinleyenlere dem-i ihyâ ola

37. Şâd ola lafzın işidenler tamâm
Halk arasında ola hayrü'l-kelâm

38. Zikri artura gönüllerde safâ
Fikri ola canlara ayn-ı şifâ

39. Anun ucından seni yâd ideler
Gerd-i gamdan cânunı şâd ideler

40. Haşre dek adın ferâmûş olmaya
Zikrün iden kişi hâmûş olmaya

41. Dâim ideler duâlar cânuna
Yazalar müzdin senün dîvânuna

42. Râhat-ı rûha iresin tâ ebed
Yandura hussâdunı nâr-ı hased

43. Gülşen-i can gibi handân olasın
Gussa-suz her lahza şâdân olasın

44. Bu sözi ko burada dursun bu dem
Fursat elden gidüben çekme nedem

45. Mustafa mevlüdine âgâz kıl
Nağmene bülbülleri demsâz kıl

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DER TEVHÎD-İ BÂRÎ AZZE İSMEHU

46. Fikr idermisin ki vardur bir İlâh
Kim Anun masnûıdur hep mâsivah

var. 3a 47. Vâcibü'z-zât Oldur Anundur vücûd
Kim bu mevcûdâta indi feyz-i cûd

48. Yirler ü göklerde Oldurur İlâh
Zâtına kıldı bu eşyâyı güvâh

49. Mevcud Oldur kim vücûd-ı ins ü cân
Anun îcâdından olmuşdur ayân

50. Bil bu mevcûdâtda olan vücûd
Zâhir ü bâtın Ana eyler sücûd

51. Zât Anundur bu zevâtât Ana zıl
Bu zevâtâta meânî cân ü dil

52. Ol meânîdür usûl ü mârifet
Anlarun-dur derd-i esmâ vü sıfat

53. Âdemi bu ikiden böldi temîz
Kim hallâyıkdan kamu oldı azîz

54. Bu ikiyi virdügiçün Ol Gânî
Gayrdan izzetlü kılmağa seni

55. Sen dahi hamd it Ana kim ol hamîd
Nîmetüni ömrüni ide mezîd

56. Çün diledi Zâtı ola âşikâr
Âlemi ketm-i ademden kıldı var

57. Kudretile zâhir idüp âlemi
Kıldı anlardan güzîde Âdemi

58. Âlem ü Âdem bulup Andan zuhûr
Kâinâtı gark itdi cümle nûr

59. Buldı ol nûr-ile âlem rûşinâ
Birbirile oldı lâbüd âşinâ

60. Vâcib Oldur kim vücûdında kıyâm
Yine kendü Zâtı-ile-dür müdâm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İNEVİ

61. Gayrdan değüldür Andagı vücûd
Bil-ki eşyâda Anundur hep bu cûd

62. Zâtıdur iden vücûdın iktizâ
Nitekim ider şerîkin intifâ

63. Pes vücûb oldı vücûdı zâtınun
Mümkin olduğı gibi mir'âtınun

var. 3b 64. Halk-ı âlem hep vücûdı cûdıdur
Kamu eşyâ kudreti mevcûdıdur

65. Cûdı Anun bir denizdür kim nemi
Gark idüpdür buna bin yıl âdemi

66. Yirde gökde her ne kim var bîş ü kem
Feyz-i cûdından urur mecmû-ı dem

67. Mümkinâtı yogiken var eyledi
Kudret ü ilmini izhâr eyledi

68. Yogiken bunları çünki kıldı var
Kudretini kıldı andan âşikâr

69. Emr-i «Kün»den çün ulaşdı kâfa nun
Sûrete geldi kazâyâ-yı derûn

70. Andan oldı bu cemî-i mümkinât
Hem dokuz âbâ-ile dört ümmehât

71. Bunları bî-meşveret kıldı tamâm
İlm-i gaybından kamu tutdı nizâm

72. Bil ki bir kez «Ol» dimekden oldı hep
Devr-i eyyâm ü Sipihr ü rûz u şeb

73. Mümtenîdür hem Ana kılmak nazîr
Ne şerîk ü ne şebîh ü ne vezîr

74. Evvel Oldur k'evvelinün yok öni
Âhir Oldur k'âhirinün yok soni

75. Serteser olsa halâyık akl-ı kül
Bulımaz bu bahr-i bî-pâyâna pul

76. Şâhpâz-ı akl döker bunda per
Andelîb-i nâtıka sır bunda ser

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

77. Künk-i vasfında ukûl-i cinn ü nâs
Derk idemez cüz hayâlât ü hirâs

78. Zâtıdur Anun münezzeh aybdan
Şöyle kim kavli müberrâ reybden

79. Evvelinden virmedi kimse nişân
Âhirine irmedi hiç vehm-i cân

80. Oldurur Cebbâr ü Hayy u Lâyemût
Kaadir ü Kayyûm u Ferd ü Lâyefût

var. 4a 81. Vasf-ı zâtı «kul hüvallâhü ehad»
Hem sıfât-ı pâki «Allâhü's-samed»

82. Vâhid ü Ferd ü Kadîm ü Lemyezel
Râzıku'l-erzâk ü vehhâbü ezel

83. Hem Ana yokdur hudûd-ile rüsûm
Hiç ihâta eylemez Anı ulûm

84. Vâhid Oldur kim şerîki yok Ahad
Vâcid Oldur kim sifâtıdur Samed

85. Bu mezâhir kim görinür serteser
Hilkat-i sun'ından Anun bir eser

86. Evvel ü âhir çün Anun zâtıdur
Nev'-i insan zâtınun mir'âtıdur

87. Zâhir ü bâtın bilinen âşikâr
Aks-i nûr-ı zâtıdur leyl ü nehâr

88. Râst-bîn olup bulan tahkîka râh
Dir iki âlemde yokdur mâsivâh

89. Hakdan özge dahi yokdur bir vücûd
Kim sezâ ola Ana itmek sücûd

90. Vâcid Oldur kim vücûd-ı ins ü cân
Nûr-ı zâtı pertevindendür ayân

91. Bil ki eşyâ cümle nûr-ı zâtıdur
Kadiriyyet isminün mir'âtıdur

92. Zâhir ü bâtın çün Oldur Hâzır Ol
Evvel ü âhir her işde Nâzır Ol

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

93. Olmışı Ol eyledi hem olanı
Olduran dahi hem Oldur olanı

94. Arş ü Kürsi yir ü gökde ne ki var
Kamu Anundur hem Andandur i yar

95. Bu nizâm ü kevkeb ü bu mihr ü mâh
Zât-ı pâki birliginedür güvâh

96. Ansuz olmak mümtenîdür bu vücûd
Zirâ Anundur kamuda feyz-i cûd

97. Feyz-i cûd itmese-idi Ol İlâh
Kimse bulmazdı vücûd iline râh

var. 4b

98. Perde-i ketm-i ademden bu vücûd
Âşikârâ olup itmezdi sücûd

99. Pes bu mevcûdâta vardur bir sebep
K'anun-içün zâhir oldı kevn hep

100. Bil ki mevcûdâtdan Oldur murâd
Andan oldı asl ü fer' ü din ü dâd

101. Bu zevâtun aslı çün Ol zâtdur
Bî-vesîle Hakka Ol mir'âtdur

102. Ahmed-i Muhtâr oldı pes sebep
Ne ki maksûd-ise Andan it talep

103. Tâ ki maksûdın elüne gire zûd
Başun'ol sevdâ-ile çıkmaya dûd

104. Zât-ı Ahmed oldı çün mir'ât-ı Hak
Andan itdi cüz' ü külli Zât-ı Hak

105. Kamu eşyâyı pes Andan kıldı var
Bu mezâhir andan oldı âşikâr

106. Aslı eşyânın çün Oldur bî-gümân
Anun-içün yaradıldı bu cihân

107. Gerçi Âdem evvel-idi sûretâ
Lîkin Ahmed akdem-idi sîretâ

108. Nitekim eşbâha Âdem oldı eb
Zerr ü nesl'anun belinden geldi hep

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

109. Ahmed-i Muhtâr ebü'l-ervâh-dur
Nûr-ı pâki rûh-i rûh ü râh-dur

110. Zerre-i envârı rûh-ı enbiyâ
Şemme-i esrârı cân-ı evliyâ

111. Ol gürûhun ibtidâdan bu Nebî
Hem sipehsâlârı-idi hem ebi

112. Muktedî-idi kamu bu muktedâ
Buna iderlerdi candan iktidâ

113. Kimse sûret âlemine gelmedin
Sûretün nâm u nişânı olmadın

114. Bu-idi ervâh arasında rüsûm
Hiç bilinmezken husûs-ile umûm

var. 5a 115. Çünki sûret âlemi oldı bedîd
Fırka fırka oldı hurr-ile abîd

116. Âlem-i ecsâm oldı müstevî
Oldı hep canlar bedende münzevî

117. Zâhir-i âlem bezendi serteser
Buldı revnak anunile bahr ü berr

118. Zerr ü nesl artup şeref buldı cihân
Göz açup gördi cihânı ins ü cân

119. Enbiyâ birbiri ardınca tamâm
Gelüben Hakdan getürdiler peyâm

120. Hem didiler kim geliser Mustafâ
Halk-ı âlem bulısar Andan safâ

121. Dîni edyânun olısar bihteri
Nitekim zâtı zevâtun mihteri

122. Enbiyânun pâdişâhı olısar
Hep Anun anlar sipâhı olısar

123. Enbiyâ vü mürselînün hâtemi
Evliyâ vü esfiyânun akdemi

124. Olısar tâc-ı seri «Levlâk Anun
Pâyigâh-ı rütbeti eflâk Anun

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

125. Ümmeti hem olısar hayrü'l-ümem
Milletinün olısar yiryüzi hem

126. Şâhlar bâbında bende olısar
Hizmetinde serfigende olısar

127. Kayser ü kisrâ vü hem hâkan-ı Çin
Azm atı önünde öpiser zemîn

128. Bâri bu vasf-ile mürseller tamâm
Muştıladı Ahmedi birbir benâm

129. Gör kim Ol sultanı ne serverdürür
Nice mürsel nice Peygamberdürür

130. Ümmeti-isen Anun i nik-nâm
Işkile di «es-salâtü ve's-selâm»

131. Adı anıldığı dem i mü'minîn
Şevkile virün salâvât ecmain

DER BEYÂN-I SEBEB-İ NAZM-I KİTÂB

132. Bir nefes benden yana tut gûş-i cân
Tâ meâniyi bedî' idem beyân

133. İşidüp anı revânun şâd ola
Gönlünün vîrânesi âbâd ola

134. Gül gibi handân ü hurrem olasın
Bülbül-i dil gibi hoş-dem olasın

135. Nâle-i dilsûzun olup rûh-ı rûh
Andan ola gönlüne feth-i fütûh

var. 5b 136. Bir sefâ hâsıl idesin anda sen
K'itmeyesin dahi meyl-i cân ü ten

137. Bil ki gönlünden çıka hubb-i sivâh
Kalmaya anda hayâl-i mâl ü câh

138. Serteser gönlün sarây-ı nûr ola
Cân ü dil andan ebed mesrûr ola

139. Bir gınâya iresin kim her ganî
Görüp ol hâletde reşk ide seni

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

140. Vâsıl ola cânuna üns-i rızâ
Hâsıl ola gönlüne kuds-i rızâ

141. İki âlemde olasın kâmiyâb
Doğa kalbün maşrikından âfitâb

142. Pür ola sînen sarayı feyz-i nûr
Zerrece kalmaya gönlünde fütûr

143. Zâhir ü bâtından olasın ferâh
Kalbüne yol bulmaya gerd-i terah

144. Bu söze yokdur *Hafî* pâyân-ı bun
Defter-i dîvâna sığmaz bu sahun

145. Ne sebeb oldı bu söze kıl beyân
Tâ ola dinleyene bu sır âyan

146. Ne içün bu işe ikdâm eyledün
Lafz ü mânâ nazmın itmâm eyledün

147. Çünki sordun gûş kıl i pür hüner
Tâ bilesin bu haberlerden haber

var. 6a 148. Ne sebeb esbâb vardur bunda çok
Kim anun def'ine akla çâre yok

149. Biri bu kim fikr-i encâm eyledüm
Pes bu söz nazmında ikdâm eyledüm

150. Biri dahi bu ki yâd oldukça bu
Bana bundan hâsıl ola âb-ı rû

151. Biri dahi bu ki na't-ı Ahmed'i
Kendüme kıldum vesîle sermedî

152. Biri dahi bu ki bir gün dil hazîn
Otururdum halvetümde ben hemîn

153. Gönlüme ilhâm ilundı kim hafî
Hâkde olmazdan öndin muhtefî

154. Koyıgör sonunda bir hoş yâdigâr
Kim unutmaya adunı rûzigâr

155. Haps-i lahd içre olursın gark-ı hâk
Nâgehân pervâz idüben rûh-ı pâk

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

156. Niçe yıllar adun anılmaz kalur
Ad u sânun kimsene bilmez olur

157. Unıdulursın bu âlemde tamâm
Şimdiki demden ilâ Yevmi'l-kıyâm

158. Anun-içün ben dahi itdüm şürûğ
Nakl idüp bunda usûl-ile fürûğ

159. Tâ ki sözüm bula bundan iştihâr
Ben gidem sonumda kala yâdigâr

160. Bu değül kim Ahmed'ün medhin tamâm
Diyübilem «es-Salâtü ve's-selâm»

161. Ben kimem cem' olsa cümle ins ü cân
Medhi-içün Ahmed'ün i pâk cân

162. Midhatini şugl idinseler tamâm
Haşr olunca cidd ü sa'y idüp müdâm

163. Binde birini tamâm itmeyeler
İntihâ-yı medhine yitmeyeler

164. Zira meddâhı Anun Allâh'dur
Anun-içün Ol bu resme Şâhdur

var. 6b 165. Kanda kaldı bu ki ben tenhâ hemân
Midhatinde ol Şahun açam dehân

166. Ben neyem ne kudretüm vardur kimem
Belki en kemler keminden de kemem

167. Bilürem diyemedüğümi tamâm
İlle hiç gitmez dilümden bu kelâm

168. Geçemedüm bu hevâdan n'ideyüm
Pes heves atını kanca yideyüm

169. Bâri itdüm hep kusûrumla şürûğ
Tâ sözüm bula bunun-ile şüyûğ

170. Hem sözüme gele bu sözden şeref
Ola sonumda benüm hayrü'l-halef

171. Dahi bulam âlem içre kerr ü fer
Adum ola mâdih-i hayrü'l-beşer

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

172. İki âlemde bununla anılam
Hâşa-kim ben bu işümde yanılam

173. Lîki umaram ki söz ehli tamâm
Ayn-ı lütf-ile ericek bu kelâm

174. Bulıcak lütf-i meânîde kusûr
Dahi vezn ü nazmıda acz ü fütûr

175. Ben kula ta'n ü fazîhat itmeye
Hod-pisend izin gözedüp gitmeye

176. Setr ide ne denlü bulursa uyûb
Dimeye ta'na dilinden zişt ü hûb

177. Dahi anun dahi aybın Girdigâr
Lütfi-ile setr ide leyl ü nehâr

178. Lütf ü ihsân eyleyüp islâh ide
Ben zelîli rahm idüp iflâh ide

179. Zîra ehl-i fazl olan settâr olur
Acz ü zillet ehline gamhâr olur

180. Çün fazîlet ilmile olur tamâm
Âlim olan kimseyi kılmaz melâm

181. Zîra ben kendü kusûrum bilürem
Nazmıda acz ü kusûrum bilürem

var. 7a 182. Kendü aybuma kıluram îtirâf
Ehl-i fazl olan gerek ide muâf

183. Rahmet ana kim tecâvüz itmeye
Adumı halk içre yavuz itmeye

184. Pes bu söze eyledüm ikdam tamâm
Cân ü dilden şevk ü zevk-ile tamâm

185. Dilerem siz de idicek bunı gûş
Viresiz candan salâvât tûş tûş

186. Lîkin itmenüz tekâsül bu işe
Tâ ki urmayasız elünüz dişe

187. Dahi şevk-ile dirüp bir yire hûş
Kalb-i sâf-ile tutun bu söze gûş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

188. Zîra kim bu söz kelâmun hâsıdur
Dîn ü îman ehlinün ihlâsıdur

189. Mevlid-i Mahbûb-ı Hakdur bi-hilâf
Bunda yokdur kizb ü tezvîr ü güzâf

190. Ahmed-i Muhtâr'a kim kevn ü mekân
Anun-içündürür Andan-dur ayân

191. Nice doğdı anadan buldı vücûd
Nice kıldı Ana Ol Lütf ıssı cûd

192. Dinleyüben bilicek anı tamâm
Dil açuban hâsıl olan hâs ü âm

193. Dileğüm oldur ki sıdk-ı hâsile
Fâtiha okıyalar ihlâsile

194. Müzdüni cân-ı Hafî'ye vireler
Ol dağılmışun dağuğın direler

var. 7a 195. Tâ ola anlar dahi hayr-ile yâd
İki âlemde olalar ber-murâd

196. Ahmed-i Muhtâr'dan irüp meded
Yarlıgaya anları Hayy ü Ahad

197. Tâlii mes'ûd ola mecmûınun
Âhiri mahmûd ola mecmûınun

198. Haşrda Andan şefâat bulalar
Kuds bağında Anunla olalar

var. 7b 199. Bu sözi bu vechile dirsek müdâm
Niçe niçe haşre dek olmaz tamâm

200. Yine evvelki sözüni eyle yâd
K'işidenlerün revânı ola şâd

201. Tamu odından umarsanuz necât
Şevkile din «es-Salâtü ve's-selâm»

DER İBTİDÂ'-İ ÂFERİNİŞ

202. Nâle it i andelîb-i bâğ-ı cân
Kim nevâna âşık olmışdur cihân

203. Gülşenin gönül-lerün handân kıl
Can semenzârın pür elhân kıl

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

204. Oldı çün âlem benefşe gibi gûş
Cûş u sûz-ile demidür it hurûş

205. Andan ön kim lâle gibi pîrehen
Kana boyanup idinesin kefen

206. Saçasın başa giye gibi türâb
Mahv ola çeşmünde dîde çün hubâb

207. Gül gib'ola âb-ı cismün serteser
Kalmaya reng-i terâvetden eser

208. Gonca gibi yırtıla perden tamâm
Hayr ü şerden gelmeye senden kelâm

var. 7b 209. Süsen-i ebkem gibi olma hamûş
Kim sadef gibi tutupdur halk gûş

210. Bu mahalde bu kelâmı it tamâm
Zîra vardur her makala bir makam

211. Mevlidine ol Şahun âgâz it
Nağmene âşıkları demsâz it

212. Aslı-ile Mevlid'i eyle beyân
Tâ meânî-yi bedîğ ola ayân

213. İbtidâdan asl-ı nûr-ı Ahmed'i
Âfitâb-ı Âsumân-ı sermedi

214. Ahmed'e irince şerh eyle tamâm
Tâ biline aslı-ile bu kelâm

300 b FÎ TÂRİHİ KİTÂBEHİ VE'L-TİMÂSİ'D-DUÂİ

1. Bu kitâbı kâtib eyledükde tam
Şehr-i Şâbandan yigirmi'ki dihem

2. Dahi pencşenbe güni-idi tamâm
Ol yigirmikinci gün i nîk-nâm

3. Hem dokuz bin ü dokuz yüz pist ü sih
Beytdür mecmûı i ferhunde meh

4. Hafz idi hem sâl-i hicretden aded
Kim bu deryâya bulundı umk u had

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Niçe yıllar sa'y idüben rûz u şeb
Bu kitâb-ı canfezâyı böyle hep

6. Cem' olup nazm eyleyüp virdüm nizâm
Tâ ki benden sonra kala bu kelâm

7. Okınup dinlendüğince mü'minîn
Beni analar duâdan ecmaîn

8. Tâ Hafî-yi rûsiyâha ol Habîb
Rahm idüp vire şefâatdan nasîb

9. İki âlemde işini sağ ide
Rıfkı suyile karasın ag ide

10. Şefkat uma varıcak dergâhına
Sığınuban sıdkile Allâhına

11. Ümidüm oldur ki nevmîd itmeye
Bâb-ı rahmetden sürilüp gitmeye

12. Yüzüme urmayalar isyânumı
Afvideler zillet ü tuğyânumı

13. Anda kim bir ben kallam bir dem hemân
Derdüme ol demde Sen ol em hemân

Temmetü'l-kitâb...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ZÂDÜ'L-MEÂD'IN İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTI YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bir Siyer-Mevlid niteliğinde olan eserin içinde asıl adı *(Zâdü'l-Meâd)* geçmekte ise de, metnin başında *Mevlüdü'n-Nebiyy* ibâresi mevcuttur. Bu ibâre içindeki *Mevlüd* kelimesinin son hecesinde -ü- sesi *vav* ile gösterilmiştir ki, arapçada ism-i zaman ve ism-i mekân olarak kullanılan mevlid kelimesinin bu şekilde yazılışına Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)'in doğumuna müteallik birçok eserde tesâdüf edildiğini *Süleyman Çelebi'nin Mevlid*'i (İstanbul, 1980) adlı kitabımda kaydetmiş ve bunun (v) tesiriyle olan bir yuvarlaklaşmadan kaynaklandığını sandığımı belirtmiştim.

Zâdü'l-meâd, imlâ, dil ve din yönünden kıymetli bir eser vasfını taşımaktadır. Şekil bakımından, aynı nevîden eserler arasında husûsî bir yeri olduğu söylenemez. Ancak, vezin aksaklığına eserin hemen hiçbir beyitinde tesâdüf edilmemektedir. Yukarıda da belirttiğim gibi, birçok yerinde kelimelerin bâzı heceleri hazfedilerek veyâ bâzı kelimeler birleştirilerek, aruz vezni kalıplarına intibak sağlanmış, bu birleştirilme sırasında da Kur'ân-ı Kerîm imlâsındaki şekiller kullanılmıştır. Şekle müteallik bir unsur addedilen vezin, mânâya kuvvet verir durumdadır; şekil ve mânâ birbirini tamamlamaktadır.

Metnin baş kısmından buraya aktardığımız parça üzerinde İslâmî Türk edebiyâtı bakımından bir tahlil denemesine girişelim:

Besmele'den sonra Kur'ân-ı Kerîm'in kıymeti hakkında beyitler gelmektedir ki, burada belirtilenler İslâmî hakîkatler çerçevesinden uzaklaşmamaktadır. Nitekim, Yrd. Doç. Dr. Ali Özek, kendisinin başkanlığında bir hey'et tarafından yayınlanan *Kur'ân-ı Kerîm ve açıklamalı meâli* (İstanbul, 1982)'nin takdim yazısında (s. 9), Sünen Tirmizî (XI. cüz, Bâb: *Sevâbü'l-Kur'ân*)'den naklen şu bilgiyi vermektedir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Resûlullâh (S.A.V.) bir hadîs-i şerîflerinde, Kur'ân'ı şöyle anlatır: «Allâhın kitâbı Kur'ân! Onda sizden öncekilerin kıssaları, sizden sonrakilerin haberleri, kendi aranızda olanların da hükümleri vardır. O, doğruyu eğriden ayıran bir kitaptır. O, hiçbir zaman değersiz konuşmaz. O, Allâhın sağlam ipidir. O, zikr-i Hakîmdir. O, dosdoğru yoldur. Kötü arzular Onu aslâ hedefinden saptıramaz. Diller Onu karıştıramaz (bozamaz). Âlimler Ondan doymaz. O, tekrar tekrar okunmakla eskimez. Onun acâib ve garâibi (akıllara hayrete düşüren mânâları) hiç tükenmez. O, cinnîlerin işitiri işitmez hakkında, «Biz acîb bir okuma işittik ki, doğruya iletir. Derhâl Ona îmân ettik!» dedikleri kitaptır. Onun ölçülerine göre konuşan doğru söyler. Ona göre davranan sevap kazanır. Onunla hükmeden âdil olur. Ona çağıran, doğru yola çağırmıştır.»

Kur'an, Allah kelâmıdır. Kur'ân'ın pek çok yerinde:: «Gaybı Allahtan başka kimsenin bilemeyeceği ifâde edilmektedir.»

Şu hâlde, Besmeleyle söze başlamak lüzûmundan sonra gelen:
Fâtih-i gencîne-i esrâr-ı Gayb
Matla'-ı dîbâce-i envâr-ı Gayb

beyti yerliyerincedir.

Yrd. Doç. Dr. Ali Özek'in, aynı meâlin takdim kısmında, Kur'ân-ı Kerîm'in bütün insanlığa nasıl ulaşacağını belirttiği satırlar da (s. 9) meseleye ışık tutmaktadır :

«Lafızlariyle ibâdet edilen bir kitap olması sebebiyle, Kur'ân'ın arapça metni bütün insanlara ulaşacak, herkes Onu okuyacak, ezberleyecek, ibâdetlerinde okuyacak, mânâsını anlamadığı hâlde, Ona ısınacak ve Onunla duygulanacaktır. İşte bu, Kur'ân lafızlarının mûcize oluşundan kaynaklanan bir özelliktir. Nitekim, bugün herkes Kur'ân'ın arapça aslını okur, hattâ hâfızlar Onu baştan sonuna kadar severek ezber ederler ve okudukça duygulanırlar.

Aynı meâlde, s. 10'da da şöyle denilmektedir

«Kur'an, lafzı ve mânâsiyle mûcizedir. Böylece, âhir zaman peygamberine verilen en büyük mûcizenin dil nev'inden oluşunun hikmeti ortaya çıkar. Kur'ân'ın Kıyâmet'e kadar her gün mûcizeliğini ve tâzeliğini koruması aslında bu mûcizenin her gün birer tezâhürüdür.

Kur'an hakkında aşağıdaki sûrelere bk. Bakara, 185; Nisâ 82; Mâide, 101; En'âm, 19; A'râf. 204; Tevbe, 111; Yûnus, 15, 37, 61;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yûsuf, 3; Hicr, 1, 87, 91; Nahl, 98; İsrâ, 9, 41, 45, 46, 60, 78, 88, 89; Kehf,54; Tâ-Hâ, 2, 114; Furkan, 30, 32; Neml, 1, 6, 76, 92; Kasas, 85; Rum, 58; Sebe', 31; Yâ-Sîn, 2, 69; Sad, 1; Zümer, 27; Fussılet, 26; Zuhruf, 31; Ahkaf, 29; Muhammed (S.M.), 24; Kaf, 1, 45; Kamer, 17, 22, 32, 40; Rahman, 2; Vâkıa, 77; Haşır, 21; Müzzemmil, 4, 20; Dehr, 23; İnşikak, 21; Bürûc, 21; (Kur'ânen:) Yûsuf, 2; Ra'd, 31; İsrâ', 106; Tâ-Hâ, 113; Zümer, 28; Fussılet, 3, 44; Şûrâ, 7; Zuhruf, 3; Cin, 1. (Kur'ânehû:) Kıyâme, 17, 18; (Kur'âna «Eûzü Besmele» ile başlamak:) Nahl, 98; Müzzemmil, 8; (Kur'âna derin saygı ve Ondan ürperiş:) Zümer, 33; (Kur'âna ittibâ':) Muhammed (S.M.), 2; (Kur'âna temiz olmayanlar el süremez;) Vâkıa, 79, 80; (Kur'an çok şerefli bir kitaptır:) Bürûc, 21; (Kur'ân Allah kelâmıdır:) Hakka, 43; (Kur'an apaçık bir huccettir:) Beyyine, 1, 2, 3, 4; (Kur'ânda ilk nâzil olan âyetler:) Alak, 5; Kadr, 1; (Kur'ân'dan, kolay olanı okuyunuz:) Müzzemmil, 20; (Kur'ân, doğruluk isteyenlere öğüttür:) Tekvir, 27, 28; Kur'ân, heybetli bir kelâmdır:) Müzzemmil, 5; (Kur'ân'ı açık açık, tâne tâne oku:) Müzzemmil, 4; (Kur'ân'ın azamet ve heybetinden dağlar parçalanır:) Haşr, 21; (Kur'ân'ı şerefli bir elçi getirmiştir:) Tekvîr, 19; (Kur'an, Kadir gecesinde nâzil oldu:) Kadr, 1; (Kur'ân, kâfirler için dâğ-ı derûndur:) Hakka, 50; (Kur'ân, kat'î bilginin tam gerçeğidir:) Hakka, 51; (Kur'ân, kat'î bir kelâmdır:) Târık, 13, 14; (Kur'ân mahfûzdur:) Fussılet, 40, 41, 42; (Kur'ân okumak:) Ankebut, 45; Saffât, 3; Tîn, 6; (Kur'ân rehberdir:) Zümer, 23; (Kur'ân şaka değildir:) Târık, 14; (Kur'ân tenâkuzdan âzâdedir, dosdoğru arapça bir kitaptır:) Zümer, 28.

Allah adiyle başlamak, Besmele ile işe girişme gerekliliğine temas edilen beyitler için bk. Neml, 30.

Daha sonra Allâha hamd etmek lüzûmundan bahsedilmektedir.

Hamd hakkında bk. Fâtiha, 1; Bakara, 30; Âl-i İmrân, 188; En'âm, 1, 45; A'râf, 43; Tevbe, 112; Yûnus, 10; Ra'd, 13; İbrâhim, 39; Hicr, 98; Nahl, 75; İsrâ', 44, 52, 73, 111; Kehf, 1; Tâ-Hâ, 130; Mü'minûn, 28; Furkan, 58; Neml, 15, 59, 93; Kasas, 70; Ankebut, 63; Rum, 18; Lukman, 25; Secde, 15; Sebe', 1; Fâtır, 1, 34; Saffât, 182; Zümer, 29, 74, 75; Mü'min, 7, 55, 65; Şûrâ, 5; Câsiye, 36; Kaf,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

39; Tur, 48; Tegabün, 1; Nasr, 3; Bakara, 267; Nisâ, 131; Hûd, 73; İbrâhîm, 1, 8; Hacc, 24, 64; Lukman, 12. 26; Sebe', 6; Fâtır, 15; Fussılet, 42; Şûrâ, 28; Hadîd, 24; Mümtehine, 6; Tegabün, 6; Büruc, 8.

İslâmî konuların, bu türden eserlerdeki sıra ile, gereğince işlenildiği eserde kelimeye bağlı san'atlar ön planda gelmekle berâber, his unsuru da ön plandadır.

Sonuç olarak, bir Siyer-Mevlid'in husûsiyetlerinden olan konular sırasına riâyet edilmiş, âyet ve hadislere bu sıra içinde yer verilmiş, edebî san'atlar kelimeler üzerinde, hisse merbut durumda yer almıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

كتاب مولود النبي عليه السلام

بسم الله الرحمن الرحيم

اول آيات قرآن قديم — لفظ بسم الله الرحمن الرحيم

فاتح گنجينهٔ اسرار غيب — مطلع ديباجهٔ انوار غيب

مبدء هر كار فتح هر كلام — منشاء هر نامهٔ ختم ختام

زينت توقيع طغراي ازل — فتح مفتاح جميع عقد جل

معرفت بخش صدور انس جان — منزلت افزاي خلقان جهان

نام فتاح اولدي چون مفتاح فتح — فتح اندن بلكه ايده فتاح فتح

فتح ابواب معانيدن فتوح — ديلسك فتاحدن اوم فتح روح

كرايره اندن سكا عون مدد — اولسن مقبول الله الصمد

چون مفتحدن اولور هر فتح باب — نام فتاحيله قل فتح كتاب

حقك ازليله اوليجق فاتحه — خاتمه خيريله ايدر فاتحه

حق اذنسز چونكه ايش ابتر اولور — انسز ايشه بشلين بي بر اولور

هر نچن قلسك حقي بدو كلام — نظمه الله اديله ور نظام

[illegible] انسز نايه ايدرسك شروع — ناتمام اولر قمو اصل فروع

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

بس کرك انکله اتمك ابتدا — تا سوزك خیریله بوله انتها

فتح اولب مشکللرك هب اوله حل — قول فعلکده بولنمایه خلل

حاصل ایداسن کمال اقتدار — بوله سن سوز عالمنده اشتهار

بس ایت الحمد لله المعین — رازق الارزاق رب العالمین

حمد اکا کیم بیرو کوك اهلی تمام — روز شب بر لطفی خوانندن طعام

حمد انکدر حامد و محمود اول — جود انکدر واجد و موجود اول

شکر انکدر که اولدر رب العالمین — داخی جمع اولمامشکن ماء طین

نعمتی مربوبدر چون انس جان — آکه حمد اتمك کرکدر جاو ذان

بدو عالمدن اولنجه انتها — جمع اولرسه انبیا و اولیا

داخی اقدام ایلریسه انس جان — حمدنك اتمامنه آنك عیان

بیك بیکندن بیرسن عد ایدمز — نیجه عد احصا ایله حد ایدمز

بلکه بر نعمتده قالرکنك لال — حمد شکر ایلرلریسه لایزال

شکر نعمت زیره نعمتدر همان — بس بوکا قاچن اولر حد و کران

اله وردر بو قدر کیم بر نفس — شکردن خالی کرکمز که اوله کس

تا که شاکرلردن اولا ادی عد — نعمت اقبالن ارتوره احد

حفظ امانده ایدوبن امین — قورتره شیطان شرندن همین

راحت رحمتده اولا تا ابد — عزت اجلالنه اولمایه حد

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

چونکه کار فتح حمد اولدی تمام — نظمه سوزدر دله بغله نظام

تاکه هر نه سویلرسک خوب اولا — دکلینلاره قمو محبوب اولا

جان قلاغن طوته آکا انس جان — ایشیدانک کیده قلبندن کان

خوبلر زلفی کبی دلکیر اولا — کردنی جان دله زنجیر اولا

صاید جان اوله دلبرلر کبی — قید عقل ایده سمنبرلر کبی

روح عیسی کبی روح افزا اولا — دکلینلاره دم احیا اولا

شاد اولا لفظن ایشیدنلر تمام — خلق آراسنده اولا خیر الکلام

ذکر ارتوره کوکللرده صفا — فکری اولا جانلره عین شفا

انک اوجندن سنی یاد ایده لر — کرد غمدن جانکی شاد ایده لر

حشردک آدک فراموش اولمیا — ذکرک ایدن کیشی خاموش اولمیا

دایم ایدالر دعالر جانکه — یازلرمزدن سنک دیوانکه

راحت روحه اراسن تا ابد — یندره حسادکی نار حسد

کلشن جان کیب خندان اولسن — غصه سز هر لحظ شادان اولسن

بو سوزی قوبورده طورسون بو دم — فرصت الدن کیدبن چکمه ندم

مصطفا مولودنه آغاز قل — نغمکه بلبللری دمساز قل

در توحید باری عز اسمه

فکر ادرمیسن که وردر بر اله — کم انک مصنوعدر هب ماسواه

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

وجب الذات اولدر انكدر وجود — كم بو موجودات انكدر فيض جود

يرلر و كوكلرده اولدورر اله — ذاتنه قلدي بو اسماي كواه

موجد اولدر كم وجود انس جان — انك ايجادندن اولمشدر عيان

بل بو موجوداتده اولن وجود — ظاهر و باطن اكا ايلر سجود

ذات انكدر بو ذواتات آكه ظل — بو ذواتاته معاني جان دل

اول معانيدر اصول معرفت — انلرك دردرك اسما و صفت

آدمي بو ايكدن بولدي تميز — كم خلايقدن قمو اولدي عزيز

بو ايكي يي وردكيچون اول غني — غيردن عزتلو قلماغه سني

سندخي حمدات اكا كه اول حميد — نعمتوكي عمركي ايده مزيد

چون دلادي ذات اولا آشكار — عالمي كتم عدمدن قلدوار

قدرتيله ظاهر ايدب عالمي — قلد انلردن كزيده آدمي

عالم آدم بولب اندن ظهور — كايناتي غرق ايتدي جمله نور

بولد اول نوريله عالم روشنا — بر بريله اولد لابد آشنا

واجب اولدر كم وجودنده قيام — بينه كندو ذاتيله در مدام

غيردن داكلدر انداغي وجود — بلكه اشياده انكدر هب بو وجود

ذاتدر ايدن وجودن اقتضا — نيتكم ايدر شريكن انتفا

بس وجوب اولدي وجودي ذاتنك — ممكن اولدوغي كبي مرآتنك

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

حلق عالم هب وجودی جودیدر — قامو اشیا قدرتی موجودیدر

جود انك بردكزدر كم نمی — غرق ادبدر بونجه بیك بك آدمی

پرده كوكده هر نكم وربیش كم — فیض جودندن اورر مجموع دم

ممكنات یوغكن وار ایلدی — قدرت علمینی اظهار ایلدی

یوغكن بنلاری چونكم قلدوار — قدرتینی قلد اندن آشكار

امر كن دن چون اولشدی كافه نون — صورته كلدی قضایای درون

اندن اولدی بو جمیعی ممكنات — هم طقز آبایله درت امهات

بونلری بی مشورت قلدی تمام — علم غیبندن قمو طوتدی نظام

بلكه بركز اول دمكدن اولدهب — دور ایام سپهر روز شب

ممتنعدر هم اكا اولمق نظیر — نه شریك نه شبیه نه وزیر

اول اولدركه اولینك یوق اوكی — آخر اولدركه آخرینك یوق صوكی

سرتسر اولسه خلایق عقل كل — بولمز بو بحر بی پایانه پل

شاهباز عقل دوكر بونده پر — عندلیب ناطقه صر بونده سر

كنه وصفنده عقول جن ناس — درك ادامز جز خیالات هراس

ذاتدر انك منزه عیبدن — شویله كم قولی مبرا ریبدن

اولندن ورمدی كمسه نشان — آخرینه ارمدی هیچ وهم جان

اولدر جبار حی لا یموت — قادر و قیوم فرد لا یفوت

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

وصف ذاتی قل هو الله احد — هم صفات پاکی الله الصمد

واحد و فرد و قدیم لم یزل — رازق الارزاق وهاب ازل

هم اکا یوقدر حدود یله رسوم — هیچ احاطه ایلمز انی علوم

واحد اولدر کم شریکی یوق احد — واجد اولدر کم صفاتی در صمد

بو مظاهر کم کورینور سر تسر — خلقت صنعندن آنک بر اثر

اول آخر چون آنک ذاتدر — نوع انسان ذاتنک مرآتدر

ظاهر و باطن بلین آشکار — عکس نور ذاتدر لیل نهار

راست بین اولب بولن تحقیقه راه — دراکی عالمده یوقدر ماسواه

حقدن اوزکه داخی یوقدر بر وجود — کم سزا اولا اکا اتمک سجود

واجد اولدر کم وجود انس جان — نور ذاتی پرتوندن در عیان

بلکه اشیا جمله نور ذاتدر — قادریت اسمنک مرآتدر

ظاهر و باطن چون اولدر حاضر اول — اول آخر هر اشده ناظر اول

اولمشی اول ایلدی هم اولنی — الدرن داخی هم اولدر اولنی

عرش کرسی یر و کوکده ناکه وار — قامو آنکدر هم اندن در ای یار

بو نظام کوکب بو مهر و ماه — ذات پاکی برلکینه در کواه

انسز اولمق ممتنعدر بو وجود — زیره آنکدر قموده فیض جود

فیض جود اتماسیدی اول اله — کمسه بولمزدی وجود ایلینه راه

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

پردهٔ کتم عدمدن بو وجود — آشکارا اولب اتمزدی سجود
بس بو موجود اته وردر بر سبب — کانکیچون ظاهر اولدی کون هب
بلکه موجود اتدن اولدر مراد — اندن اولدی اصل فرع دین داد
بو ذواتک اصلی چون اول ذاتدر — بی وسیله حقه اول مرآتدر
احمد مختار اولدی بس سبب — تاکه مقصودیسه اندن ات طلب
تاکه مقصودک الوکه کیره زود — باشکه اول سودایله چقمایه دود
ذات احمد اولدچون مرآت حق — اندن اتدی جزو کلی ذات حق
قاموا اشیای بس اندن قلدوار — بو مظاهر اندن اولدی آشکار
اصلی اشیانک چون اولدر بیکمان — آنکیچون یاردلدی بو جهان
کرچه آدم اولیدی صورتا — لیکن احمد اقدمیدی سیرتا
نیتکم اشباحه آدم اولداب — ذر و نسل آنک بلندن کلدهب
احمد مختار ابو الارواح در — نور پاکی روح روح راح در
ذرهٔ انواری روح انبیا — شمهٔ اسراری جان اولیا
اول کروهک ابتدادن بو نبی — هم سپهسالاریدی هم ابی
مقتدی ییدی قمو بو مقتدا — بوکه ایدرلر دجاندن اقتدا
کمسه صورت عالمینه کلمدن — صورتک نام نشانی اولمدن
بویدی ارواح اراسنده رسوم — هیچ بلنمزکن خصوصیله عموم

چونکه

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

چونکه صورت عالمی اولدی بدید — فرقه فرقه اولدی حریله عبید

عالم اجسام اولدی مستوی — اولدی هب جانلر بدنده منزوی

ظاهر عالم بزندی سرتسر — بولدی رونق انکیله بحر و بر

ذرّ نسل ارتب شرف بولدی جهان — کوز اجب کوردی جهانی انس جان

انبیا بر بیر اردنجه تمام — کالبن حقدن کتردیلر پیام

هم دیدیلر کم کلیسر مصطفا — خلق عالم بولسر اندن صفا

دینی ادیانک اولیسر بهتری — نیتکم ذاتی ذواتک مهتری

انبیانک پادشاهی اولسر — هب انک انلر سپاهی اولسر

انبیا و مرسلینک خاتمی — اولیا و اصفیانک اقدمی

اولسر تاج سری کولاک انوک — پایکاه رتبتی افلاک انوک

امتی هم اولسر خیر الامم — ملتینک اولسر بریوز هم

شاهلر بابنده بنده اولسر — خدمتنده سرفکنده اولسر

قیصر و کسرا و هم خاقان چین — عزم اتی اوکنده اوپیسر زمین

باری بو وصفیله مرسللر تمام — مشتلادی احمدی بر بر بنام

کورکم اول سلطان نه سرور درر — نیجه مرسل نیجه پیغامبر درر

امتی بیسک انوک ای نیک نام — عشقله دی الصلاة والسلام

آدی آکلدوغی دم ای مؤمنین — شوقله ویرک صلاوات اجمعین

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

در بیان سبب نظم کتاب

بر نفس بندن یکادت کوش جان — تا معانیی بدیع ایدم بیان

ایشدب آنی روانک شاد اولا — کوکلک ویرانسی آباد اولا

کل کبی خندان خرم اولسن — بلبل دل کیب خوش دم اولسن

ناله دلسوزک اولب روح روح — اندن اولا کوکلکه فتح فتوح

بر صفا حاصل اداسن انده سن — که آتمیاسن داخی میل جان تن

بلکه کوکلکدن چقه حب سواه — قلمیه انده خیال مال جاه

سر تسر کوکلک سرای نور اولا — جان دل اندن ابد مسرور اولا

بر غنایه ایرسن کم هر غنی — کورب اول حالتده رشک ایده سنی

واصل اولا جانکه انس رضا — حاصل اولا کوکلکه قدس رضا

ایکی عالمده اولاسن کامیاب — طوغه قلبک مشرقندن آفتاب

پر اولاسنک سرای فیض نور — ذرجه قلمایه کوکلکده فتور

ظاهر و باطندن اولاسن فرح — قلبکه یول بولمیه کرد ترح

بو سوزه یوقدر حقی پایان بن — دفتر و دیوانه صغمز بو سخن

نه سبب اولدی بو سوزه قل بیان — تا اولاد کلاینه بو سر عیان

نایچون بو ایشه اقدام ایلدک — لفظ معنی نظمن اتمام ایلدک

چونکه صوردک کوش قل ای پر هنر — تا بلاسن بو خبرلردن خبر

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

نه سبب اسباب وردر بونده چوق — کم انوك دفعینه عقله چاره یوق

بیری بوکم فکر انجام ایلدم — بس بو سوز نظمنده اقدام ایلدم

بیر داخی بوکه یاد اولدقچه بو — باکه بوندن حاصل اولا آب رو

بیر داخی بوکه نعت احمدی — کندومه قیلم وسیله سرمدی

بیر داخی بوکه برکون دل حزین — اوتوردم خلوتمده بن همین

کوکلمه الهام اولندی کم حفی — خاکده اولمزدن اوکدن مختفی

قوی کور صوکاکده برخوش یادکار — کم اونتمایه ادوکی روزکار

حبس لحد اچره اولسون غرق خاك — ناکهان پرواز ادوبن روح پاك

نیجه یللر ادك اکلمز قلبور — آدوصانك کمنه بلمز اولسور

اوندولرسن بو عالمده تمام — شمدکی دمدن الی یوم القیام

انکیچون بندخی اتدم شروع — نقل ایدب بونده اوصولیله فروع

تاکه سوزم بوله بوندن اشتهار — بن کدم صوکمده قالا یادکار

بودکل کم احمدك مدحن تمام — دی یوبیلم الصلاة والسلام

بن کمم جمع اولسه جمله انس جان — مدحیچون احمدك ای پاك جان

مدحتینی شغل ادنسالر تمام — حشر اولنجه جد وسعی ایدب مدام

بیکده بیرینی تمام اتمایلر — انتهای مدحنه یتمایلر

زیره مداحی انوك الله در — انکیچون اول بورسمه شاه در

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

قنده قلدی بوکه بن تنها همان — مدحتنده اول شهك آچم دهان
بن نیم نه قدرتم وردر کمم — بلکه اك کملر کمندن ده کمم
بیلرم دییامدوکومی تمام — الله هیچ کتمز دلمدن بو کلام
کاچمادم بو هوادن نیدییم — بس هوس آتنی قنجه ییدیم
باری اتدم هب قصورمله شروع — تا سزوم بولا بنوکیله شیوع
هم سزومه کاله بو سوزدن شرف — اوله صوکمده بنم خیر الخلف
داخی بولم عالم اجره کر و فر — آدم اولا مادح خیر البشر
ایکی عالمده بونکله آکلم — حاشکم بن بو اشمده یاکلم
لیکه اومارم که سوز اهلی تمام — عین لطفینه ارتجك بو کلام
بولجق لفظ معانیده قصور — داخی وزن نظمده عجز و فتور
بن قوله طعن فضیحت اتمیه — خود پسند ایزن کز ادب کتمیه
ستر ایده نه دکلو بولرسه عیوب — دیمیه طعنه دلندن زشت خوب
تاکه آنکدا خی عیبن کردکار — لطفییله ستر ایده لیل نهار
لطف احسان ایلیوب اصلاح ایده — بن ذلیلی رحم ایدوب افلاح ایده
زیره اهل فضل اولن ستار اولر — عجز و ذلت اهلنه غمخوار اولر
چون فضیلت علمله اولر تمام — عالم اولن کمسی قلمز ملام
زیره بن کندو قصورم بیلرم — نظمده عجز و فتورم بیلرم

کندو

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

کندو عیبومه قلوزم اعتراف — اهل فضل اولن کرك ایده معاف

رحمت آکا کیم تجاوز اتمیه — آدمی خلق اچره یاوز اتمیه

بس بو سوزه ایلدم اقدام تام — جان دلدن شوق ذوقیله تمام

دیلرم سزاده بجك بون کوش — ویره سز جاندن صلاوات طوش طوش

لیکن اتماکز تکاسل بو اشه — تاکه اورمایاسز آلوکز دشه

داخی شوقیله درب بر یره هوش — قلب صافیله طوتك بو سوزه کوش

زیره کیم بو سوز کلامك خاصدر — دین ایمان اهلنك اخلاصدر

مولد محبوب حقدر بی خلاف — بونده یوقدر کذب تزویر کذاف

احمد مختار کیم کون مکان — آنکیچون دور اندن در عیان

نیجه طوغدی آندن بولدی وجود — نیجه قلدی آکه اول لطف اسی جود

دکلیوبن بیلجك آنی تمام — دل اچوبن حاضر اولن خاص عام

دیلکم اولدرکه صدق خاصله — فاتحه اوقینیلر اخلاصله

مزدنی جان حفی یه ویره لر — اول طغلمیشك طغوغن دیرلر

نا اولا انلر دخی خیریله یاد — ایکی عالمده اولالر بر مراد

احمد مختاردن ایرب مدد — یرلغایه انلری حی و احد

طالعی مسعود اولا مجموعنك — آخری محمود اولا مجموعنك

حشرده اندن شفاعت بوللر — قدس باغنده آنکله اوللر

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

بو سوزی بو وجهله درسك مدام — نیجه نیجه حشر دك اولمز تمام
یینه اولکی سزوکی ایله یاد — که ایشدنلارك روانی اوله شاد
طامو اودندن اومر ساکز نجات — شوقله دل السلام والصلات

در ابتداء آفرینش

ناله ات ای عندلیب باغ جان — کم نواکه عاشق اولمشدر جهان
کلشنن کوکللرك خندان قل — جان سمنزارین پر الحان قل
اولدچون عالم بنفشه کیبی کوش — جوش سوزیله دمیدر ات خروش
اندن اوك کم لاله کیبی پیرهن — قانه بویانب ادیناسن کفن
صاچه سن باشه کیا کیبی تراب — محو اولا چشمکده دیده چون حباب
کل کبی اولا آب جسمك سرتسر — قلمیه رنك طراوتدن اثر
غنچه کیبی یرتله پردك تمام — خیر و شردن کلمیاسندن کلام
سوسن ابکم کبی اولمه خموش — کم صدف کیبی طوتبدر خلق کوش
بو محلده بو کلامی ات تمام — زیره وردر هر مقاله بر مقام
مولدینه اول شهك اغاز ایت — نغمکه عاشقلری دمساز ایت
اصلییله مولدی ایله بیان — تا معانیی بدیع اولا عیان
ابتدادن اصل نور احمدی — آفتاب آسمان سرمدی
احمده ایرنجه شرح ایله تمام — تا بلینه اصلییله بو کلام

جانله

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

في تاريخ الكتابة والتماس الدعا

بو كتابي كاتب ايلادكده تم — شهر شعباندن يكرم ايكي دهم
داخي پنجشنبه كونيدي تمام — اول يكرم ايكنجي كون اي نيكنام
هم طقوز بيك طقوز يوز بيست سه — بيتدر مجموعي اي فرخنده مه
حفظ ايدي هم سال هجرتدن عدد — كم بو دريايه بولندي عمق حد
نيجه يللر سعي ادوبن روز شب — بو كتاب جان فزاي بويله هب
جمع اولب نظم ايليب وردم نظام — تا كه بندن صكره قاله بو كلام
اوقنب دركلندوكنجه مؤمنين — باني آكالر دعادن اجمعين
تا حقيبي روسياهه اول حبيب — رحم ادب ويره شفاعتدن نصيب
ايكي عالمده اشيني صاغ ايده — رفقي صوييله قرا سن آغ ايده
شفقت اومه وارجق دركاهنه — صيغنوبن صدقله الله نه
اومذم اولدركه نوميد اتميه — باب رحمتدن سوريلب كتميه
يوزمه اورمايلر عصيانمي — عفو ادالر زلت طغيانمي
انده كم بربن قلم بردم همان — دردمه اولدمده سن اول ام همان

تمت الكتاب بعون الملك الوهاب

من يد احقر الانام حاجي يار محمد

عفا عنهما الى يوم القيامة

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

Fiatı 560 TL.